AROMÂNII VĂZUŢI DE CĂLĂTORI ENGLEZI

(până la 1900)

de Vasile TEGA

In prefaţa unei lucrări consacrate călătorilor francezi în Orientul european, Nicolae IORGA [1], vorbind despre importanţa scrierilor acestora, spune printre altele: "Un călător este în cele mai multe cazuri de preferat unui cronicar, după cum autorul unei scrisori personale este preferabil redactorului unui document oficial. Nu numai pentru noutatea faptului văzut fără nici un fel de preocupare deosebită şi redat fără nici un fel de interes particular, ci şi pentrucă el ne permite să vedem în acelaşi timp cu obiectul, ceea ce se petrece în sufletul subiectului, deci al călătorului însuşi. Or, într'o societate există anumite fenomene sufleteşti care nu pot fi sesizate decât punând în contact un reprezentant al acestei societăţi cu o altă lume... Trebue deci să ne adresăm acestor surse, totdeauna spontane, uneori naive, câteodată chiar ridicole, care sunt notele de călătorie".

In aceeaşi ordine de idei, Mircea POPESCU[2] într'un interesant studiu intitulat "Nicolae Iorga şi problema armânească", publicat cu câţiva ani în urmă în "Noul Album Macedo-Român" vol.I, editat de Institutul Român de Cercetări - Biblioteca Română, Freiburg i.Br., subliniază în următorii termeni însemnătatea pe care a acordat-o celebrul istoric român acestor surse de informaţii: "Se cunoaşte apoi importanţa pe care Ior-

ga o atribue ca izvor istoric, relaţiilor de voiaj. Se întâmplă că mulţi dintre călătorii occidentali în Est şi Sud-Est,- de la rabinul Veniamin Spaniolul, care, la 1170, scrie că răsculaţii contra asupririi fiscale bizantine erau valahi, până la Pierre Belon du Mans, care, la jumătatea secolului al XVI-lea, vorbeşte de sate întregi de Valahi în Balcani, de bocitoare armâne şi de minerii de lângă Salonic, până şi la consulul napoleonic Pouqueville, care pe la 1800 îi descrie pentru prima dată pe larg pe Albanezi şi pe Aromânii din Sudul Dunării - dau peste Aromâni, le semnalează, uneori cu mirare, existenţa şi supravieţuirea, în ciuda atâtor împrejurări defavorabile".

Din păcate, aceste preţioase şi de neînlocuit surse de informare nu s'au bucurat în trecut de favoarea şi de atenţia cuvenită a cercetătorilor. Ca şi numeroase alte izvoare de documentare, care încă mai zac acoperite de praf în rafturile bibliotecilor, ele îşi aşteaptă ziua desgropării şi a valorificării lor.

Avea dreptate Anastase HACIU[3] când acuma aproape cincizeci de ani scria: "Multe şi minunate sunt bogăţiile ce se ascund în dreapta şi în stânga - prin arhivele şcolilor şi bisericilor, mănăstirilor şi patriarhiilor, prin bibliotecile Peninsulei şi prin arhivele de notariat ale ţărilor pe unde au trecut şi activat Aromânii; sunt multe şi minunate aceste bogăţii, deşi furtuni groaznice au distrus urme bogate şi multe mâini criminale, eclesiastice mai ales, orbite de fanatism naţional, au căutat şi reuşit în parte să le distrugă".

Lucrarea noastră "Aromânii văzuţi de călători străini", din care studiul de faţă reprezintă un capitol, constitue o primă tentativă în analele bibliografice aromâne de a aduna într'un singur volum o bogată documentaţie, risipită în sute de cărţi şi reviste rare, şi în mod practic inaccesibile cititorului de rând.

Credem că utilitatea unei asemenea cercetări nu mai are nevoie să fie subliniată, dat fiind că prin introducerea în circuitul ştiinţific a unei mari cantităţi de documente şi informaţii inedite sau puţin cunoscute se facilitează desvoltarea ulterioară a unor studii mai avansate privind diverse

aspecte rămase încă obscure din viaţa şi trecutul Aromânilor.

In această ordine de idei, considerăm cât se poate de justă constatarea lui Paul H.STAHL[4] după care "printre cele mai bune studii consacrate Aromânilor au fost acelea ale lingviştilor; lucrările istoricilor aduc şi ele de asemenea câteva contribuţii importante. In schimb, aspectele care interesează etnologia sau sociologia vieţii tradiţionale sunt puţin cunoscute. Cunoaştem, de sigur, caracteristicile generale ale vieţii lor, dar suntem departe de a poseda studii comparabile acelora consacrate altor populaţii şi publicate după cel de al doilea război mondial, când etnologia şi sociologia înregistrează progrese rapide şi spectaculare".

Ţinând seama, printre altele, de bogăţia informaţiilor privitoare la sociologia vieţii tradiţionale a Aromânilor conţinute în notele de călătorie analizate, constatăm cu plăcere că acest studiu se înscrie pe linia cercetărilor "dezirabile" la care se referă prof.Stahl.

Menţionăm, în sfârşit, că toate lucrările citate în prezentul studiu au fost consultate în original, iar fotocopiile paginilor care se referă la Aromâni vor fi depuse - după publicarea integrală a lucrării - la Biblioteca Institutului Român de Cercetări din Freiburg.

+ + +

Intr'o scurtă notă publicată în 1819 în lucrarea sa "Childe Harold's Pilgrimage", lordul Byron spunea printre altele, că nici un englez, cu excepţia lui Leake, nu s'a încumetat să exploreze regiunile situate mai departe de Ianina, înainte de începutul secolului al XIX-lea.

Această afirmaţie este probabil justă cu condiţia, bineînţeles, ca ea să se refere numai la Albania, deoarece, cu mult încă înaintea lui Leake, numeroşi au fost călătorii englezi care - pentru diverse considerente - au străbătut Peninsula Balcanică.

Astfel, tânărul om de ştiinţă Edouard BROWN (1642-1708), împins de dorinţa de a-şi lărgi cunoştiinţele de specialitate, întreprinde, în 1668, o lungă călătorie în Europa care-l va duce până în Tesalia.

Intorcându-se la Londra, după cinci ani, îşi publică impresiile de călătorie în 1673 într'o lucrare care şi în zilele noastre se citeşte cu plăcere şi interes[5].

Din capitolul al doilea, consacrat călătoriei de la Viena la Larisa în Tesalia, constatăm că Brown a traversat numeroase localităţi locuite de Aromâni.

Venind din Serbia, tânărul nostru călător a vizitat Perlepul,"înconjurat de munţi care strălucesc ca argintul,tot aşa ca şi munţii din Clisura". Continuându-şi drumul spre Larisa, trece prin Bitolia (Monastir) "care este un oraş foarte mare,foarte bine populat şi foarte bine situat".

In tot cursul călătoriei sale, Brown a fost însoţit de o călăuză care - după toate probabilităţile - poseda vaste cunoştinţe lingvistice şi etnologice.

Astfel pe când se aflau în Macedonia, acesta îi spune că peste două zile îi va arăta nişte Francezi. El vorbea de ţăranii din Tesalia, care purtau căciuli care erau la fel cu acele căciuliţe care se purtau odinioară în Franţa.

Nu încape nicio îndoială, credem, că ghidul ştia - sau măcar intuia că limba franceză are aceeaşi origine ca şi limba locuitorilor din regiunea Tesaliei, adică a Aromânilor.

Câţiva ani mai târziu, în 1675, un alt om de ştiinţă englez, George WHELER, (1650-1723)[6] întâlneşte, în apropierea localităţii Lepanto, o aşezare de păstori, şi dintr'o scurtă descriere atât a modului lor de viaţă, cât şi a îmbrăcăminţii lor, se poate deduce cu uşurinţă că este vorba de Aromâni:"Aceşti păstori trăiesc în bordeie de pipirig de mare, pe care îl încheie cu beţe şi cu câteva gânjuri,pentru a se adăposti de ploaie şi, atunci când vântul se schimbă, ei întorc poarta de cealaltă parte şi fac focul în faţă. Acolo sunt casele lor de iarnă, când sunt siliţi de zăpadă să coboare din înaltul munţilor în văi, căci ei au satele lor în munţi, unde îşi pasc oile în deplină siguranţă, iernând în bordeiele lor, în care se retrag cu soţiile şi cu copiii lor"(p.303).

Despre aceiaşi păstori, Dr.SIBTHORP[7] scria în 1794: "In cursul lunilor de iarnă, un trib de păstori nomazi îşi coboară turmele din munţii Tesaliei în câmpiile Aticei şi Beoţiei, dând oarecari despăgubiri băneşti paşei din Negropont,

precum şi "voivodului" Atenei. Aceşti oameni sunt renumiţi pentru produsele lor din lână, şi în special pentru mantalele purtate de marinarii greci"(p.141).

Călătorii mai sus citaţi nu-i numesc pe Aromâni, ci doar se mulţumesc a vorbi despre ei în termeni generali, aşa cum de altfel au procedat înaintea lor numeroşi cronicari bizantini, dintre care menţionăm pe GREGORAS şi KANTAKOUZINOS. Acesta din urmă, într'o aluzie foarte transparentă la adresa lor,îi caracterizează: "i peri Thettalian ikousin aftonomi nomades", adică "nomazii autonomi care locuiesc în Tesalia", (ed.Bonn, I, p.450).

Eruditi fiind cu toţi, se presupune că erau destul de bine informaţi despre existenţa Vlahilor, chiar dacă nu-i numeau în mod expres.

Aceşti Vlahi, care în limba lor îşi zic Aromâni, au jucat un rol de primă importanţă în agitata istorie a Balcanilor.

Incepând din secolul al X-lea, documentele în care se vorbeşte despre ei devin din ce în ce mai numeroase, dintre care unele chiar în limba engleză, fie că-i vorba de surse originale, ori de traduceri.

Astfel, în celebra colecţie de călătorii "Purchas His Pilgrimes", apărută la Londra în 1625 (vol.II, cap.IX,p. 1441),sub titlul "Balachi" se publică următorul extras din călătoria în Tesalia, în 1173, a faimosului rabin VENIAMIN DIN TUDELA.

Veniamin, în călătoria sa din Spania la Ierusalim,venind din Italia în Grecia, trece pe la Teba şi de acolo ajunge la Zeituni (Lamia). "Aici - spune el - e începutul Vlahiei,ai cărei locuitori ocupă munţii, iar ei înşişi poartă numele de Vlahi. Asemenea căprioarelor de iuţi la fugă, ei coboară în ţara Grecilor ca să despoaie şi să prade. Nimeni nu-i poate ataca prin război, nici un împărat nu-i poate supune. Datinile creştineşti nu le păzesc şi-şi dau nume evreeşti, din care pricină unii spun că sunt neam evreesc şi că pe Evrei îi cheamă fraţi de ai lor şi pe aceştia numai îi atacă, dar nu-i despoaie şi nu-i ucid, ca bunăoară pe Greci, şi că , însfârşit, vieţuiesc fără de legi".

In aceeaşi colecţie de călătorii (vol.III,cap.I,p.2), William de RUBRUQUIS se referă, în 1253, la "Land of Assanus" (Ţara Asaneştilor) şi prin cuvintele:"as farre as Salonica" el desemnează regiunea pe care cronicarii bizantini o numesc Megali Vlahia (Vlahia Mare).

Din această Vlahie vine la Londra, în 1427, un oarecare PAULUS. Regele de atunci al Angliei, Henric al VI-lea,îi acordă o indemnizaţie "fiindcă a fost ruinat de Turci".Decretul publicat cu acest prilej specifică, cât se poate de clar, că Paulus este "Comes de Valache, in partibus Greciae, qui Nobile Sanguine Tractus existit"[8].

Este vorba, după toate probabilităţile, de unul din acei şefi ai Vlahilor, care,datorită funcţiilor sale, poartă diferite titluri, dintre care şi acela de "Comes de Valache".

Deşi după ocuparea Balcanilor de către Turci, Vlahia Mare a încetat de a mai constitui un "principat"independent, totuşi Vlahii au reuşit, în mare măsură, să-şi menţină organizaţiile lor proprii, precum şi anumite privilegii locale.

De la dispariţia Vlahiei Mari şi până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, informaţiile care ne-au parvenit despre Aromâni au fost, în general, limitate şi disparate. Motivul trebue căutat în faptul că, pe de o parte Vlahii erau deseori confundaţi cu diverse alte popoare în mijlocul cărora trăiau,şi în special cu Grecii, a căror limbă de altfel o vorbeau curent, iar pe de altă parte ei aveau, aşa cum au şi în zilele noastre, satele diseminate - în cea mai mare parte - pe pantele abrupte şi deci puţin ospitaliere ale munţilor.Aproape toate aşezările lor, cu excepţia centrelor mai importante, se găseau departe de marile artere de comunicaţie. Ceea ce i-a împins, în primul rând, a-şi alege aceste regiuni a fost necesitatea creşterii vitelor: turmele lor de oi trebuiau să se găsească în apropierea bogatelor păşuni alpine. Dar ceea ce i-a mai forţat să se izoleze de restul lumii au fost frecventele incursiuni ale bandiţilor albanezi şi turci, cărora ei le puteau face faţă mai uşor de pe înălţimile munţilor.

+++

Secolul al XIX-lea, şi în special primele decade ale acestuia, constitue perioada cea mai bogată şi interesantă în ce priveşte activitatea călătorilor străini în regiunile locuite de Aromâni. Şi aceasta atât din punctul de vedere al numărului lor, cât şi al valorii documentare şi a mărturiilor personale pe care ni le-au lăsat.

Era epoca când Imperiul Otoman începea să dea semne vizibile de dezintegrare, iar puterile europene se pregăteau să profite de conjunctură pentru a-şi asigura şi consolida poziţiile în această regiune strategică. Din această cauză, deseori "mişcarea turistică" spre Balcani era dirijată din culise. Agenţi secreţi, diplomaţi, militari, toţi deghizaţi în călători paşnici, traversează Peninsula în lung şi în lat,căutând să culeagă cât mai numeroase informaţii de ordin politic, militar şi economic, luând în acelaşi timp pulsul populaţiilor locale şi căutând să stabilească contacte cu factori de răspundere, atât din sânul administraţiei turceşti, cât şi din rândul popoarelor creştine subjugate.

Pe de altă parte, în aceeaşi perioadă, studiile clasice se bucură de multă consideraţie şi ocupă un loc preponderent în cele mai prestigioase universităţi europene. Numeroşi sunt deci tinerii absolvenţi care, înfruntând greutăţile şi pericolele inerente unor asemenea expediţii, apucau drumul Balcanilor pentru a întreprinde cercetări la faţa locului.

In decursul călătoriilor lor, ei se întâlneau deseori cu triburile de nomazi vlahi, urcând la munte sau coborând la şes, cu numeroasele lor turme de oi şi pitoreştile lor caravane de cai şi catâri, ceea ce le oferea, aşa cum spune POUQUEVILLE "un spectacol impunător şi solemn, care nu se vede la celelalte popoare."

Presupunem că, măcar o parte din aceşti călători,posedau - înaintea primului lor contact cu Aromânii - oarecari informaţii asupra acestui curios popor de transhumanţi,fiincă Edward GIBBON în volumul VI din a sa celebră "History of the Decline and Fall of the Roman Empire", publicată la Londra în 1788, consacră două capitole cronicarilor bizantini care vorbesc din abundenţă şi de Vlahi.

Englezul care însă pentru prima dată a studiat la faţa locului, cu competenţă şi obiectivitate, viaţa, limba şi istoria Aromânilor, transmiţându-ne un bogat material documentar de o valoare excepţională, este fără îndoială colonelul William Martin LEAKE (1777-1860). Deşi scrierile sale datează din perioada când cercetările asupra Aromânilor erau încă în faza lor incipientă, totuşi acestea continua a constitui şi în zilele noastre o sursă unică de informare şi referinţă.

Biografii săi ne informează că în 1804 LEAKE a părăsit Anglia cu misiunea secretă de a duce tratative cu guvernatorii provinciilor Turciei europene, şi în special cu ALI PAŞA din Ianina, în vederea apărării frontierelor lor împotriva unei eventuale invazii franceze. I s'au dat de asemenea instrucţiuni de a culege cât mai multe informaţii de natură militară şi în special "să acorde o atenţie particulară geografiei generale a Greciei."

Aşa începe deci această călătorie, în toiul războaielor napoleoniene, şi care va dura aproape şase ani (Februarie 1804 - Martie 1810).

Iată deci agentul secret metamorfozat în voiajor paşnic, rolul său militar fiind camuflat sub masca inocentă a geografului şi a amatorului de antichităţi, şi trebue spus că Leake a fost neîntrecut în ambele roluri: atât ca agent secret cât şi ca cercetător.

Era un adevărat erudit, cunoscător perfect a limbii latine şi a limbii greceşti, vechi şi moderne, poseda un ascuţit spirit de observaţie, era metodic şi meticulos în cercetările sale, calm şi obiectiv în analiza datelor şi a fenomenelor, calităţi care făceau din el un agent secret de mare clasă.

In miile de pagini conţinute în cele şaisprezece volume, rareori se poate găsi o inexactitudine. Este de o scrupulozitate şi de o precizie fără seamăn. Calculează, spre exemplu distanţele dintre diverse localităţi în minute: "Am pornit la orele 5 şi 32 şi am ajuns la destinaţie la 7 şi 2 minute. Am pierdut 8 minute faţă de orariul prevăzut."

Cercetările sale fiind destinate guvernului englez trebuiau să fie cât mai autentice şi, bineînţeles, verificate

cu multă migală. Datorită acestor calităţi, Leake a devenit, aşa cum rezultă din numeroase documente, omul de încredere al curţii regale engleze.

După îndeplinirea cu succes a misiunii sale, Leake se întoarce la Londra în 1810, unde începe a sistematiza şi valorifica abundentul material cules, în vederea publicării ulterioare.

Dintre numeroasele sale lucrări, două interesează în mod particular pe Aromâni, denumiţi de autor constant "vlakhiotes". Prima, care a văzut lumina zilei în 1814, "Researches in Greece"[9], conţine diverse studii referitoare la limba şi literatura greacă, începând din perioada postbizantină şi încheindu-se cu un capitol consacrat Aromânilor.

Vorbind despre originea noastră, iată ce spune: "Aromânii constitue o ramură a aceleaşi naţiuni care s'a născut nu numai în fertilele regiuni din nordul Dunării de Jos, în prezent cunoscută în Europa, în general, sub numele de Wallachia, dar de asemenea în numeroase din regiunile muntoase ale Traciei"(p.363).

Iată deci exprimată într'o formă clară şi concisă, teoria originii Aromânilor. Ei constitue, pentru Leake, una şi aceeaşi familie cu Românii nord-dunăreni, sunt urmaşii Tracilor romanizaţi şi prin urmare autohtoni în regiunile pe care le locuiesc.

Dar ceea ce conferă acestei lucrări o valoare excepţională este fără îndoială faptul că Leake reproduce în mod integral, după ediţia din 1793, un document unic în analele dialectului aromân: este vorba de "Lexikon Tetraglosson" a lui Daniel MOSCOPOLEANUL, un manual de conversaţie în patru limbi: aromâna, greaca (romeika în text), albaneza şi bulgara (pp.383-403).

Importanţa acestei lucrări pentru cunoaşterea dialectului aromân este considerabilă. Nicăieri în literatura noastră dialectală nu întâlnim o construcţie a frazei atât de liberă şi de cursivă ca în acest manual.

Aromân de origină, posedând la perfecţie limba sa maternă, Daniel Moscopoleanul scrie fără a se lăsa influenţat de celelalte limbi. Menţionăm că lucrarea s'a bucurat de un atare

succes încât în 1802 a apărut o nouă ediţie, iar patruzeci de ani mai târziu, în 1841, când Slavii din sudul Peninsulei au început să participe mai activ la viaţa economică a acestei regiuni, au simţit nevoia de a o adapta pentru nevoile lor, eliminând textele aromâne şi albaneze, înlocuindu-le cu limba turcă.

De la Ianina, localitate care şi-a ales-o ca reşedinţă, Leake a întreprins numeroase vizite în hinterlandul epirot, dintre care o bună parte în regiunile locuite de Aromâni, reuşind astfel a-i cunoaşte acasă la ei.

Lucrarea sa de căpetenie, în patru volume, "Travels in Northern Greece"[10] care deşi publicată în 1835, se prezintă sub forma unui jurnal de călătorie scris între 1804 şi 1810, conţine o atât de mare bogăţie de informaţii, de citate adecvate din clasici şi de pătrunzătoare observaţii personale, încât constitue şi în prezent un izvor inepuizabil pentru toţi aceia pe care trecutul Aromânilor îi mai interesează.

Vom urmări deci pe ilustrul nostru călător, respectând ordinea cronologică a călătoriilor sale.

Prima, într'o regiune locuită de Aromâni, a început în seara zilei de 4 August 1805, când - pornind de la Ianina - se îndreaptă la sud-estul acesteia spre Călaru şi Săracu, orăşele aşezate în munţii Pindului, la o distanţă de aproape douăsprezece ore de mers.

Descrierea drumului spre aceste localităţi, aşezate - aşa cum spune Pouqueville - "într'o poziţie proprie a servi de vizuină mai curând vulturilor decât oamenilor", constitue un bun exemplu de felul cum era organizată reţeaua de transporturi în aceşti munţi fioroşi şi de felul cum sunt situate majoritatea aşezărilor aromâneşti din Pind.(I,pp.268-271).

Drumul la Călaru şi Săracu - ne informează Leake - duce pe margini de prăpăstii, bătute de uragane pustiitoare, de-a lungul căruia Călărioţii şi-au construit numeroase capele, până când se ajunge la Scări. Pe platoul muntelui Poliana, la o înălţime ameţitoare, locuitorii credincioşi au zidit biserica Sf. Gheorghe, loc de închinăciune şi de refugiu în timpuri vijelioase şi de nopţi grele. Biserica este prevăzută cu un cuptor, cu depozite pentru alimente şi cu numeroase camere

boltite. Din acest punct se oferă călătorului o priveliişte unică: golful Arta, insula Lefkada, munţii Acarnaniei, etc.Dar tot aici începe coborîrea primejdioasă spre Nord-Est, până când dai de o fântână adăpostită într'un chioşc zidit din piatră de talie, azil în perioadă de furtună sau în timpul nopţii. Aici are loc despărţirea de familiile şi rudele lor - cu descărcături de pistoale - a călătorilor care pleacă în străinătate. Şi acum o altă pantă abruptă, ca să ajungi drept în prăpastia în fundul căreia curge Călaru, apă curată ca cristalul, sfărâmându-se în impresionante cascade. Aici Leake ne dă o descriere amănunţită a abundentei vegetaţii locale: "Astfel, coborînd de la Sf.Gheorghe spre râu, nu mică mi-a fost surpriza când m'am aflat într'o pădure deasă de tei, arţari, cireşi, castani sălbatici, stejari, ulmi, frasini, fagi, sicomori şi carpeni,amestecaţi cu corni, soci, aluni şi o mare varietate de alţi arbuşti. Coasta este atât de prăpăstioasă încât coborîrea se face în mai bine de o jumătate de oră, într' un continuu zigzag" (I,p.273).

Numai de aici se pot zări casele suspendate aproape de zenit, la o înălţime de peste 1200 de metri. De la pod, pornesc mai multe cărări, pe margini de prăpăstii, etajate până în regiunea norilor. De-a lungul cărării în formă de trepte şi de serpentine, Călărioţii au construit diverse locuri de odihnă şi de rugă,prevăzute cu numeroase icoane. "La orele 8 şi 30 ajungem în sfârşit în partea de sus a oraşului".

"Kalarytes sau Akalarytes (Călaru) şi Syrako sau Serraku (Săracu)[11] sunt două din cele mai mari comune aromâneşti, în număr de aproape cinci sute, dintre care niciuna nu e prea mică, şi care sunt răspândite printre munţii Epirului, Tesaliei şi Macedoniei. Cel mai important centru al lor este considerat Vlaholivado, situat lângă Elasona, după care urmează Metzovo (Aminciu). Istoria bizantină ne învaţă că Aromânii,în greceşte Vlahi şi Vlahiotes, au ocupat în preajma secolului al XII-lea o atât de mare parte din Tesalia, încât întreaga regiune era cunoscută în mod curent sub denumirea de Megali Vlahia, adică Vlahia Mare. Dar, după tradiţia locală, Aromânii nu s'au stabilit în această parte a Pindului decât acum aproape

250 de ani, fapt care pare cu totul verosimil, deoarece este puţin probabil ca ei să fi abandonat părţile cele mai fertile ale Tesaliei înainte de a fi resimţit agresiunea cuceritorului turc şi incapacitatea lor de a rezista. Această deplasare a fost bine inspirată, fiindcă descendenţii lor s'au bucurat în acest fel de o lungă perioadă de linişte şi au reuşit să obţină anumite privilegii, pe care situaţia lor precedentă li le-ar fi permis cu greu" (I,p.274).

Leake ne dă preţioase informaţii despre situaţia economică a acestor două importante centre aromâneşti. Ocupaţia de căpetenie a locuitorilor a fost din totdeauna creşterea vitelor, cărăvănăritul şi negoţul, industria metalelor preţioase şi cea a textilelor.

"Au început - scrie Leake - transportul în Italia a mantalelor de lână, numite cape, care se fabrică în munţii lor şi se folosesc tot atât de mult în Italia şi în Spania pe cât le întrebuinţează Grecii înşişi. Aceasta a deschis drumul spre un comerţ mai intens; ei împărtăşesc cu Grecii comerţul aducător de profit cu produse coloniale,între Spania sau Malta şi Turcia, şi mulţi dintre ei sunt proprietarii atât ai navelor cât şi a încărcăturii. Locuitorii bogaţi sunt negustori care au stat mulţi ani în străinătate, în Italia, în Spania,sau în provinciile Austriei sau ale Rusiei şi care, după o lungă absenţă, se întorc în comunele lor natale cu profitul muncii lor, îmbogăţindu-le şi, până la un oarecare punct, civilizându-le. Rareori se întorc însă ca să stea definitiv şi aceasta o fac numai la o vârstă înaintată; între timp se mulţumesc cu două sau trei vizite scurte. Cei din clasa mijlocie urmează o carieră asemănătoare, dar,deoarece comerţul lor îi duce rar departe de cămin, cum este cazul la cei din clasa de sus, ei revin mai des acasă şi mulţi dintre ei petrec o parte din vară în ţinutul natal. Aceştia sunt mai ales prăvăliaşi în oraşele din Turcia sau meseriaşi, care, în cel mai mare număr, sunt croitori, lucrători în aur, în argint şi în cupru. Ei excelează în montarea pistoalelor şi a puştilor, după gustul albanez, în a face aşa zisele flişane sau ceşti de cafea de argint, sau în a broda costume albaneze. Cei mai săraci gospodari sunt mai ales cărăvănari şi păstori. La Săracu sunt câţiva argintari

care lucrează în primul rând la Preveza şi la Lefkada, însă cea mai mare parte a populaţiei este alcătuită din proprietari de oi, din păstori şi din cărăvănari" (I,pp.275-276).

Din cele de mai sus rezultă, printre altele, amploarea industriei metalelor preţioase la Aromânii din această regiune. Şi într'adevăr ei au îmbrăcat pe mândrii şi aroganţii Albanezi şi Turci cu costume strălucitoare şi pompoase. "Sârmachecii" - croitorii în placat de aur şi de argint - erau socotiţi ca mari artişti şi se bucurau de o deosebită consideraţie în societatea aristocrată şi pe lângă toţi factorii influenţi. Şi consulul Franţei la curtea lui Ali Paşa din Ianina, Pouqueville, care vizitase Călaru în 1815, spune că în secolul al XVIII-lea acest orăşel devenise o cetate, prin excelenţă, de industriaşi, argintari în filigran şi de sculptori în lemn, că, pe lângă uneltele de ţesut, fiecare casă avea şi un atelier de argintărie.

In această ordine de idei, semnalăm monografia lui POPI ZORA[12] consacrată "celor doi mari maeştri argintari", Atanase Gimuri şi Gheorghe Bafa, ambii originari din Călaru, unde - printre altele - se spune: "Domeniul însă unde într' adevăr Călărioţii au făcut minuni este argintăria. Prelucrarea argintului în această comună a atins perfecţiunea şi punctul său culminant, încât putem spune că în ateliere călăritione şi de către argintari călărioţi au fost realizate cele mai celebre opere de argint din Grecia modernă"(p.7).

In acelaşi sens se exprimă şi Dimitri STAMATELOU[13]: "Cel mai important şi cel mai mare centru de prelucrare a aurului şi a argintului în Epir şi în toată Grecia a fost Călaru, de unde sunt originari şi cei doi mai reputaţi reprezentanţi ai acestei ramuri a artei populare de la noi: Gheorghe Bafa şi Atanase Gimuri"(p.21).

Vorbind despre ocupaţiile locuitorilor comunei vecine Săracu, LEAKE scrie: "La Săracu există câţiva argintari care îşi au mai ales atelierele la Preveza şi la Lefkada. Dar cea mai mare parte a populaţiei este formată din proprietari de oi, din păstori şi din cărăvănari. Grădinile,precum şi redusa suprafaţă de pământ arabil, care înconjoară aceste orăşele,sunt cultivate mai ales de femei - care în afara muncilor agricole -

se ocupă de gospodărie şi de prelucrarea lânii" (I,p.275).

Viaţa în aceste comune în timpul iernii prezintă numeroase inconveniente. "Intrucât negustorii care s'au retras din afaceri au case şi la Ianina, iar păstorii îşi coboară turmele la iernat, la şes sau în regiunile maritime, Călaru este locuit în acest sezon mai ales de femei, copii şi preoţi; şi cum zăpada, atât în comună cât şi prin împrejurimi, durează uneori până la cinci luni, comunicaţiile cu regiunile înconjurătoare sunt reduse şi fiecare familie are obiceiul de a se aproviziona pentru iarnă cu orez, făină, ulei, peşte sărat şi lemne pentru foc" (I,p.276).

Această operaţiune de aprovizionare cu alimente pentru iarnă,practicată în toate comunele sedentare aromâneşti din regiunile muntoase, se numeşte "bâgarea arnatcului" sau "arcarea arnatcului",cuvânt care derivă din latinescul "hibernaticus". In copilărie, la apropierea iernii, auzeam deseori printre consătenii mei mai în vârstă din Băiasa următoarea expresie: "vine iarna, va bâgari arnatculu" (vine iarna, trebue puse provizii de iarnă).

Călaru şi Săracu aveau la acea epocă o populaţie între cinci şi şase mii de suflete, în afara celor înstrăinaţi, care reprezentau încă circa o zecime. Fiecare orăşel avea un medic şi un învăţător, plătiţi cu un salariu fix de către locuitorii înşişi.

Leake a fost foarte impresionat de "spiritul de independenţă" care caracterizează chiar aşa zisele "clase de jos". Astfel, nicio femeie nu acceptă să devină servitoare. Persoanele care se întorc din străinătate, obişnuite cu femei de menaj, sunt obligate să le caute la Ianina sau la Tricala. "Un medic din Corfu, care s'a stabilit aici, nu a putut mult timp să-şi găsească o femeie care să aibă grijă de menajul lui,deoarece acesta avea obiceiul ca,ori de câte ori chema servitoarea, să sune un clopot. Clopotele, i-au spus Călărioţii, sunt bune numai pentru oi şi capre" (I,p.276).

Oameni paşnici, cum erau locuitorii din Călaru, scrie Leake, nu au fost în stare să-şi păstreze libertăţile avute. Nu au rezistat,sau mai bine zis au rezistat foarte puţin presiunilor lui Ali Paşa. Acesta i-a tratat până la o anumită

dată cu o oarecare indulgenţă fiindcă - în realitate - ei plăteau impozitele direct la Valide Sultan (Mama sultanului).

Câteva lămuriri se impun pentru a înţelege mai bine cele spuse de Leake. Până la venirea la putere a lui Ali Paşa din Ianina (finele secolului al XVIII-lea), centrele aromâneşti din Pind se bucurau de un regim special din partea Porţii. Ele nu plăteau propriu zis bir, ci trimeteau lui Valide Sultan un cadou anual prin căpitanii lor (unităţile lor administrative fiind cunoscute sub numele de căpitănate). Aceasta era de fapt protectoarea lor, căreia ei se adresau de câte ori aveau vreo plângere de făcut.

Iată ce scrie în această privinţă istoriograful grec P.ARAVANTINOS[14]: "Aromânii conservară un fel de regim democratic, trăind nevătămaţi şi nesupăraţi, pe când vecinii lor de aceeaşi religie erau supuşi la mii şi mii de nenorociri din partea Turcilor", şi continuă: "Comunităţile aromâneşti păstrară acest fel de guvernământ până la satrapia lui Ali Paşa, când, pierzându-şi şi ele privilegiile, au depins de discreţia lui, ca şi toate celelalte regiuni". (pp.186-187).

De la 14.000 de piaştri - spune Leake - sumă pe care o vărsau altădată, ei sunt siliţi să plătească acum 45.000. Pe de altă parte, în ultimii ani, comuna a fost obligată să-şi mărească datoria publică cu 100 de"pungi", sumă împrumutată de la Turcii din Ianina, cu o dobândă de 15%. Gazda lui Leake a calculat că contribuţia sa directă anuală era de 170 de piaştri, adică 12-13 lire de aur.

Despre câmpurile cultivate cu grâne în această regiune, ni se spune că ele sunt situate la Nordul şi Sudul Călarului, pe panta muntelui. Când recolta este bună, aceasta ar putea satisface nevoile locale pentru patru luni. Grâul cultivat aici este "bărbos", cu paiul scurt, din care se face o pâine excelentă.

Călărioţii se aprovizionează cu porumb, vin şi ulei de la Arta, cu făină de grâu de la Tricala şi cu câteva produse europene de la Ianina. In fiecare Joi şi Sâmbătă are loc un târg, unde se desfac atât produsele locale, cât şi articolele aduse de la Ianina.

Munţii din împrejurimi sunt bogaţi în păşuni de ex-

celentă calitate, iar păstorii aromâni îşi plimbă aici nume - roasele lor turme de oi până la Sf.Dumitru.

Aceşti păstori cântă dintr'un fluier care are nouă găuri, având extremităţile astupate parţial cu ceară. Dar a-numite fluiere moderne au o particularitate care nu a fost menţionată de nimeni, ele fiind făcute din oase de vultur sau de vultur pleşuv, foarte rezistente deci, iar dimensiunea este bine potrivită unui fluier pastoral. Aceste oase se pot procura mai uşor acum decât altădată, deoarece de la inventarea prafului de puşcă este mai uşor să dobori un vultur.

In această ordine de idei, vom adăuga un detaliu,nemenţionat de Leake, dar care ni se pare totuşi destul de interesant. Oasele acestor păsări de pradă, înainte de a fi prelucrate şi transformate în fluiere, se depun sub altarul bisericii,unde rămân patruzeci de zile, pentru a fi "purificate",deoarece sunt considerate ca "spurcate".

Un alt călător englez, de care vom vorbi mai departe, T.S.HUGHES, a întâlnit şi el păstori cântând din fluiere de oase de păsări şi precizează: "Această folosire a oaselor de animale şi de păsări la confecţionarea unor instrumente muzicale a fost cunoscută încă din antichitate, de aici, de altfel, şi a doua semnificaţie a cuvântului latin "tibia" (n.n. după dicţionarul Webster's "un fluier antic făcut din osul piciorului unui animal"). Şi Hughes continuă: "Julius Pollux menţionează de asemenea că oasele de vulturi erau folosite de triburile scitice în acest scop".(I,p.498).

Vorbind despre casele din Călaru, Leake spune că ele sunt mici, dar,în general, curate, bine amenajate şi bine mobilate. Grădinile suspendate care le înconjoară sunt irigate printr'un sistem de canale, care au drept sursă numeroasele şipote din diverse mahalale, de a căror apă rece şi cristalină călărioţii sunt pe drept cuvânt mândri. Casele sunt acoperite cu plăci de ardezie şi, pentru ca acestea să nu fie smulse de furioasele vânturi care suflă asupra localităţii - situată la o mare altitudine - sunt în general menţinute cu mari blocuri de piatră.

Fiecare locuinţă are, printre altele, o "cameră de iarnă" la parter, iar la etajul superior o cameră principală

de primire, ceea ce Aromânii numesc în mod curent "udălu aţelu bunlu".

Despre limba acestor Aromâni, Leake scrie: "Limba orăşelelor aromâne din Pind se deosebeşte foarte puţin de cea a Wallachiei şi conţine prin urmare multe cuvinte latine, derivate de la colonizatorii romani ai Daciei. La Călaru, toţi bărbaţii, precum şi numeroase femei, ştiu şi vorbesc greceşte, dar aromâna este limba vorbită atât de cetăţenii orăşelului, cât şi de păstori. Cuvintele latine nu sunt atât de numeroase ca în italiană sau în spaniolă, dar declinările şi verbele auxiliare, în unele forme,au suferit mai puţine modificări decât în toate celelalte limbi derivate din latină. Grecii dau expresia următoare ca exemplu de vocalitate a aromânei:"oauă, auă, oi, aua...:"(I,p.281).

Cu câţiva ani în urmă (înainte deci ca Ali Paşa să pună mâna pe putere la Ianina), locuiau la Călaru patruzeci de familii turceşti, dar influenţa creştinilor era aşa de mare lângă Valide Sultan, încât Turcii au fost obligaţi să se transplanteze la Vendista, localitate aşezată pe partea opusă a Aspropotamului.

Despre Aromâni, Leake spune că "au o natură mai puţin fină decât a Grecilor, dar în schimb sunt înzestraţi cu mult mai multă înţelepciune, prudenţă şi perseverenţă."

Paşa are grijă să fie bine informat de mersul politicii locale şi nu pierde nicio ocazie să o transforme spre avantajul său. Astfel, nu de mult, aflând că G.T., unul din bogătaşii călărioţi dăduse cu împrumut o mare sumă de bani comunei şi că aceasta se găsea în imposibilitatea de a o restitui la termen, Paşa şi-a oferit mediaţia; împrumutul a fost restituit, iar jumătate din suma respectivă a ajuns în buzunarele binevoitorului intermediar. Incă un alt exemplu. Cu câţiva ani în urmă, Călărioţii au fost animaţi de dorinţa de a instala clopote la bisericile lor, atribut de care creştinii orientali sunt foarte mândri, deoarece clopotele sunt interzise în Turcia.

Ali, în general, foarte indulgent când este vorba de probleme privind construirea şi repararea bisericilor, nu a lăsat să-i scape o asemenea bună ocazie de a-i face pe Călă-

rioţi să plătească preţul vanităţii lor şi astfel le-a extorcat frumoasa sumă de 15.000 de piaştri pentru a le permite să aibă clopote la biserici.

La 12 August, Leake întreprinde o scurtă vizită în împrejurimile Călarului şi în drum spre o altă comună aromână, Maţuchi, are prilejul să vadă pe malul râului Viliza, câteva mori pentru măcinatul grâului, precum şi numeroase dârste şi piue unde este bătut "scuticul" din care se confecţionează renumitele cape, "principala producţie a Aromânilor"(I,p.284).

Ajuns la Maţuchi, constată că în comună, din cauza înstrăinării, au rămas puţini bărbaţi, a căror ocupaţie de căpetenie este fie industria textilă şi cărăvănăritul, ori cultivarea ogoarelor cu grâu şi porumb, fie, în sfârşit, creşterea vitelor şi adaugă:"numeroşi sunt aceia care aici vorbesc limba italiană" (I,p.285), dat fiind că au avut ocazia să facă comerţ mult timp în oraşele maritime ale Italiei.

Din conversaţia avută cu gazdele sale, Leake află - printre altele -"că un oarecare Beldani, care a fost numit recent perceptor al împăratului Alexandru al Rusiei şi al fratelui său Constantin, era originar din Maţuchi. Este vorba de un modest negustor care se instalase pentru afaceri la Leghorn şi pe care Alexis Orloff l-a angajat în serviciul său şi l-a dus la Sf.Petersburg"(I,p.285).

La 31 August, Leake părăseşte Ianina, îndreptându-se spre Grebena "astfel că la 1 Septembrie poposeşte la Metzovo (Aminciu), orăşel împărţit în două mari mahalale, cea de nord care se numeşte Prosilo, deoarece este expusă la soare şi cea de sud, umbrită de munte, Anilio" (I,p.295). De fapt, aceste două denumiri constitue traducerea în greceşte a termenilor aromâni folosiţi şi în zilele noastre, "Nsurinu" (în latineşte serenus = parte însorită) şi"Nkiare (kiare - persoana a treia singulară a verbului Kirire, de la latinescul perire).

"Există aproape 700 de case în ambele mahalale ale Aminciului, care împreună cu Malacaşi, sat situat la Estul muntelui Zigos (în aromâneşte Giuglu) şi încă două comune,constituiau odinioară apanajul Validei Sultan"(I,p.295).

De fapt este vorba de trei comune, bineînţeles aromâneşti, şi anume: Cuţufleani, Ameru şi Montunosu sau Vutunoşi.

Pe povârnişurile munţilor din apropiere se cultivă grâu, orz şi secară. Aminciu posedă numeroase turme de oi şi de capre, dar aşa cum este cazul şi în celelalte comune din Epir şi Tesalia, bărbaţii sunt mai ales lucrători agricoli, meşteşugari şi negustori în alte regiuni ale Turciei, precum şi în Germania, Ungaria, Rusia şi în diverse regiuni ale Mediteranei. Cei care nu locuiesc prea departe, fac o scurtă vizită familiilor lor în timpul verii. Iarna, clima pare a fi mai aspră aici decât la Călaru.

La orele 2 şi 25, Leake părăseşte Nsurinu,şi după o ascensiune de o jumătate de oră, ajunge pe platoul Politzia, "în apropierea căruia se află localitatea Beratori, cuvânt care, fără îndoială, constitue o deformare a latinescului Imperatoria".

De fapt Amincienii numesc această localitate Mperitoare, iar nu Beratori, şi Mpuliţă sau Mpolicioară, în loc de Politzia. Acest ultim termen este tot de origină latină: policia - care are sensul de administraţie sau subadministraţie militară.

Menţionăm că Aminciu a constituit din totdeauna un nod de comunicaţii de cea mai mare importanţă şi din această cauză Romanii, imediat după ocuparea Epirului la 168 î.H.,de către împăratul Paulus Aemilius, au instalat aici garnizoane militare şi coloni, pentru asigurarea controlului asupra acestei trecători.

De altfel, atât WACE şi THOMPSON [15] cât şi M.CARCOPINO [16], profesori la Sorbona, evocă existenţa unei vechi tabere militare romane în localitatea Mperitoare.

După V.SKAFIDAN [17], în localitatea Mperitoare exista un palat imperial unde-şi petrecea lunile de vară Octavia,sora împăratului Octavian August şi soţia lui Marc Antoniu, în perioada când acesta trăia în Egipt.

Continuându-şi drumul, la orele 5 şi 40 Leake soseşte la Milia (Ameru), "comună aromânească cu patruzeci de familii, situată în mijlocul unei păduri, pe marginea unui pârâu. Câteva câmpuri de grâu şi porumb, dispersate pe colinele din împrejurimi; câteva mori pe marginea râului, iată toată averea satului, în afara animalelor folosite pentru transport"(I.p. 299)

Numeroasele caravane pe care le întâlnim arată că-i vorba de o importantă cale de comunicaţie între Epir şi Macedonia.

"La orele 7 şi 30 ajungem la Krania (Turia), o altă comună aromânească, cu cincizeci de case, toate foarte curate, bine situate într'o poiană, în mijlocul ogoarelor de porumb şi de grâu, solid îngrădite cu uluci. Localitatea oferă o imagine de confort şi hărnicie, care rareori se poate vedea în satele greceşti sau turceşti" (I,p.300).

Aproape toţi călătorii străini care au vizitat Peninsula Balcanică au remarcat şi subliniat diferenţa care există între curăţenia, ordinea şi confortul caselor aromâne şi starea de mizerie a locuinţelor celorlalte popoare balcanice. Leake însuşi revine asupra acestui subiect de mai multe ori. Astfel, descriind sătuleţul din insula lacului Ianina, spune la un moment dat: "Şi curăţenia satului este aşa de mare, încât în zadar o vei căuta în celelalte sate ale districtului, cu excepţia aşezărilor Aromânilor din Pind"(IV,p.155), sau vorbind despre situaţia din Volo-Tesalia:"Casele acestui oraş, aşa de frapante şi atrăgătoare de la distanţă, te decepţionează când le vezi de aproape. Ferestrele cu geamuri sunt aproape necunoscute" şi..."în nici o privinţă nu se pot compara cu casele Aromânilor din Pind"(IV,p.374).

De altfel, acest subiect este abordat şi în prima sa lucrare "Researches in Greece", în care spune:"Unele din aşezările Aromânilor, deşi situate în regiuni care nu produc strictul necesar existenţei decât pentru o lună sau două,sunt cele mai mari, cele mai bine administrate şi cele mai înfloritoare oraşe din Grecia" (p.372).

Profesorul german Gustav WEIGAND [18] care i-a vizitat pe Aromâni în 1894, referindu-se la această ultimă constatare a lui Leake, scrie: "Leake avea probabil în vedere localităţi aromâne ca Sáracu, Cálaru, Aminciu, Vlaholivadi, care în ciuda faptului de a fi izolate în munţi, produc asupra străinului o minunată impresie datorită dimensiunilor lor, aspectului curat şi plăcut, în sfârşit prin construcţia solidă a caselor. Dar dacă el ar fi cunoscut comunele Cruşova sau Nevesca şi altele situate mai la Nord, este mai mult ca sigur că surpriza sa s'ar fi transformat în admiraţie" (I,p.266).

Cu câţiva ani mai târziu, într'o altă lucrare [19], Weigand abordând acelaşi subiect scria:"In timp ce în Macedonia călătorii se plâng pretutindeni de toate felurile de insecte, în frumoasele comune aromâneşti de la munte poţi fi sigur de o curăţenie exemplară, din toate punctele de vedere", şi continuă: "La Aromâni, simţul frumosului naturii, al aerului curat şi al apei proaspete este mai desvoltat decât la celelalte popoare... Podeaua camerelor este totdeauna bine spălată; covoare frumoase, broderii şi chiar perdele împodobesc camerele"(p.36).

Să revenim la călătorul nostru englez. Leake îşi continuă călătoria prin Nordul Epirului şi la 9 Septembrie ajunge la Moscopole, ultima sa etapă înainte de a se întoarce la Ianina. Nimic nu mai aminteşte trecutul glorios al acestui mare centru cultural şi comercial aromân. "Am auzit că avea cândva opt sau zece mii de case, dar îmi vine greu să cred"(I,p.344). Nu este însă vorba de o exagerare. După MARTINIANOU [20] episcopul oraşului Xanthi, ea ar fi avut,în jurul anului 1760, aproape 18.000 de case (p.24).

Viaţa şi expansiunea Moscopolei nu pot fi înţelese fără cunoaşterea modului de organizare şi funcţionare a corporaţiilor sale profesionale. Din păcate, un studiu asupra acestui subiect nu există. Din lectura unei bogate documentaţii asupra acestui oraş, iată totuşi câteva informaţii pe care le-am putut culege asupra acestui interesant subiect. Fiecare corporaţie moscopoleană era condusă de un consiliu alcătuit din maeştrii cei mai în vârstă, fiind prezidaţi de un staroste, numit primul maestru. Toţi primii-maeştri ai celor paisprezece corporaţii principale, întruniţi, alcătuiau o conducere supremă, investită cu puteri importante,de ordine judecătorească mai ales. De altfel, acest consiliu de paisprezece se şi numea Tribunalul de pace.

Valoarea morală şi socială a corporaţiilor moscopolene se întemeia pe practicarea activă a vechilor virtuţi creştine, pe o disciplină severă şi pe iubirea aproapelui în primul rând.

Demn de subliniat este de asemenea faptul că la Moscopole s'au stabilit agenţi comerciali străini cu cincizeci de ani înainte de a se instala la Salonic. Astfel, reprezentantul francez a venit aci în 1694, iar cel englez în 1718 [21]. Despre comerţul Moscopolenilor cu Veneţia, Valeriu PAPAHAGI [22] ne-a lăsat un foarte interesant studiu.

La 12 Noembrie 1805, abia întors la Ianina, neobositul nostru călător o apucă spre Larisa - Tesalia, via Aminciu. "In seara zilei următoare ajung la Anilio (Nkiare), unde sunt cazat într'o curată căsuţă aromânească, cu podeaua şi pereţii bine tencuiţi şi de un confort necunoscut în casele ţăranilor greci. Oraşul este îngropat pe jumătate sub zăpadă şi lungi ţurţuri de ghiaţă atârnă de streaşinile caselor. Am pierdut câtva timp spre sfârşitul zilei de oarece ne-am întâlnit pe drum cu un lung convoi de cai şi catâri venind din Tesalia şi încărcaţi mai ales cu saci de făină. Aceste caravane,care se mişcau anevoie prin nămeţii de zăpadă, au traversat cu mare greutate Zigos (Giuglu di Aminciu), din cauza puternicelor vânturi. Cei care au încercat să facă acelaşi lucru,în ultimul moment au fost siliţi să părăsească încărcăturile cailor pe vârful muntelui" (I,p.411).

In ciuda abundenţei zăpezii ce căzuse în noaptea de 13 spre 14 Noembrie, Leake porneşte la drum la orele 8 şi 30, după ce a angajat trei călăuze din Aminciu, "a căror meserie este aceea de a deschide drumurile blocate de zăpezi, a ajuta la trecerea cailor acolo unde potecile sunt înguste, alunecoase sau îngheţate şi a veghea astfel ca încărcătura cailor să nu se răstoarne".

"Nu departe de biserica Aio Nikola, un bogat izvor, care iese de sub o piatră albă, se bucură de o mare reputaţie la Aminciu şi în satele vecine, fiindcă se crede că această piatră pisată şi amestecată cu apă ar avea proprietatea de a spori considerabil cantitatea de lapte a femeilor care alăptează"(I,p.415).

Superstiţii legate de efectele miraculoase ale unei asemenea pietre găsim, de altfel, şi la alte popoare. Francezii, spre exemplu, au "la pierre de lait", în timp ce Italienii "la pierra stellaria".

Continuându-şi drumul, se întâlneşte în preajma oraşului Tricala "cu o caravană de peste două sute de cai şi catâri încărcaţi cu obiecte casnice, cu copii şi femei. Erau Aromâni din Gramoste, care coborau pentru iernat la Almiro. In Gramoste, ca şi în celelalte sate din Pind, locuiesc numai cărăvănari şi păstori, sau, aşa cum sunt numiţi în limbajul locuitorilor din Tesalia, "chiragii" şi "ciobani" (în text cuvintele sunt citate în greceşte). Dintre aceştia, foarte puţini rămân în satele lor de munte. Cărăvănarii erau absenţi aproape tot timpul, pe când păstorii coborau iarna cu turmele la şes. Astfel, aceste sate de munte rămân la un moment dat aproape goale. Fiecare comună are în Tesalia "iernaticul" său propriu,pentru care plăteşte un impozit asupra "păşunatului" (I,p.420).

Fiind vorba de Grămosteni, trebue subliniat că aceştia erau renumiţi pentru buna organizare şi exploatare a numeroaselor lor turme de oi, precum şi a produselor obţinute de la acestea. Cel mai celebru celnic al lor a fost un oarecare Paciaura, care poseda mii de oi şi care îşi construise o conductă subterană lungă de patru kilometri, pentru transportarea laptelui de la munte la "căşare", unde era transformat în brânză, caşcaval şi unt. Urme ale acestei conducte sunt vizibile şi în zilele noastre [23].

La 7 Decembrie 1808, Leake vizitează în regiunea Olimpului orăşelul Livadi, "colonie valahă de veche dată", din care cauză în mod curent i se zice Vlaho-Livado (800 de case). Celelalte aşezări din împrejurimi sunt: Kokinoplo (200 de case), Ftera (100 de case) şi Neohori (20-30 de case)"(III,p.335)

Aceste comune îşi câştigă existenţa în special de pe urma fabricării unei ştofe groase de lână numită "skuti" (scutic), din care se fac mantalele numite "capes", în italieneşte "cappe", de altfel foarte căutate atât în Grecia, cât şi în regiunile Adriaticei, Ştofa este de două feluri, albă şi neagră, are partea interioară flocoasă şi este exportată în Veneţia şi Triest în baloturi numite "xyla", fiecare având o lărgime de două "pihi" şi o lungime de patru sau patru pihi şi jumătate. (Pihe este o veche unitate de măsură folosi-

tă în Balcani, corespunzând oarecum"cotului" românesc şi având circa 64 de centimetri).

"Călărioţii erau aceia care comercializau scuticul produs în Vlaho-Livado. Un Veneţian instalat la Salonic se ocupa cu expedierea mărfii la Veneţia sau în celelalte porturi din Adriatica, unde erau recepţionate de Călărioţi. Costul transportului era de doi piaştri şi jumătate, pentru fiecare încărcătură de catâr ("furtie"), care se compunea din 140 de "xyla". Livadioţii produceau între 150 şi 200 de încărcături pe an"(III,p.335-336).

"La Vlaho-Livado se cultivă foarte puţin grâu, dar în schimb locuitorii posedă un mare număr de oi, capre, cai şi catâri. Ca şi Călărioţii ei sunt mândri de excelenta calitate a apei şi a aerului din comuna lor şi sunt aşa de "rafinaţi" în privinţa calităţii apei de băut, încât nu rare ori trimet pe cineva să le aducă apă de la o fântână situată la trei ore de drum. Pe de altă parte, clima este atât de aspră iarna, încât uneori casele sunt îngropate sub zăpadă, iar locuitorii - în loc de apă - beau zăpadă topită. Birul anual plătit lui Ali Paşa se ridică la 200 de pungi" (III,pp.335-36)

La 20 Martie 1809, pe când se găsea în Acarnania,între Prodó şi Bodovolitza, "în timpul unui popas pe care l-am făcut de la 11 şi 40 până la 12 şi 30 pentru a lua masa în mijlocul unei poiene, lângă o fântână, un convoi compus din mai multe familii de Fâşeroţi a trecut prin faţa noastră. El era compus mai ales din femei şi copii, care mergeau pe lângă caii ce transportau corturi, porumb, orz, precum şi tot echipamentul lor casnic. Copilaşii în leagăne erau purtaţi pe spate de către mamele lor, care puţin încovoiate şi cu pas grăbit, trăgeau fie un cal de căpăstru, ori un şir de doi sau trei catâri, în timp ce tot mergând continuau să toarcă lână.Aceste persoane erau Aromâni de prin munţii Călarului, care se întorceau la munte, bărbaţii precedând cu turmele de oi"(III, p.520).

La 29 Iulie 1809, Leake vizitează din nou Călaru, unde de astă dată este primit cu mare pompă. Autorităţile locale, precedate de un taraf de lăutari, îl întâmpină la mănăstirea

Sf.Gheorghe. "Călărioţii au adus cu ei un miel întreg fript, vin, pâine şi salată şi curând după sosirea lor ne-am aşezat la masă. Servitorii au întins o lungă faţă de masă în pridvorul mănăstirii, după care au tăiat carnea, răspândind-o în bucăţi pe faţa de masă. Unii erau aşezaţi pe nişte covoraşe, iar alţii pe caldarâm. Ţiganii au început să cânte.Erau patru dairele, două mari şi două mici, două viori, un fel de oboi, un alt instrument de suflat şi un fluier. După masă am ascultat câteva cântece haiduceşti, unde era vorba fie de isprăvile eroice ale Sulioţilor, ori de legendarul "brigand" aromân Caciandoni, care a ucis pe nu mai puţin faimosul Bolu-başi Vely Ghega, trimes împotriva lui de Ali Paşa. Aceste cântece au fost urmate de melodii de dragoste, unde exclamaţiile po, po, po revin foarte des. În sfârşit, guvernatorul local albanez se scoală şi joacă o horă desculţ" (IV,pp.205-206).

Călărioţii au realizat mari progrese după 1805, atât în ce priveşte bogăţia cât şi bunăstarea lor materială. In fiecare an comercianţii care revin din străinătate în comuna natală construiesc case noi; 620 capi de familii sunt înscrişi în rolurile de impozite, cei din prima clasă plătind în acest an 800 de piaştri, cei din a doua 400, din a treia 200 şi din a patra, care se subdivide în mai multe grupe, de la 100 până la 5 piaştri. Câteva familii mai sărace un plătesc nimic. Suma totală percepută de vizir este de 70.000 de piaştri,sau aproape 4.000 de lire sterline.

Ogoarele din jurul comunei, care odinioară asigurau o parte din nevoile în grâu ale populaţiei, sunt acum părăsite din cauza creşterii bogăţiei şi a populaţiei, aceasta preferând să cumpere grâu şi făină din alte părţi, în loc de a cultiva un teren arid.

O parte din terenurile comunei sunt destinate păşunilor pentru vaci, plătindu-se o taxă de 3 piaştri pe cap de vită, iar pentru un cal sau un catâr, 5 piaştri. Restul păşunilor sunt destinate oilor şi caprelor, impozitul anual fiind de 500 de piaştri pentru o turmă de 2000 de capete.

"Potrivit unei tradiţii bine înrădăcinate în această republică, ce are forţă de lege, capul unei familii din clasa

întâia nu poate da fiicei sale o zestre mai mare de 1000 de piaştri, în care este cuprinsă şi garderoba; proporţia se menţine şi pentru celelalte clase. O altă tradiţie reglementează numărul şi categoriile rochilor, după calitatea materialului din care sunt confecţionate"(IV,p.209).

Leake ne dă informaţii şi despre o altă comună aromânească din împrejurimile Călarului. "Hâlichi, aşezată la izvoarele Arâului Albu, odată cea mai importantă comună modernă din Pind, din care se trag multe din cele mai însemnate familii din Călaru, este pe punctul de a fi dezertată din cauza excesivei poveri a birurilor şi a datoriei de 100 de pungi. Când a ajuns la o fază de mare prosperitate, locuitorii au abandonat cultura grâului în favoarea creşterii oilor şi astăzi au foarte puţin din fiecare, avutul lor constând mai ales din cai şi catâri,de pe urma cărora îşi câştigă existenţa ca chiragii. Totuşi, contribuţia anuală a comunei este între 400 şi 700 de piaştri pe cap de familie"(IV,p.210).

La 20 August, călătorul nostru părăseşte Călaru, îndreptându-se spre Arta. După o oră de drum, Leake se opreşte la interesanta mănăstire Kiepina şi,cu această ocazie,ne relatează un episod dramatic care a avut loc aici cu câţiva ani în urmă."Un tânăr din Călaru era pe punctul de a se căsători cu o foarte frumoasă fată din Săracu. Ali Paşa, fiind informat de frumuseţea fetei, trimite o bandă de Albanezi bine înarmaţi şi în ajunul nunţii au reuşti să o răpească din casa părintească. La auzul acestei veşti, toţi Sărăchioţii au luat armele şi au blocat drumul Albanezilor spre Ianina, forţându-i să se refugieze în mănăstirea Kiepina, unde au fost asediaţi. Evaluând bine situaţia, Ali s'a văzut în cele din urmă silit să renunţe la proiectul său şi să ordone eliberarea şi remiterea tinerei fete părinţilor săi"(IV,pp.214-15).

Leake mai relatează cu această ocazie un "obicei absurd" practicat de păstorii din regiunea acestei mănăstiri şi despre care i s'a vorbit deseori în Călaru. Aceşti păstori introduc în partea cărnoasă a coapsei mieilor o bucată de os de aproape 8 centimetri, care provine de la piciorul unui câine. Această intervenţie chirurgicală ar asigura, pe de o parte, sănătatea şi rezistenţa oilor la grelele condiţii climaterice de la munte, iar pe de altă parte ar face carnea lor mai tare, transmiţându-i în acelaşi timp un miros urât, astfel încât lupii nu ar mai fi tentaţi să se apropie de oi. Aşa de convinşi erau păstorii din Kiepina de eficacitatea acestei practici, încât au asigurat pe călătorul nostru că mieii născuţi din oi şi berbeci care suportaseră acea operaţie aveau în corpul lor un asemenea os.Intervenţiile se făceau numai asupra mieilor destinaţi pentru reproducere sau care să producă lână şi lapte în abundenţă.

La 19 Noembrie 1809, deci după patru ani, Leake întreprinde o a doua călătorie în Tesalia, traversând munţii Pindului. Ziua următoare ajunge de la Ianina la Aminciu (Metzovo). Ogoarele de aci producând mai puţine cereale, locuitorii se văd obligaţi să plătească la Grebena sau la Tricala zece parale ocaua de orz destinat hrănirii cailor.

Viaţa şi averea persoanelor mai înstărite din Aminciu, ca şi din celelalte regiuni, depind de buna dispoziţie a lui Ali. Astfel, gazda lui Leake, un negustor Kyr S.N., a stat trei luni închis în beciurile din Ianina sub pretextul că ar fi avut legături secrete cu Ruşii. Ca să-şi recapete libertatea a fost silit să plătească 1000 de ţechini.

Traversând câmpia Tesaliei, Leake se izbeşte la fiecare pas de turmele Aromânilor din Pind, care au coborît aci la iernat. Cei din îndepărtatele comune ale Grebenei preferă regiunea Tricalei, turmele din Gramoste iernează la Armiro,iar celnicii din Samarina îşi duc oile la Demeniko, unde există numeroase case abandonate de când Ali şi fiul său au transformat această localitate în ciflic.

Vorbind de climatul Tesaliei, Leake spune că"uneori iernile sunt foarte grele, cum a fost spre exemplu în 1779,când din cauza gerului excesiv şi a zăpezii abundente, mii de oi şi de miei au pierit, astfel că numeroşi au fost păstorii aromâni care s'au întors primăvara la munte fără nicio oaie" (IV,p.427).

La 16 Ianuarie 1810, Leake se înapoiază la Ianina. O lună mai târziu îl găsim la Preveza, unde se termină lunga sa călătorie în Nordul Greciei, iar în Aprilie se întoarce de-

In vara anului 1809, pe când Leake se găsea încă la Ianina, doi alţi călători englezi sosesc în capitala lui Ali Paşa: este vorba de Lordul BYRON şi de prietenul său J.C. HOBHOUSE.

Din conversaţiile avute cu Leake, precum şi din lectura operelor lui Gibbon, celebrul poet englez era destul de bine informat asupra populaţiilor care locuiau în această regiune. De aceea suntem îndreptăţiţi să presupunem că versuri ca cele de mai jos se referă la păstorii aromâni:

...pensive o'er his scattered flock,
The little shepherd in his white capote
Doth lean his boyish form along the rock[24)]

Pentru mai multe amănunte în legătură cu această călătorie, Byron ne referă la tovarăşul său de drum Hobhouse[25)]. Acesta era la curent cu lucrările lui Pouqueville, şi din această cauză presupunem că a evitat regiunile locuite de Aromâni, deja descrise de celebrul consul francez. El menţionează întâmplător Metzovo, comuna Malacaşi, precum şi drumul din Zagor, despre care spune: "el este folosit de negustorii care se duc în Wallachia, fiind mai sigur decât cel care traversează câmpia Tesaliei până la Larisa" (p.62).

Un alt călător din aceeaşi perioadă, care şi el menţionează pe Aromâni numai în mod sporadic, este C.P.COCKERELL[26)]

După ce a vizitat Ianina, în drum spre Calabaca, face un scurt popas la Metzovo, unde "peisajul era superb şi pământul bine cultivat. Metzovo este un orăşel aromânesc. Locuitorii sunt extrem de harnici şi destul de înstăriţi" (p.243) . "Următoarea noastră etapă a fost Malacaşi, un centru tot aromân. Felul cum călăuzele noastre îndurau oboseala, deschizându-ne o potecă prin zăpada care pe alocuri atingea peste un metru era de-a dreptul uimitoare. Ei au deschis de asemenea un drum pentru cai, care - ori de câte ori cădeau - se înăbuşeau în mormanele de zăpadă" (p.246).

Hobhouse şi Cockerell sunt urmaţi, la scurt interval, de doi alţi compatrioţi, anume Henry HOLLAND şi Rev.THOS. SMART HUGHES.

Medicul Henry Holland[27)] nu avea decât douăzeci şi patru de ani când, în 1812, întreprinde o lungă călătorie

de doi ani, care-l va duce şi prin unele regiuni din Turcia europeană locuite de Aromâni.

Ajuns la Ianina în Noembrie 1812, îşi oferă serviciile medicale lui Ali Paşa şi fiului acestuia Veli, asigurându-şi în acest fel protecţia şi favoarea lor.

Impresiile sale de călătorie, care au văzut lumina zilei în 1815, sunt scrise într'un stil simplu şi vioi, autorul manifestând în acelaşi timp un desvoltat spirit critic şi de observaţie. Apariţia acestei lucrări a suscitat un interes extraordinar, criticii întrecându-se în a-i lăuda meritele: "Călător simplu şi iluminat - scrie un contemporan - fără prejudecăţi, posedând în acelaşi timp toate cunoştinţele şi calităţile necesare pentru a ne prezenta aspectele fizice şi morale ale ţărilor şi popoarelor vizitate".

In 1840, Holland devine medic al principelui Albert, soţul reginei Victoria, iar din 1852 medicul personal al reginei.

Primul contact cu Aromânii, Holland l-a avut în drum spre Ianina, venind de la Arta, spre finele lunii Octombrie 1812, când "datorită unei ocazii favorabile, i s'a oferit posibilitatea de a asista la un spectacol extrem de interesant".

"Am întâlnit o comunitate de păstori migratori, un popor nomad din munţii Albaniei, care în timpul verii îşi paşte oile în aceste regiuni muntoase, iar iarna coboară cu turmele în câmpiile din apropierea golfului Artei, precum şi în alte părţi de-a lungul coastei maritime. Numeroasele şi impresionantele turme de oi pe care le întâlnisem în ajun le aparţin şi îi preced spre câmpie. Caravana de catâri care a defilat prin faţa noastră avea o lungime de mai bine de trei kilometri. Peste o mie de cai transportau corturile şi avutul comunităţii, totul împachetat într'o remarcabilă ordine şi curăţenie. Copilaşii erau încărcaţi în diferite feluri pe samare, în timp ce bărbaţii, femeile şi copiii mai mari mergeau pe jos" (pp.91-92). Convoiul era încheiat de doi preoţi.

In drum spre Larisa, între Aminciu şi Malacaşi, Holland notează că "numărul cailor pe care i-am întâlnit astăzi depăşeşte patru sute, cea mai mare parte fiind încărcaţi cu

grâu şi bumbac din câmpia Tesaliei, ori cu stofe fabricate în aceeaşi regiune. Acest transport pe uscat se efectuează cu o mare regularitate şi graţie lui populaţia Tesaliei poate să-şi desfacă bogata recoltă obţinută pe un teren foarte fertil" (p.227).

In altă parte, vorbind despre caravanele Aromânilor care asigurau legătura cu marile centre comerciale din Europa centrală, Holland ne dă o serie de preţioase detalii.

Mărfurile sosite pe mare la Salonic, de la Malta sau Gibraltar, sunt ambalate în pachete de 40 de ocale, fiind încărcate pe cai, câte unul de fiecare parte a samarului. (In aromâneşte, încărcătura completă a unui cal se numeşte "furtie", iar jumătatea acesteia "parte". Astfel, când un Aromân spune "acumpărai unâ parti di grânu" înseamnă "am cumpărat o parte de grâu, deci un sac, circa 50 de kg.)

Se formează astfel caravane de 100-200 de cai şi catâri, numărul acestora depăşind uneori mia. Cu câteva zile înaintea sosirii călătorului nostru la Salonic, o caravană compusă din 1.100 de cai a părăsit localitatea pentru Viena, distanţa dintre cele două oraşe urmând a fi parcursă în 35 de zile.

"Caravanele mergeau de obicei opt ore pe zi, seara poposeau pe lângă un sat sau oraş. Se descărca marfa care era depozitată într'un singur loc şi toată noaptea era păzită de gardieni înarmaţi. Caii păşteau prin împrejurimi, iar cărăvănarii se aprovizionau cu de ale mâncării prin satele vecine. Fiecare cărăvănar conducea de obicei cinci sau şase cai"(pp.321-325).

Din cele de mai sus, se desprinde uşor amploarea acestei ocupaţii aromâneşti în trecut. Intrecând cu mult chiar caravanele de cai şi de catâri ale Turcilor coneari, caravanele Aromânilor erau acelea care, în multe regiuni ale Peninsulei Balcanice, băteau recordul în transporturi de oameni şi de mărfuri, păstrând contact periodic cu multe oraşe nord-dunărene. Pentru timpuri în care prădarea şi omurul erau curente, ba chiar organice mediului balcanic, acea vie reţea de comunicaţii pe care o constituiau caravanele ilustrează atavica şi pronunţata intrepiditate a Aromânilor[28].

De altfel cărăvănarul era socotit ca omul cel mai curajos, care - în ciuda tuturor nesiguranţelor şi ameninţărilor - cutreera toate provinciile, înarmat până în dinţi, cu desagii plini de aur şi cu caii plecaţi sub povara mărfurilor scumpe.

Holland nu uită să ne dea şi o sumară descriere a îmbrăcăminţii acestor Aromâni care însoţéau lungile convoaie de caravane:"Cea mai mare parte a bărbaţilor purtau o îmbrăcăminte groasă din lână albă; rochile femeilor erau făcute din acelaşi material, dar în culori diferite şi toate aveau piepturile împodobite cu fel de fel de dantele. Fustele lor abia ajungeau sub genunchi, permiţând astfel să se vadă toată lungimea ciorapilor împletiţi din lână de diferite culori: roşu, portocaliu, alb şi galben. Aproape toate femeile tinere şi copiii purtau pe cap un fel de cunună formată din piaştri, parale şi alte monede de argint, înşirate frumos şi atârnând în valuri succesive. Acelaşi fel de monede erau atârnate şi pe diverse părţi ale rochilor, uneori chiar cu mult gust"(p.92)

"Aceste triburi migratoare de păstori sunt originare mai ales din regiunile muntoase ale Pindului. De obicei ei coboară la şes pe la finele lui Octombrie şi se reîntorc în Pind în Aprilie. In timpul călătoriei ei îşi petrec nopţile sub cerul liber. Ajunşi la locul de destinaţie, îşi construiesc mici colibe, cu ajutorul materialului pe care l-au transportat cu ei, folosind de asemenea pietre, paie sau pământ pe care-l găsesc la faţa locului" (pp.92-93).

Vorbind despre confraţii săi medici din Ianina, Holland spune că "cei mai renumiţi sunt Coletti şi Ceaprali, ambii originari de prin părţile locului (mai precis din comuna Săracu,n.n.). Primul este medicul personal al lui Muhtar Paşa şi autorul unui interesant manual de chimie, în care se ocupă în mod particular de teoriile moderne asupra căldurii" (p.164). Despre Ceaprali, poetul Constantin CRISTALI[29] originar tot din Săracu, ne informează că a scris o "Gramatiki tis kuţovlahikis glosis" (Gramatică a limbii cuţovalahe),dar din păcate manuscrisul s'a pierdut (p.7). Ceaprali era de asemenea medicul personal al lui Veli Paşa, fiul lui Ali.

Şi de oarece este vorba de Ali Paşa, credem oportun să amintim în treacăt, că printre sfetnicii săi cei mai influenţi, numeroşi erau cei de origină aromână. Iată câteva nume: Colovo din Aminciu, secretarul particular al satrapului; Gh. Turture din Săracu, om de încredere în afacerile comerciale; A.Sarmanioti din Samarina, un fel de ministru al comerţului şi comisar general al bâlciurilor; Atanase Vaia din Zagor, sfetnicul său cel mai influent.

"Dintre oamenii vizirului - scrie Holland - acela care exercita asupra lui cea mai mare influenţă era Atanase Vaia, fratele unuia din medicii lui Ali, Luca Vaia. Hotărît şi curajos, executa orbeşte toate ordinele vizirului şi îşi asigurase încrederea lui deplină" (pp.194-197).

Călătorul englez constată că Vaia era singurul om din lumea seraiului căruia Ali îi arată multă intimitate. "Intr'o zi pe când Ali îmi vorbea de o chestiune mai delicată, a gonit pe toţi oamenii din sală, afară de Atanase Vaia. Mi-a spus că acestuia putea să-i încredinţeze cele mai delicate misiuni. Cum a reuşit acest om să aibă o asemenea influenţă asupra lui Ali rămâne pentru mine un mister. Vaia era în vârstă de 40 de ani şi reuşise să-şi acumuleze o avere impresionantă" (pp.196-197).

Pe de altă parte, fratele acestuia, medicul Luca Vaia era unicul din anturajul lui Ali, care avea acces la haremul sultanului: acest privilegiu se datorează faptului că mama lui Vaia alăptase pe unul din fraţii lui Ali şi, potrivit tradiţiei locale, acesta era considerat ca un membru al familiei sau mai precis "frate de lapte" al fiului lui Ali, în turceşte "sut cardas" (pp.189-190).

Trebuie amintit de asemenea că darurile artistice deosebite cu care erau înzestraţi Aromânii nu puteau să nu atragă luarea aminte a unui stăpânitor iubitor de lux şi strălucire cum era Ali Paşa. Pe cei mai destoinici dintre meşteşugarii aromâni Ali s'a grăbit să-i ia pe lângă dânsul şi printre ei - tot din informaţiile lui Cristali - găsim şi pe bine cunoscutul argintar Pahomie, originar din Călaru, care s'a făcut de asemenea cunoscut prin încercarea sa nereuşită de ascensiune în balon, în vara anului 1803.

Este vorba de tentativa unui grup de "Vlahi",în mare număr argintari, sub comanda meşterului Pahomie, de a înălţa un balon în preajma Ianinei. Balonul însă ia foc spre regretul tuturor şi acest eşec oferă poetului Ioan Vilaras ocazia de a compune un pamflet cu tendinţa vădită de a discredita pe meşterii "vlahi", care se bucurau de încrederea lui Ali Paşa şi din îndemnul căruia lucrau la această experienţă.

Apostrofa lui Vilaras, prin folosirea continuă a termenului "vlah" şi mai ales "vlaharos",trece dincolo de persoana lui Pahomie şi a tovarăşilor săi, lovind grupul etnic căruia ei aparţin. (Menţionăm că "vlaharos" conţine o nuanţă pejorativă, termenul acuzând grosolănie şi primitivitate).

Binecunoscutul orgoliu elenic, mai ales al intelectualilor, se simte în dispreţul cu care poetul judecă o întreprindere care nu este grecească şi la care nu participă Grecii. "Eşti vlaharos şi tu, fără îndoială vlah cu totul, suflet şi trup. Dacă ai fi avut însă alte capete care să te ajute, nu ai fi fost acum ruşinat;" iar la comenzile disperate pe care Pahomie le dă cu ocazia tăierii frânghiilor,Vilaras rânjeşte:"oricât ar alerga, oricât ar tăia, ce treabă pot face astfel de oameni?"

Menţionăm că pentru a da mai multă forţă ironiei, în textul său grecesc, autorul foloseşte şi câteva cuvinte aromâneşti: tallie, draclu, u... lai si arse, ţi amârtie!

Pătrunderea Aromânilor în număr mare la curtea militară şi civilă a lui Ali, precum şi tendinţa lor de a se afirma ca individualitate etnică, aparte de Greci, devenise foarte supărătoare; ceea ce explică şi reacţia lui Vilaras, care nu se doesebeşte prea mult de aceea a contemporanului său, cunoscutul anti-vlah Neofit Duca.

După această digresiune, să revenim la Holland şi să vedem ce spune despre locul de origină al lui Pahomie, Călaru. "La aproape opt ore de drum de la Ianina se găseşte înfloritorul oraş Călaru, construit-după cum am fost informat- cu mult mai multă ordine decât oraşele turceşti. Populaţia, aromână de origină, este demnă de respect, instruită şi angajată în mod intens în afaceri comerciale de aceeaşi natură ca şi acelea ale marilor negustori din Ianina"(p.209)

Despre o altă regiune din apropierea Ianinei, locuită în mare parte de Aromâni, Zagorul, autorul ne spune că: "deşi foarte muntoasă, adăposteşte totuşi o populaţie numeroasă, care se ocupă în parte cu păstoritul şi în parte cu agricultura, pe care o practică în văile şi pe coastele munţilor. Am aflat că numărul satelor din acest district se ridică la aproape patruzeci. Printre locuitori sunt numeroase şi respectabile familii greceşti, însă cea mai mare parte a populaţiei este de obârşie "valahă", vestigii ale acelor triburi care s'au aşezat de mult şi şi-au găsit refugiu în aceste culcuşuri de munţi, în momente dificile din trecutul lor. Ei se disting prin felul lor de viaţă curajos şi independent. Turmele lor sunt foarte numeroase şi valoroase în aceste regiuni situate la o mare înălţime. Aromânii sau Vlahi cum îi numesc Grecii, îşi petrec vara la munte şi coboară iarna la câmpie, în convoaie impresionante, aşa cum am arătat mai înainte " (pp.209-210).

Vorbind despre cel mai important centru aromân din Epir, Holland scrie: "Metzovo (Aminciu),aşezat în apropierea unuia din izvoarele râului Arta, are o situaţie extraordinară. Inconjurat din toate părţile de munţi înalţi, este situat la o altitudine, dacă nu mă înşel, de peste trei mii de picioare. Oraşul este împărţit în două părţi inegale. De departe cea mai însemnată este porţiunea situată pe coasta vestică a văii; casele sunt căţărate pe panta unei coline destul de înaltă, astfel încât distanţa dintre cele de sus şi cele de jos este de câteva sute de picioare. Metzovo are aproape 1500 de case şi o populaţie de 7000-8000 de locuitori".(Semnalăm în treacăt că la aceeaşi dată, după călătorul german Ludwig ROSS[30], Atena avea o populaţie între şase şi şapte mii de locuitori)."Aproape toate casele din Metzovo sunt izolate unele de altele şi, după obiceiul locului, sunt prevăzute în faţă cu un fel de galerii deschise în direcţia văii din josul oraşului. Imbinarea pomilor cu casele sporeşte în mod considerabil frumuseţea şi efectul unic, datorat poziţiei şi situaţiei generale a localităţii. Populaţia Metzovoului este aproape în întregime de origină aromână. Ca şi în regiunea

H.Holland del. R.Sands sc.

Metzovo

London. Published by Longman, Hurst, Rees Orme & Brown, Paternoster Row. June 1.1825.

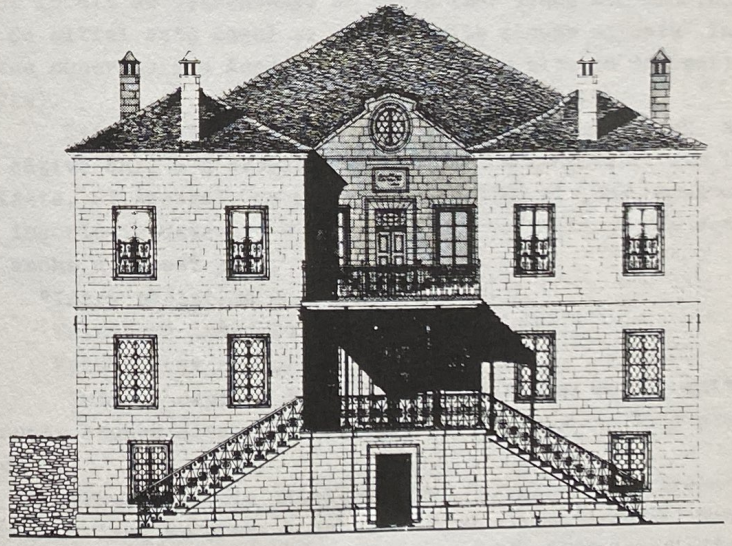

Νυμφαίο (Νέβεσκα). Τό ἀρχοντικό Τσιρλή.

vecină Zagor, o bună parte a acesteia se ocupă cu creşterea vitelor, astfel încât sunt numeroase turmele de oi care aparţin localnicilor şi de pe urma cărora mulţi s'au îmbogăţit; altă parte a populaţiei se ocupă cu industria ţesăturilor groase de lână şi în sfârşit, o ultimă categorie cultivă terenurile arabile situate în văile din jurul oraşului, care, deşi se află la o mare înălţime, dau totuşi o recoltă abundentă de struguri . Vinul însă produs aici este de calitate inferioară şi pentru a fi conservat se amestecă cu o mare cantitate de răşină de pin" (pp.211-212).

Această descriere este însoţită şi de o frumoasă gravură a Aminciului.

"De la Aminciu, în drum spre Larisa, trecem pe la Malacaşi care are probabil 500 de case răspândite pe o suprafaţă întinsă şi înconjurate, ca şi la Metzovo, de numeroşi arbori. Populaţia este şi aici de origină aromână şi se ocupă mai ales cu creşterea vitelor prin munţii din apropiere, ori cu cultivarea pământului în văile din jurul satului"(p.228).

"La trei ore de Malacaşi se găseşte marele oraş Klinovo, locuit de descendenţi ai triburilor vlahe din Pind, aşa cum de altfel este cazul şi cu celelalte comune situate în partea superioară a Aspropotamului (Arâulu albu în dialect)" (p.229).

Fiind vorba de Klinovo, este cazul să amintim că, acum câţiva ani, s'a descoperit la biserica mănăstirii din localitate, Sf.Apostol, construită între 1786 şi 1789, următoarea inscripţie deasupra altarului, în aromâneşte (poate cea mai veche de acest gen):

"Intră băsiarică cu multă păvrie,
Triambură luândalui maria cumnicătură,
Foculu acşi şi colasea tra skaki."

Intr'un capitol special, Holland revine cu mai multe amănunte asupra diverselor populaţii care locuiesc în masivul Pindului.

"Populaţia din zilele noastre, ca şi cea din trecut a acestui lanţ de munţi - scrie Holland - este compusă din Greci, Albanezi şi Aromâni, pe care-i găsim în diverse sate şi oraşe risipite prin văile şi povârnişurile Pindului. Pe

Aromâni i-am menţionat deja când am vorbit despre Zagor, Călaru şi Metzovo; ei ocupă de asemena numeroase alte oraşe înfloritoare în această parte a ţării, formând de fapt cea mai interesantă şi cea mai importantă parte a populaţiei din această regiune. Aşa după cum ne informează cronicarii bizantini (Nicetas, Pachymer, Anna Komnena, etc),ei sunt urmaşii direcţi ai acelor triburi nomade de Vlahi, care în jurul secolelor al XI-lea şi al XII-lea au migrat de prin ţinuturile dunărene spre Sud, în Tracia, Macedonia şi Tesalia, stabilindu-se în regiunile de munte ale acestor provincii şi aceasta datorită , pe de o parte unei mai mari securităţi pe care ar fi putut-o avea aici, iar pe de altă parte, obiceiurilor lor ancestrale de păstori. Această izolare în munţi, precum şi felul lor de viaţă au avut ca urmare păstrarea şi conservarea lor ca un popor distinct. De asemenea, satele şi oraşele aromâne din Pind, care de altfel sunt foarte numeroase în acele părţi ale lanţului muntos dintre Albania şi Tesalia, au toate un caracter deosebit, care probabil datează de secole. Aromânii sunt oameni îndrăzneţi şi activi,mai morali şi mai puţin violenţi în apucăturile lor decât Albanezii. Locuitorii celor mai importante oraşe aromâne se ocupă în special cu fabricarea stofelor de lână, precum şi cu unele ramuri ale comerţului pe uscat, bucurându-se în acelaşi timp de o excelentă reputaţie ca fiind cei mai buni artizani din Grecia. Se poate de asemenea sublinia faptul că în aceste oraşe se simte o atmosferă de hărnicie, de curăţenie şi de bună orânduială, care le deosebeşte de toate celelalte oraşe din sudul Turciei, contrastând în acelaşi timp în mod singular cu peisajul sălbatic şi aspru care le înconjoară"(pp.225-229).

Dacă aprecieri elogioase de acest gen la adresa Aromânilor sunt frecvente la cei mai mulţi călători englezi,din păcate există şi unele excepţii. Robert CURZON[31], spre exemplu, privind de la mănăstirile de la Meteora frumoasa panoramă ce se desfăşura înaintea ochilor săi şi fără nici un fel de altă referinţă, spune: "Toată această regiune este locuită de o rasă deosebită de aceea a adevăraţilor Albanezi; ei vorbesc limba valahă şi se spune că sunt foarte barbari şi

ignoranţi" (p.294).

Bineînţeles că autorul relatează numai informaţiile care i-au fost comunicate de alţii, fără a-şi da osteneala să verifice veracitatea lor. Cazuri de acest fel confirmă, dacă mai este nevoie, justeţea afirmaţiilor unui Vlah Epirot, care într'un opuscul intitulat "Réfutation d'une brochure grecque", publicat la Constantinopol în 1879, scrie printre altele: "Călătorii europeni care nu se opresc decât două sau trei zile în capitala fiecărui caza (canton) pe care-l vizitează, neputând deci într'un interval de timp atât de scurt vedea, studia sau aprofunda aproape nimic, îşi compun în bună parte lucrările pe baza informaţiilor obţinute de la intelectuali locali greci şi în felul acesta devin"păcăliţii şireteniei greceşti".

De altfel, fraza reprodusă mai sus constituie singura aluzie a lui Curzon la Aromâni, în restul lucrării ignorându-i complet.

Ca şi cei mai mulţi călători englezi care au urmat Lordului Byron, tot aşa şi Rev. Thos. SMART HUGHES [32] specialist în filologie clasică şi apoi hirotonisit pastor, va călători în Turcia europeană, având ca principal obiectiv capitala lui Ali Paşa, adică oraşul Ianina. Călătoria a început în toamna lui 1813 şi a luat sfârşit în vara anului următor. Hughes era însoţit, sau mai bine zis însoţea în această căL lătorie pe Robert TOWNLEY PARKER, care îi era tutore. Lucrarea sa, în două volume, a fost publicată în 1820, deci după şase ani de la terminarea călătoriei. O a doua ediţie, revăzută şi adăugită, a apărut în 1830.

Ca şi în cazul lui Holland, primul contact al lui Hughes cu Aromânii a avut loc în perioada deplasării acestora de la câmpie la munte, şi mai precis la 11 Mai 1814,lângă Paramitia, în Epir.

"In aceste văi - scrie autorul - am întâlnit grupuri de păstori aromâni mânând turmele şi caravanele lor de pe întinsele câmpii ale Tesprotiei, unde au migrat din regiunile mai răcoroase ale Zagorului şi ale Pindului, în căutare de păşuni în timpul iernii; vizirul posedă în această parte imense ciflicuri pe care le închiriază iarna păstorilor aro-

mâni. Aceştia în schimb plătesc un preţ destul de ridicat pentru fiecare cap de vită. Soţiile şi fetele lor mergeau călare pe cai sau pe catâri, în timp ce feciorii îşi ajutau taţii la mânarea turmelor şi caravanelor. Peste samarele catârilor, între părţile încărcate cu sacii conţinând modestele lor obiecte casnice, sunt instalaţi copilaşii, bine înfăşuraţi în pături, încât de abia li se poate zări nasul"(II,p.429)

Descriind diversele rase care locuiesc în Epir,Hughes scrie: "Printre acestea se găseşte un popor curios, încă foarte numeros, care-şi păstrează toate trăsăturile caracteristice în ce priveşte limba, obiceiurile şi tradiţiile. Este vorba de Vlakhi sau Valachiaris, al căror dialect, conţinând un mare număr de cuvinte latine, ne oferă un bun argument ca să deducem că ei îşi trag originea din coloniile romane stabilite în Dacia şi în Moesia de către Traian şi de succesorii săi. Vechii Valahi erau aşa de războinici încât în repetate rânduri au ameninţat capitala imperiului (bizantin,n.n.), dar descendenţii lor din zilele noastre sunt o rasă inofensivă, care se dedă în special creşterii vitelor. Ei au contribuit,mai ales cu Bulgarii şi cu alte triburi nordice, la câştigarea bătăliei de la Adrianopol, care a avut drept urmare alungarea lui Balduin de pe tronul Bizanţului, în 1205" (II,pp.5-6).

In 1839 vede lumina tiparului lucrarea în două volume a lui David URQUHART "The Spirit of the East"[33]. Circumstanţele care l-au determinat pe acest rafinat diplomat de a întreprinde o serie de studii şi cercetări în Turcia, se pot rezuma astfel: de mai bine de un secol, Anglia adoptase o politică de prietenie şi intensă colaborare cu Imperiul Otoman, întrucât autorităţile engleze nutreau convingerea că integritatea Turciei constituie o necesitate vitală pentru asigurarea comunicaţiilor între India şi Marea Britanie. In acest scop, Londra căuta cu orice chip să găsească remediile necesare pentru ameliorarea economiei şi reformarea administraţiei haotice turceşti, prevenind astfel dezintegrarea imperiului.

In aceste împrejurări, Urquhart juca rolul unui consilier special pe lângă Poartă. Punctul de vedere al acestuia

asupra problemelor etnice legate de existenţa numeroaselor rase care locuiau în Turcia europeană este deci de mare importanţă, întrucât, pe de o parte el manifesta multă independenţă de spirit în aprecierea situaţiei, iar pe de altă parte, în tot timpul misiunii sale s'a bucurat de un tratament special din partea autorităţilor care i-au facilitat atât deplasările, cât şi posibilitatea de a dispune de surse de informaţii greu accesibile sau chiar confidenţiale. Menţionăm de asemenea că la sosirea sa la Constantinopol i s'a rezervat o primire regală, dat fiind că el călătorea în calitatea de reprezentant personal al regelui William al IV-lea.

Credem util să adăugăm un amănunt interesant pentru contextul în care îi analizăm lucrarea: Urquhart era un bun prieten al scriitorului şi omului politic care a fost Ion GHICA, care - aşa după cum se ştie - a petrecut numeroşi ani la Londra în diferite misiuni diplomatice. Intr'una din scrisorile sale către Vasile Alecsandri, ni-l prezintă ca pe un tânăr scurt de statură, cu o înfăţişare fină, având o faţă palidă, părul lung auriu aruncat pe spate şi cu ochii albaştri pătrunzători; mai departe vorbeşte despre caracterul nobil al lui Urquhart şi de ardoarea sa de a îmbrăţişa marile cauze ale libertăţii.

Intr'adevăr, lucrarea sa respiră în mare măsură tumultoasa şi înflăcărata atmosferă a revoluţiei greceşti din 1821. El vorbeşte, printre altele, şi de căpitanii Caciandoni şi Cionga, ambii de origină aromână, sau aşa cum adaugă autorul:"ei se trag din acei voinici munteni, care nu sunt nicăieri stabiliţi în mod definitiv, dar îi găseşti totdeauna acolo unde lupii îşi au vizuinele iar vulturii cuiburile" (I,p.73). Şi continuă:"Deprinderile lor nomade,precum şi contactul strâns pe care-l au cu Turcii, fac din ei oameni mai puţin supuşi şi în acelasi timp îi familiarizează cu primejdiile şi cu mânuirea armelor. Intrucât avutul lor consistă fie din turme şi caravane, pe care le pot deplasa uşor, fie din unt, brânzeturi şi cape, produse care se pot vinde fără greutate pretutindeni, acest popor îşi poate continua nestingherit modul său de viaţă nomad, fiind astfel

scutit şi de necesitatea sau pornirea de a se deda brigandajului"(I,p.73). "Cred că nu-i nevoie să insist asupra faptului că Vlahii sunt originari din Wallachia şi că, în număr de aproape jumătate de milion de suflete, ei sunt păstori nomazi care cutreeră toată Turcia europeană, schimbându-şi domiciliul după sezon, fiind proprietarii celui mai mare număr de oi din această ţară,posedând deseori şi turme suplimentare,date în grija populaţiilor sedentare"(I,p.72).

Şi la acest punct, Urquhart citează un pasaj din cronicarul bizantin din secolul al XIII-lea, Pachymer, în care acesta vorbeşte de Aromâni.

"Vlahii - spune cronicarul - sunt o rasă nomadă,care au acumulat considerabile bogăţii graţie turmelor şi caravanelor lor. Viaţa pastorală pe care o duc i-a deprins cu rezistenţa la oboseală, înzestrându-i în acelaşi timp cu o considerabilă forţă şi soliditate a corpului, practica vânatului i-a obişnuit cu primele rudimente ale războiului, iar frecventele încăierări cu trupele imperiale le-au dat o mare îndemânare în mânuirea armelor"(I,p.72).

In altă parte, vorbind despre marele centru economic aromân Călaru, spune: "Aromânii din Călaru exercită aproape în exclusivitate arta prelucrării argintului, excelând mai ales în lucrări de filigran, în cizelarea produselor care strălucesc la cingătorile sau pe capul femeilor, în fabricarea cartuşierelor, a paturilor puştilor şi a pistoalelor, a plăselelor de la pumnale şi aşa ziselor flişane sau ceşti de cafea din argint. In apropierea caselor ei cultivă diverse plante folosite la vopsitul ţesăturilor, ceea ce constituie un aspect important al industriei casnice locale."

"In fiecare casă se găsesc mai multe războaie, la care femeile - ca în timpurile patriarhale - îşi petrec timpul liber ţesând, fiecare după posibilităţile proprii, stofe de lână mai groase sau mai fine, precum şi acel frumos şi delicat voal de mătase şi bumbac, sau numai din mătase, folosit la confecţionarea cămăşilor. Călărioţii sunt de asemenea renumiţi în fabricarea produselor de cofetărie, iar dulceţurile din Ianina sunt tot atât de delicioase ca şi cele din Scoţia".

"...Este posibil ca şi în alte părţi să existe femei tot atât de muncitoare şi de harnice ca aici la Călaru; dar eu nu am văzut niciodată o atât de mare activitate, combinată cu atâta eleganţă ca în această localitate" (I,pp.122-23)

Zece ani după Urquhart, un alt englez va avea prilejul să cunoască pe Aromâni acasă la ei: Edward LEAR[34] care, aşa cum rezultă şi din titlul jurnalului său de călătorie, este de profesie pictor peisajist. De altfel în această calitate va da o serie de lecţii în 1848 reginei Victoria.Este vorba de o personalitate extrem de ciudată, care, în afara numeroaselor sale desene de animale şi păsări, ne-a lăsat şi patru volume de "poeme absurde". A dus o viaţă nomadă,trăind mai ales la Roma, Corfu şi în sfârşit - însoţit de celebra sa pisică Foss - la San Remo, unde a şi murit.

Călătoria sa de care vorbeşte în prezenta lucrare a avut loc în 1849. Având ca punct de reşedinţă provizorie Ianina, el întreprinde o excursie la mănăstirile de la Meteora, fiind astfel silit să traverseze, de la Ianina până la destinaţie, o regiune locuită aproape exclusiv de Aromâni.

După ce ne dă o descriere sumară a celor trei hanuri unde a poposit, în seara zilei de 14 Mai 1849 ajunge în Nkiare, "jumătatea de Sud a Metzovului, un oraş mare împărţit în două părţi de către o vale adâncă"(p.389).

Deoarece toate locurile la hanurile din localitate erau ocupate, un oarecare Andrea îi găseşte o cameră într'o casă "care,deşi micuţă, era totuşi de o curăţenie şi ordine perfectă, ceeace contrastează în mod izbitor cu casele ţăranilor greci"(p.389).

"Metzovo este locuit de Aromâni, un popor de origină valahă, care este răspândit şi în unele regiuni ale Albaniei. In general, ocupaţia lor de căpetenie este păstoritul şi ca atare ei se deplasează cu turmele lor dintr'o regiune în alta. Dar în anumite părţi ale munţilor se găsesc şi aşezări permanente, locuitorii acestora posedând mari turme de oi şi de capre şi distingându-se prin hărnicia şi modul lor paşnic de viaţă. Mulţi dintre ei emigrează ca muncitori sau artizani în Germania, Ungaria, Rusia, etc. şi se întorc acasă numai în timpul verii. Ei îşi păstrează limba lor proprie"(pp.389-390).

In dimineaţa zilei următoare, 15 Mai, călătorul nostru peisajist face turul Aminciului şi notează: "Există multe lucruri interesante şi plăcute în acest oraş aşezat la o mare înălţime. Casele sunt mai ales răspândite printre grădini, stânci, fagi şi platani,şi o mie şi una de imagini din viaţa pastorală de la munte ar putea fi alese pentru a fi pictate. Oamenii, de asemenea, par simpli şi extrem de sociabili, iar în timp ce desenez îmi aduc buchete de narcise, ciuboţica cucului şi încearcă să stea de vorbă cu mine"(pp.390-391).

In drum spre Meteora, după ce a urcat muntele Giuglu, întâlneşte lungi şiruri de caravane care transportă mărfuri din Tesalia în Albania. Este de asemenea impresionat de marele număr de hanuri situate de-a lungul drumului, dintre care cel mai important este hanul de la Malacaşi, unde a şi poposit (p.392).

Un an după Lear, deci în 1850, un alt englez va traversa Turcia europeană, de astă dată însă de la Constantinopol la Corfu, trecând prin Salonic, Larisa şi Ianina: George FERGUSON BOWEN[35].

Scopul principal al călătoriei sale a fost acela de a completa cercetările lui Curzon asupra mănăstirilor din Levant, dar - spre deosebire de predecesorul său - Bowen manifestă multă simpatie pentru Aromâni, pe care, de altfel, îi găseşte "foarte interesanţi".

Notele sale de călătorie, publicate mai întâi sub formă de reportaje în revista "Colonial Church Chronicle", sub titlul "Diary of a Journey from Constantinople to Corfu", vor apărea sub formă de volum în 1852.

In drum spre Tesalia, venind de la Salonic, Bowen trece prin satul Sf.Teodor, din regiunea Olimpului, unde angajează un cărăvănar din Aminciu, pentru a-l transporta la Larisa. Acesta i-a pus la dispoziţie doi cai şi doi catâri, costul transportului - pentru cele şaisprezece ore de drum - fiind de treizeci de piaştri.

Traversând Tesalia, autorul relatează: "Am trecut pe lângă foarte multe cantonamente de Aromâni, aceşti Sciţi din zilele noastre. Pe lângă ocupaţia lor principală de păstori şi de proprietari de caravane, Aromânii deţin aproape în exclusivitate monopolul transportului pe uscat în Turcia europeană. Ei sunt mai puţin perspicaci decât Grecii, dar sunt înzestraţi cu mai multă fermitate, prudenţă şi perseverenţă. In afara triburilor nomade, un bun număr dintre ei locuiesc în numeroase comune din aceste părţi, dintre care cel mai important centru este Metzovo, aşa de bine situat în apropierea trecătorii Zygos (Giuglu), această importantă arteră comercială, care leagă Albania de Tesalia"(pp.152-153).

Pe de altă parte, Bowen este fascinat de frumuseţea spectacolului unic oferit de lungile caravane de cai şi de catâri în mers, conduse de "chiragii" care "aparţin unei rase de oameni înalţi şi plini de graţie;tenul şi părul blond trădând originea lor nordică"(p.153).

"Fetele nemăritate îşi poartă, pe măsură ce o strâng, toată averea pe ele, aceasta constând în monede de aur şi argint din diferite epoci, din aproape toate ţările; o parte din aceste piese valoroase sunt prinse în cosiţe, iar altele agăţate în şiruri la coafură şi la piept. Astfel, am văzut multe tinere, foarte frumoase de altfel, purtând un mare număr de ţechini veneţieni, dolari spanioli, piaştri turceşti, ţvanţigi austrieci, monede vechi, drahme moderne greceşti şi chiar lire englezeşti. Acest obicei le oferă un aspect pitoresc şi foarte original, iar candidatul la căsătorie are avantajul de a putea aprecia zestrea şi farmecul alesei inimii sale" (p.153).

Iată acum şi punctul său de vedere asupra originii Aromânilor: "Aromânii stabiliţi în Grecia şi Turcia sunt urmaşii imigranţilor care au părăsit malurile Dunării în evul mediu. Ca şi conaţionalii lor din Wallachia ei sunt creştini ortodoxi, şi-au păstrat limba lor proprie, o latină stricată şi amestecată cu numeroase cuvinte de origină slavă. Wallachia este o parte din vechea Dacie, care a fost colonizată de Romani. In limba slavă "vlak" sau "wallach" înseamnă roman sau italian, termen înrudit cu epitetul de "velsh" sau "walsh" dat de anglosaxoni provinciilor romanizate din Britania"(pp.153-154).

Insistând asupra originii comune a Aromânilor cu Vlahii nord-dunăreni, Bowen scrie: "Dr.PRITCHARD("Researches into the Physical History of Mankind",Book IV,Chap.IX) este de părere că vechii Traci şi Daci erau una şi aceeaşi naţiu-

ne şi că Vlahii sunt reprezentanţii lor moderni, după cum Albanezii sunt probabil reprezentanţii Ilirilor de altădată. Imi permit să observ în sprijinul acestei doctrine că, atât greaca veche cât şi cea modernă, dau aproape acelaşi sunet lui "thita" şi "delta", ceea ce face o foarte mică diferenţă între "Thracians" şi "Dacians" (p.154).

In acelaşi an cu Bowen, adică în 1850, un alt englez călătorea prin Turcia europeană. Este vorba de Edmund SPENCER[36], care a avut prilejul să întâlnească "un grup de Aromâni sau Ţânţari" în comuna Cuşova, lângă Berat, în Albania.

"Abia începuserăm a ne pregăti de înnoptat - spune Spencer - când, pe neaşteptate, îşi fac apariţia în bivuacul nostru popa Mihail, însoţit de bătrânii satului, care ne-au poftit în mod politicos la reşedinţa celnicului. Refuzându-le invitaţia, aceşti oameni cumsecade, care consideră totdeauna pe un European din Apus ca pe unul de al lor, datorită asemănărilor dintre limbi, ne-au oferit, într'un mod cât se poate de amabil, o mare cantitate de provizii alimentare".

"Ce stranie este tenacitatea cu care oamenii aderă la limba şi obiceiurile rasei din care fac parte! Deşi s'au scurs multe secole de când aceşti oameni îndură sclavia numeroşilor tirani, totuşi ei sunt în stare să se întreţină cu un străin în temerara şi pitoreasca limbă a Romei antice; cât despre popa Mihail, în lunga sa sutană bogată în falduri, cu barba albă ca un patriarh, nasul încovoiat, trăsăturile feţii puternic marcate, persoană impunătoare şi cu o privire pătrunzătoare, el constituie într'adevăr un reprezentant valoros al unei rase care odinioară era stăpâna lumii" (II,pp.149-50).

Deşi călătoria reverendului Henry FANSHAWE TOZER[37] a avut loc între 1853 şi 1854, totuşi notele sale de călătorie, în două volume, vor vedea lumina tiparului abia în 1869. Prima sa întâlnire cu Aromânii a avut loc, ca şi în cazul lui Spencer, în vecinătatea oraşului Berat.

"După masă, caii noştri au sosit la han, însoţiţi de proprietarii lor, dintre care doi Aromâni, naţiune din rândul căreia numeroşi sunt aceia care se ocupă cu agricultura prin aceste părţi. In acest fel ei se deosebesc de conaţionalii lor din regiunea Pindului, stabiliţi la poalele trecătorilor care duc de la Ianina în câmpiile Tesaliei, şi care deţin

monopolul întreprinderilor de transport în această parte a Turciei. Aici ei îşi zic "rămăn" sau "român", care este de altfel singura denumire naţională acceptată de ei, aceea de wallach fiindu-le atribuită de străini. (In altă parte Tozer subliniază că cei din Pind îşi zic "armâni",II,p.171) Limba lor este o latină coruptă, foarte asemănătoare cu italiana în ce priveşte pronunţarea şi aceasta este limba pe care o folosesc între ei, deşi împrejurările îi silesc să cunoască şi albaneza" (I,p.224).

Tozer consacră un capitol special Pindului "locuit de o importantă colonie de Aromâni, aceşti consanguini ai Wallachilor din Nordul Dunării, instalaţi aici din secolul al XI-lea şi interpunându-se între trei naţionalităţi diferite: Albanezi, Bulgari şi Greci. Dacă lucrurile mici se pot compara cu cele mari, Pindul ocupă în Turcia europeană aceeaşi poziţie pe care o deţine în Asia muntele Ararat,această mare piatră de hotar situată tot între trei rase şi trei imperii: Rusia, Turcia şi Persia" (II,p.168).

Traversând Pindul, Tozer trece prin Metzovo "acest oraş construit în terase pe panta unui munte. Este vorba de un centru important, a cărui populaţie, compusă numai din Aromâni, se ridică la nu mai puţin de cinci mii de suflete. Cu membri aparţinând acestei rase ne-am întâlnit deja în unele din marele centre turceşti, cum ar fi Monastir şi Calcandele, la care putem adăuga Salonic, Larisa şi multe altele. I-am văzut de asemenea fie ca nomazi, ori ca sedentari în diferite regiuni ale ţării, în apropierea trecătorii Scardus deasupra Prisrendului, pe muntele Olimp şi la Vlaho-Livadi, pe coasta apuseană a acestuia, precum şi în împrejurimile oraşului Berat în Albania. Ei sunt de asemenea numeroşi şi în alte localităţi din apropierea lanţului munţilor Pindului, în văile Balcanilor şi în districtele Traciei şi Macedoniei, ajungând în Sud până în Morea. Dar nici o localitate locuită de ei nu poate fi considerată ca reprezentând cartierul lor general, cum este oraşul unde am poposit pentru moment, Metzovo" (II,p.169).

Vorbind despre originea lor comună cu"Wallachii",a-

dică "fraţii lor din Principate", Tozer scrie: "Dar dacă dorim probe mai evidente în privinţa rudeniei dintre Aromâni şi Români, acestea le putem găsi în limba lor, care cu siguranţă derivă din latină. Asupra acestui subiect ar fi de ajuns să spunem că, după părerea criticilor competenţi, ea este mai veche, deci mai primitivă în structura sa decât italiana, franceza sau oricare altă limbă înrudită, cu excepţia limbei romanci din Elveţia. O altă probă convingătoare asupra originei lor latine se poate găsi şi în numeroasele obiceiuri şi credinţe comune la ei şi la Romani. Credem că merită osteneala să amintim câteva dintre ele."

"Joia şi Vinerea sunt într'o oarecare măsură consacrate lui Jupiter şi Venus, divinităţi cărora aceste zile le erau dedicate de Romani. In timpul primăverii, Joia este considerată ca o sărbătoare în onoarea zeului tunetului, ca să nu trimeată grindină şi furtuni. Vinerea, pe de altă parte, este respectată de femei chiar cu mai multă veneraţie decât Duminica. In această zi ele evită să lucreze cu un instrument ascuţit, cum ar fi foarfecele sau un ac. Alte ceremonii, legate de cultul morţilor, trădează asemănări nu mai puţin izbitoare. Astfel, o mică monedă se pune în mâna mortului înainte de a fi înmormântat, ca o garanţie că va fi primit în lumea cealaltă, în acelaşi fel în care Romanii puneau moneda în gura defunctului. Obiceiul roman al purtării dolilului în memoria mortului, care consta în a umbla cu capul descoperit, este respectat şi în zilele noastre. Un bătrân, al cărui fiu a murit la vârsta de doisprezece ani, a umblat tot restul vieţii sale cu capul gol, în urma unui jurământ făcut în acest sens. Se obişnuieşte, de asemenea, cu ocazia comemorării unei înmormântări să se facă o ofrandă cu pâine şi vin care se varsă peste mormânt."

"Alte puncte de asemănare au fost remarcate de cronicarul bizantin Chalcocodyles, în secolul al XV-lea, care constată că Vlahii, adică aceia de la Sudul Dunării, nu numai că vorbesc o limbă ca aceea a Romanilor, dar se aseamănă cu aceştia în mod cert în ce priveşte obiceiurile, modul lor de viaţă, precum şi natura ustensilelor folosite în gospodărie"(II, pp. 174-175).

Vorbind despre cercetările asupra limbii Aromânilor, Tozer se referă la celebra lucrare a lui Johann THUNMANN "Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker", apărută la Leipzig în 1774, , şi scrie: "Este cât se poate de evident faptul că cunoştinţele noastre asupra raselor care trăiesc în interiorul Turciei au progresat foarte puţin în ultimul secol, astfel că această lucrare, care a văzut lumina zilei în 1774, constitue încă, în multe privinţe, cea mai sigură autoritate asupra Vlahilor din Sudul Dunării. Informaţiile referitoare la dialectul lor au fost obţinute dintr'o carte tipărită la Veneţia, de o persoană aparţinând acestei rase, originară din Moscopole, un mare oraş aromân, nu departe de Chrida. Acest oraş se pare că a dat o seamă de oameni de ştiinţă în trecut" (II, p. 174).

Vom completa spusele lui Tozer cu un scurt comentariu, pentru ca cititorul să sesizeze mai bine importanţa lor. Lucrarea la care el face aluzie este fără îndoială "Protopiria" lui Teodor Anastasie CAVALLIOTI, un fel de manual de lectură, prevăzut cu un dicţionar greco-aromâno-albanez conţinând 1170 de cuvinte. Despre viaţa şi opera lui Cavallioti, Victor PAPACOSTEA ne-a lăsat o valoroasă operă biografică, apărută la Bucureşti în 1932.

Referinţa lui Tozer la alţi oameni de ştiinţă din Moscopole credem că priveşte fără îndoială printre alţii pe Constantin UCUTA şi Daniel MOSCOPOLEANUL, acesta din urmă fiind autorul celebrului "Lexicon Tetraglosson" despre care am vorbit deja.

In ce priveşte Ucuta, acesta tipăreşte la Viena, în 1797, la tipografia fraţilor aromâni Markide Pulliu, originari din Şiacişta, o cărţulie intitulată "Noua pedagogie" destinată - aşa cum se spune în prefaţă - "să ajute pe tineri a învăţa să scrie şi să citească aromâna, deci limba folosită în mod curent de Vlahi". Această prefaţă este de o importanţă excepţională pentrucă ilustrează sentimentele de care erau animaţi intelectualii aromâni din Moscopole în favoarea difuzării limbii materne prin şcoli.

Şi fiindcă vorbim despre Moscopole, nu putem rezista tentaţiei de a reda, chiar fragmentar, textul unei telegrame

a unui corespondent de război englez, care în primăvara anului 1941 se găsea pe frontul greco-italian din Albania, în momentul când trupele greceşti au intrat în Moscopole.

Telegrama a apărut în ziarul londonez "Great Britain and the East" din 20 Martie 1941, şi iată pe scurt ce relatează despre Moscopole: "In secolul al XVIII-lea Moscopolea era un important centru comercial, industrial şi intelectual,unde exista o tipografie, o academie, numeroase şcoli, precum şi o fabrică de covoare. Inainte de 1771 avea o populaţie de 60.000 de locuitori. Dar în acelaşi an insurecţia lui Orloff contra Turcilor i-a cauzat distrugerea. Bandele albaneze au ruinat-o şi de atunci oraşul nu a mai putut să-şi recapete prosperitatea de altădată. Locuitorii săi cei mai de vază s'au refugiat în străinătate şi unul dintre ei, Sina, s'a stabilit la Viena. Nepotul său s'a îmbogăţit de pe urma comerţului cu bumbac din Turcia. El este acela care a fondat Academia şi Observatorul din Atena, unde de altfel o stradă îi perpetuează numele, în acelaşi fel ca şi Sina Palace din Viena".

Revenind la Tozer, constatăm că acesta se referă la un moment dat la unele evenimente istorice care demonstrează că Aromânii au fost totdeauna conştienţi şi mândri de originea lor latină. "Am aflat de asemenea - spune el - că în evul mediu Aromânii erau conştienţi de legăturile lor de origină cu Roma, fapt care la un moment dat a cauzat şi unele implicaţii de natură politică. Astfel, Vasile, arhiepiscopul Zagorei, scriind Papei Inocenţiu al III-lea, în anul 1204, îi aminteşte că Vlahii din Tracia sunt de sânge roman şi acelaşi Papă, când ducea tratative cu împăratul Ioniţă, unul dintre primii suverani ai imperiului româno-bulgar, îi face un compliment, spunându-i că el şi poporul său descind din nobila rasă romană ("Qui tante qui exnobili Romanorum prosapia deceris descendisse") (II,p.174).

"Deşi există puţine îndoieli că ei n'ar fi descendenţii coloniştilor romani (deoarece, în afara altor dovezi, uniformitatea limbii Vlahilor din toate regiunile locuite de ei, adică Ungaria, Moldova, Tracia sau Tesalia, arată că ea a fost adoptată de întreaga rasă în aceeaşi perioadă), totuşi numele lor nu apare decât în secolul al XI-lea; şi după această dată, ei nu sunt menţionaţi decât rare ori de scriitori, ale căror pagini de altfel sunt pline de amănunte neînsemnate, deseori extrem de neinteresante, privind acţiunile împăraţilor şi ale uzurpatorilor"(II,p.176).

"Cu toate că scriitorii bizantini erau la curent cu faptul că o deosebire de rasă există între Greci şi locuitorii din munţii Traciei şi ai Macedoniei, numele de "vlah" nu apare decât în 1027, când este pomenit de Lupus Protospatha, care servea în armata bizantină"(II,pp.176-177).

Această subtilă remarcă a lui Tozer privind omiterea voită a numelui de "vlah" de către cronicarii bizantini vine să confirme ipoteza lui Constantin PAPANACE[38] asupra "conspiraţiei tăcerii".

"Dacă poate fi un fapt, unde ipoteza conspiraţiei tăcerii la cronicarii bizantini se impune cu toată îndreptăţirea - scrie Papanace - acesta este cazul cu romanitatea Imperiului Roman de Răsărit: elementul latin domină pe toate planurile în acest imperiu, până la sfârşitul secolului al VI-lea, dispare subit după substituirea dinastiei şi limbii latine, fără a se pomeni nimic de ea timp de trei secole şi mai bine, şi, dintr'odată apare menţionată masiv în Macedonia, Epir, Tesalia şi întreaga Eladă sub numele de Vlahi! Şi, fapt curios, nu se mai face după aceea nicio corelaţie cu originea latină a acestor Vlahi, descendenţi direcţi ai acelora care cu trei secole în urmă se găseau în fruntea Imperiului Roman de Răsărit"(pp.271-394).

Referindu-se la Aromânii din Tesalia, Tozer scrie: "Acea parte a rasei care ocupa Tesalia este destul de interesantă pentru a merita o menţiune specială. In loc de a fi limitaţi, aşa cum sunt în prezent, la câteva localităţi din lanţul munţilor Olimp şi Pind, timp de mai multe secole ei au ocupat toţi munţii care înconjoară Tesalia, iar la un moment dat chiar câmpia tesaliotă. Ca urmare a acestui fapt, numele obişnuit dat acestei regiuni de către scriitorii din evul mediu era acela de Vlahia Mare (în text Megali Vlahia), în opoziţie cu Vlahia Mică dată Etoliei şi Acarnaniei".

"Cu puţin timp înaintea întemeierii Imperiului Româno-Bulgar, în anul 1170, călătorul evreu Veniamin din Tudela a traversat această regiune şi aşa de mare a fost impresia pe care i-a făcut-o acest popor încât - deşi în mod obişnuit el se limitează a ne da scurte ştiri numai despre comunităţile evreeşti pe care le întâlneşte în cursul călătoriei - în acest caz, în privinţa Aromânilor, el devine foarte comunicativ, contrar deci obişnuinţei sale" (II,p.179).

Şi Tozer citează în continuare textul lui Veniamin referitor la Aromâni, pe care l-am reprodus deja în altă parte.

După ce subliniază faptul că Aromânii nu se încuscresc cu alte naţionalităţi, că numărul acestora se ridică la 400.000 de suflete şi că în familie "reţin folosirea limbii materne", Tozer îşi încheie capitolul asupra Pindului astfel: "Situaţia actuală a acestui popor este bine descrisă de FALLMERAYER în următorul pasaj, a cărui veracitate este confirmată şi de relatările altor scriitori: "Vlahii din Tesalia, întocmai ca şi rudele lor în vorbire şi de rasă din Principatele Danubiene, se numesc ei înşişi Români. Ei vorbesc o italiană coruptă şi îşi au cartierele generale pe crestele şi pantele munţilor Pindului, acolo unde au fost menţionaţi pentru prima oară în secolul al XI-lea de către cronicarii bizantini. Ei stăpânesc şi comandă porţile între Tesalia şi Albania, iar Metzovo, oraş construit din piatră şi având peste o mie de case, poate fi considerat ca centrul lor cel mai important. Malacaşi şi Leşiniţa, şi în special Călaru, Hâlichi şi Klinovo, împreună cu un alt grup de peste douăzeci de comune din Pind sunt locuite tot de Aromâni care, din cauza asprului climat din aceste părţi, se ocupă mai puţin cu agricultura, dedicându-se toţi, cu foarte mare succes de altfel, creşterii vitelor, pe o scară extrem de întinsă, reuşind astfel a-şi câştiga o poziţie de mare importanţă în toată Rumelia, datorită bogăţiei lor în turme. In timpul iernii, când munţii sunt acoperiţi de zăpezi, ei duc o viaţă nomadă şi coboară cu turmele la păscut în câmpiile bogate în păşuni, ajungând uneori până în Grecia. Când primăvara revine, ei apucă din nou drumul muntelui".

"Vlahii sunt superiori Grecilor în privinţa spiritului de organizare şi a hărniciei, fiind în schimb inferiori Greco-Slavilor în rafinament şi fler. Totuşi, aceşti simpli şi duri păstori posedă o remarcabilă abilitate pentru prelucrarea metalelor preţioase. Armele şi cioltarele incrustate cu aur şi argint, pe care le admirăm la arnăuţi şi palicari, sunt fabricate în atelierele Aromânilor, după cum şi sumanele impermeabile, care sub numele de capa, greco şi marinero, atât de căutate în porturile Mediteranei, trebue considerate ca fiind fabricate tot în atelierele lor de textile. Comercianţi şi artizani aromâni se găsesc în toate oraşele Turciei europene, iar dorinţa lor de a se îmbogăţi îi duce până în Ungaria şi Austria. Că ei se pricep în a face afaceri în stil mare o confirmă şi realizările bogatului Sina din Viena, Aromân din naştere, din Klinovo dacă nu mă înşel, sau dacă nu dintr'una din comunele aromâneşti din Pind amintite mai sus. Dar, ca şi toţi ceilalţi locuitori de la munte, Aromânii - ori cât de departe ar fi de locul lor de baştină - nu şi-l uită niciodată, şi în foarte multe cazuri, la bătrâneţe se întorc în Pind, cu fructul muncii lor, pentru a-şi petrece restul zilelor în acelaşi loc cu părinţii lor" (Jakob Philipp Fallmerayer, "Fragmente aus dem Orient", II,pp.240-242)

După acest foarte interesant citat din Fallmerayer, Tozer îşi termină capitolul asupra Pindului cu următoarea remarcă: "La cele de mai sus trebue adăugat că ei sunt marii cărăvănari din această regiune a Turciei, având de fapt monopolul acestei activităţi comerciale între Tesalia şi Epir" (II, pp.180-182).

O regiune limitată a Macedoniei şi a Albaniei a fost vizitată în 1860 de Mary Adelaide WALKER [39], care, pe când traversa regiunea Coriţei, a auzit "clopotele turmelor Aromânilor şi a zărit păstori îmbrăcaţi în haine din piele de oaie şi cu glugi" (p.249).

Cea mai mare parte a călătoriei însă şi-a petrecut-o în regiunea Monastirului (Bitoliei), unde "printre populaţiile creştine, Vlahii (sau Wallachii din Pind, cum sunt numiţi uneori pentru a-i deosebi de cei din Principatele Valahe) se

clasează ca cei mai proeminenţi în ce priveşte spiritul comercial, hărnicia şi inteligenţa".

"Se spune că ei sunt urmaşii fostelor legiuni romane care au stăpânit odinioară aceste regiuni, şi că limba lor conţine o mare proporţie de cuvinte vechi latine".

"Toţi marii negustori din localitate sunt Aromâni, este vorba de familii respectabile ca: Nicăruschi, Niciota, Meimucă, Papadimitri, fraţii Economu şi alţii, toţi întorşi de la Viena, unde au stat mai mulţi sau mai puţini ani şi vorbind limba germană în mod curent" (pp.137-138).

Credem că este cazul să amintim că uşurinţa cu care Aromânii învaţă şi vorbesc alte limbi a impresionat pe toţi străinii care i-au cunoscut mai de aproape. Astfel, francezul Victor Bérard scrie că chirigii lui - acei Vlahi din Monastir care l-au purtat prin Albania şi Macedonia - vorbeau o limbă elenă ce le-ar fi invidiat-o oricare atenian, în timp ce consulul lui Napoleon pe lângă Ali Paşa, Pouqueville, menţionează că faimosul tiran i-a trimis la Ragusa ca interpret un Vlah, ca să-l însoţească până la Ianina.

Mary Walker a avut ocazia, atunci când se găsea la Bitolia, să asiste la o nuntă aromânească.

"Am avut prilejul - scrie ea - să asist la festivităţile unei nunţi, în familia unui negustor aromân. Un curios obicei care este încă practicat, cred că-l constitue vestigiul unui rit antic, destinat a solicita protecţia şi bunăvoinţa nimfelor: cu trei zile înaintea nunţii, mireasa - însoţită de muzică - este condusă de prietenele sale la trei fântâni, unde ea trebue să bea apă din fiecare. Această ceremonie are loc la orele zece noaptea."

In ajunul nunţii, rudele şi prietenii familiei se strâng acasă la mireasă. "Mă găseam printre invitaţi, aşezaţi cu toţii în diversele odăi ale casei, în timp ce dulceţuri şi diverse siropuri erau servite. Apoi, am fost invitaţi să trecem într'o altă cameră ca să vedem mireasa, ca şi cum am fi examinat un tablou sau o statuie de ceară".

"Am zărit-o, în picioare, în fundul odăii, lângă un divan, nu vorbea şi nici nu se mişca, cu mâinile încrucişate,

îndurând cu multă răbdare privirile scrutătoare ale musafirilor care se îmbulzeau la intrarea în cameră. Era învelită cu un frumos voal de mătase, împodobit cu fire de aur, care o acoperea din cap până în picioare".

"După ce am admirat destul vălul de aur şi ne-am exprimat mirarea la vederea şirurilor de portocale aşezate pe policioare deasupra uşilor şi a ferestrelor, precum şi a interesantelor firide care se vedeau pretutindeni în pereţi, ne-am retras pentru a face loc celorlalţi invitaţi".

"Seara târziu s'a anunţat că mirele, însoţit de prietenii săi, a sosit să ia mireasa. Am coborît cu toţi în curte, în faţa porţii principale; aici am întâmpinat pe fericitul mire însoţit de rudele sale, de un taraf de muzicieni "disonanţi", precum şi de o mare mulţime care purta felinare împodobite cu hârtii colorate. La intrarea în casă, cele două soacre s'au îmbrăţişat şi împreună cu ceilalţi invitaţi au băut un pahar de vin şi au savurat diverse prăjituri. După puţin timp se constată o agitaţie în mulţime; lăutarii încep să cânte, mireasa traversează pragul porţii, purtând pe faţă un voal roşu, pe lângă cel aurit. Incet, foarte încet, ea coboară treptele, sprijinită de doi bărbaţi (dintre care unul este mirele) şi lasă impresia că este un suflet plin de durere, deoarece pentru o fată tânără este considerat ca un semn de extremă bună cuviinţă să arate că ea părăseşte căminul părintesc cu inima zdrobită."

"Atmosfera de veselie se stinge încetul cu încetul, şi totul pare acum cât se poate de funebru"(pp.141-143).

"Incetul cu încetul, această solemnă procesiune cu lanterne şi însoţită de o muzică melancolică se îndreaptă spre casa mirelui. Când ajung în faţa porţii, mama-soacră îi întâmpină, urează bun venit tristei mirese, o sărută şi îi pune în mână două lumânări, o cuvertură albă este întinsă la picioarele miresei, peste care ea va călca, intrând pentru prima dată în noua sa locuinţă. In acelaşi timp se aduce soacrei un mare colac precum şi o farfurie cu zahăr. Soacra ţine câteva momente colacul deasupra capului miresei (simbol al abundenţei), dându-i după aceea să guste puţin zahăr. Apoi mireasa urcă trep-

tele încet, ţinând în mâini cele două lumânări aprinse. Inainte de a intra în camera nupţială, ea face cu miere semnul crucii pe perete, semne de maniere blânde şi apoi loveşte cu capul acelaşi perete de trei ori; nu am putut afla semnificaţia acestui gest simbolic, dar presupunem că ar reprezenta puterea de rezistenţă în eventualitatea unor greutăţi neprevăzute. Mireasa a rămas toată noaptea în camera nupţială, păzită cu grijă de două bătrâne. Cununia urma să aibă loc în zius următoare, când aceeaşi mulţime de oameni se va întâlni în casa mirelui, căreia i se vor servi prăjituri şi cafea, şi cu această ocazie se va vorbi bine înţeles despre zestrea miresei, precum şi despre valoarea diamantelor sale. Nu am putut să fiu prezentă acolo în ziua respectivă, aşa că nu sunt în măsură să descriu desfăşurarea ceremoniei finale"(pp.143-144).

Aşa cum rezultă şi din titlu, "Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe"[40], MACKENZIE şi IRBY se ocupă în această lucrare de Slavii din Turcia europeană, dar, accidental vorbesc şi despre Aromâni, pe care-i socotesc "Isteţi şi harnici" (p.73).

Ei se întâlnesc din întâmplare cu un grup de păstori aromâni în vechea şi celebra mănăstire Rila, şi iată reacţia acestor doi călători englezi: "Nişte fideli foarte ciudaţi se găsesc în mănăstire, păstori din Balcani, vorbind un dialect barbar latin şi numindu-se ei înşişi Vlahi, în timp ce trăiesc ca nişte sălbatici. Aceşti oameni sunt paznici de turme şi când sunt absenţi de acasă, femeile lor - cunoscute de altfel pentru uşurinţa şi precizia cu care mânuiesc armele - apără colibele lor. Fără mănăstiri ca aceea de la Rila, aceşti păstori nu ar avea unde să se închine; în timp ce aici se adună la anumite date pentru a se spovedi şi a se împărtăşi. In ce măsură aceşti credincioşi sunt satisfăcuţi de un serviciu religios într'o limbă pe care nu o înţeleg, aceasta rămâne o întrebare deschisă; dar am fost martorii unei scene care ne-a arătat felul de educaţie care poate fi propagat uneori graţie icoanelor. O frescă reprezentând naşterea Domnului figurează pe unul din pereţii mănăstirii. Unul dintre păstorii pelerini o zăreşte şi strigă plin de emoţie: "Uitaţi-vă, aici este naşterea lui Hristos'" Femeile s'au adunat grămadă în jurul lui şi el le-a arătat pruncul, precum şi boul şi asinul din grajd, dându-le în acelaşi timp multe alte lămuriri în legătură cu naşterea" (p.128).

In supliment, autorii publică un extras din lucrarea lui George FINLAY "The Byzantine and Greek Empires" (vol.III, cap.3, paragraful 1), intitulat "Vlahii din Tracia", din care extragem următorul pasaj .

"Nicio altă parte a Imperiului Roman nu s'a transformat aşa de repede şi nu s'a depopulat din cauza severităţii administraţiei ca Provinciile Traciei, în ciuda faptului că ele au fost printre ultimile a fi supuse opresiunii fiscale. Mai multe legiuni romane erau staţionate în aceste provincii şi numeroase colonii romane au fost fondate aci. Veterani romani erau instalaţi la ţară, în timp ce tineri Traci plecau în fiecare an, în serviciu în diverse legiuni, în regiuni îndepărtate".

"Limba latină se pare, de asemenea, că s'a amalgamat mult mai uşor cu limba tracă decât cu greaca. Suntem informaţi de un scriitor grec, el însuşi ambasador roman, că pe la jumătatea secolului al V-lea, limba greacă era necunoscută în regiunile cuprinse între Marea Adriatică, Marea Egee, Marea Neagră şi Dunăre, cu excepţia unor oraşe comerciale aşezate pe coastele Traciei şi Iliriei; aşa dar limba latină constitue mijlocul obişnuit de comunicare între popoarele străine, atât în ce priveşte relaţiile comerciale dintre ele, cât şi cele politice. In secolul al VI-lea, dialectul trac se aseamănă foarte mult cu o latină coruptă, precum şi cu limba vorbită de Vlahii din zilele noastre. Şi această limbă valahă, ca şi de altfel greaca modernă, poartă în ea semne evidente, care confirmă că s'a născut în urma unei copleşitoare influenţe care a afectat toate straturile naţiunii în acelaşi timp. Prin urmare, ca şi în cazul Grecilor, constatăm că fiecare trib, oricât de izolat şi de îndepărtat ar fi unul de altul, vorbeşte aceeaşi limbă, care este vorbită în Munţii Pindului de către ultimii supravieţuitori ai populaţiei care altă dată forma Vlahia Mare, precum şi de Românii de la Nord de Du-

nare,din Munţii Carpaţi, din Banat şi din Transilvania".

"Datorită unui ansamblu de factori pe care nu-i putem analiza în prezent, este sigur că populaţia valahă din Imperiul Bizantin s'a dezvoltat enorm în număr şi bogăţie, în cursul secolelor al XI-lea şi al XII-lea. Veniamin din Tudela ne dă o apreciere romantică asupra completei independenţe de care se bucurau aceşti locuitori ai Tesalie; dar faptul în sine că ei erau guvernaţi de un prinţ tributar după obiceiurile şi tradiţiile lor - aşa cum au fost Slavii din Peloponez în secolele al IX-lea şi al X-lea - este confirmat de Nicetas, care ne informează că ei erau capabili să-şi apere independenţa împotriva cruciaţilor,care cuceriseră deja Imperiul Bizantin" (pp.665-666).

La 26 Noembrie 1867, maiorul Robert STUART[41]"Consulul Majestăţii Sale Regelui Angliei în Albania", pronunţă în faţa membrilor Societăţii Etnografice din Londra o conferinţă intitulată "Aromânii din Munţii Pindului". Textul integral al acestei alocuţiuni a fost publicat în 1868, în "Transactions of the Ethnological Society of London".

In partea introductivă, Stuart face o lungă incursiune în istoria Aromânilor, citând din abundenţă numeroşi cronicari bizantini şi conchide: "Trebue să admitem că pretenţiile Aromânilor din Pind privind originea lor romană nu sunt de natură imaginară. Afinităţile linguistice ne oferă unele din cele mai sigure indicii pentru cercetări ulterioare de natură etnografică; iar limba acestor Aromâni, coruptă aşa cum este şi alterată cu cuvinte slave, greceşti şi turceşti, menţine totuşi caracteristicile esenţiale ale unui dialect latin. Cuvintele de origine latină sunt mai puţin numeroase decât în alte limbi având aceeaşi origine, dar sintaxa şi flexiunea verbelor se conformează într'o măsură remarcabilă vechiului model".

"Forma capului precum şi alte trăsături fizice constitue ajutoare suplimentare în trasarea identităţii lor naţionale" (p.315).

Impresionat de vrednicia Aromânilor, se grăbeşte să adauge că "aceştia nu tolerează trândăvia şi lenea" (p.316)

şi aşa se explică de altfel faptul că la începutul secolului (al XIX-lea n.n.), cele mai mari centre aromâneşti erau toate înfloritoare, şi citează ca exemplu "Vlaho-Livadi de lângă Olimp, Moscopoli a Desareţilor, Metzovo şi cele două burguri gemene, Săracu şi Călaru, toate aceste localităţi merită o descriere amănunţită şi inversând ordinea voi începe cu ultima" (p.317).

"Istoria Călarului reprezintă - în linii mari - istoria tuturor marilor centre aromâneşti, deci poate fi considerată ca un model."

"Călaru, aşezat la poalele muntelui "Pădurea Mari", (citat în aromâneşte n.n.) avea la începutul secolului aproape şase sute de familii şi prezenta un aspect de prosperitate, de ordine şi progres care contrastează cu situaţia prezentă dezolantă."

"Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, Aromânii din Pind şi-au câştigat un loc de frunte printre negustorii cei mai renumiţi din Levant. Ei posedau contoare comerciale în principalele porturi ale Italiei, precum şi la Cadix, Viena, Constantinopol şi Moscova. Transportul mărfurilor pe apă se făcea sub pavilion francez şi cu vase greceşti".

"In acelaşi timp ei şi-au însuşit o considerabilă îndemânare în prelucrarea aurului, argintului şi a aramei; Albanezii apelau la ei pentru montarea pistoalelor şi a puştilor, pentru cuţite şi iatagane incrustate cu ornamentaţii de argint şi de aur, pentru cingătoare cu paftale, precum şi pentru alte bijuterii. Fabricarea acestor articole constitue încă specialitatea Aromânilor din Epir şi abilitatea lor de excelenţi argintari a fost stimulată recent de o mare şi crescândă cerere pentru frumoasele bijuterii, cunoscute sub numele de "paftale din Ianina", din partea cercurilor mondene din Anglia, Franţa şi Italia "(p.318).

"Dar Aromânii erau în acelaşi timp ceva mai mult decât simpli artizani, meşteşugari şi negustori. Gustul pentru litere s'a desvoltat printre ei; colecţii alese de cărţi se găseau în casele lor; relaţiile cu străinii au făcut din mulţi dintre ei adevăraţi poligloţi; şi cum interesele lor comercia-

le îi obliga să studieze şi să analizeze mersul afacerilor externe, ei erau deci foarte bine informaţi de situaţia politică europeană şi puteau calcula şansele de schimb, precum şi fluctuaţiile cursurilor pe diversele pieţe europene. Regula de bază a vieţii lor familiale era ordinea, curăţenia şi buna cuviinţă; casele lor erau spaţioase şi construite în aşa fel încât să poată face faţă capriciilor iernilor aspre din munţi; comunitatea era administrată de un consiliu municipal, care elabora regulamentele şi fixa impozitele, independent de orice formă de imixiune guvernamentală. Acest privilegiu de autoguvernare a fost obţinut cu mulţi ani în urmă, datorită unui act de prevedere a Aromânilor din regiunea Aspropotamului şi Malacaşi, care, temându-se de legea turcească, precum şi de măsurile arbitrare ale unui guvernator provincial iresponsabil, au reuşit să se plaseze sub protecţia lui Valide-Sultan (mama sultanului), vărsând anual în casa sa privată suma de 2.000 de piaştri, în locul oricăror alte impozite guvernamentale" (p.318).

"Sub acest sistem de autoguvernare, Călaru a ajuns în starea de progres şi de prosperitate unde-l găsim la începutul secolului. Apoi se manifestă primele semne ale declinului: un ochi diabolic şi-a aţintit de mult timp privirile asupra acestui centru prosper; bogăţiile şi independenţa sa au stârnit lăcomia şi duşmănia lui Ali Paşa din Tepelen. Printr'o acţiune combinată, Aromânii pindeni ar fi putut rezista puterii opresorului, dar activitatea lor paşnică comercială le-a moleşit caracterul. Ei nu mai posedau spiritul războinic al strămoşilor lor nomazi, deşi poziţiile lor din munţi le ofereau posibilitatea de a se apăra cu succes, ei n'au opus nici un fel de rezistenţă şi într'un mod umil au cedat privilegiile lor, acceptând deci să plătească impozitele exagerate impuse de tiran. Apelurile la protectoarea lor au fost zadarnice; de fapt, Ali Paşa a reuşit să ţină pe Majestatea Sa în bună dispoziţie, respectându-i cu grijă drepturile, astfel că peşcheşul anual îi era remis cu regularitate, până la data când steagul revoltei împotriva Porţii a fost ridicat în Epir, astfel încât toate drepturile imperiale în această provincie au fost pentru o scurtă perioadă confiscate de uzurpator" (pp.318-319).

"Moscopolea a fost fondată cândva pe la finele secolului al XV-lea, iar la începutul secolului al XVIII-lea ajunsese un oraş înfloritor, cu o tipografie, cu multe fabrici, comerţ exterior desvoltat şi, conform unor indicaţii, avea între opt şi zece mii de case. Nu a mai rămas aproape nimic din ea, cu excepţia a vreo două sute de case, ocupate de mici negustori şi mai ales de păstori. Invidia musulmanilor nu putea tolera prosperitatea Moscopolei, astfel încât violenţa acestora a ruinat-o. Dintr'un înfloritor centru comercial la începutul secolului al XVIII-lea a fost transformat, la începutul secolului al XIX-lea şi este încă un cătun sărac în mijlocul ruinelor prosperităţii sale de odinioară" (p.320).

"Vlaholivado se pare că a reuşit să scape de mâinile jefuitorului. Este încă o comună prosperă, având vreo nouă sute de case, fiind renumită pentru stofele groase pe care le produce şi din care se confecţionează cape şi flocate"(p.321).

In continuare, Stuart ne dă o descriere destul de amănunţită a oraşului Metzovo (Aminciu), "Fiindcă într'adevăr merită numele de oraş, care,după Pouqueville, în 1815 avea o mie o sută de case"(p.321).

Deşi Metzovo intră în istorie în 1380, desvoltarea sa nu începe decât în 1659, dată la care - aşa cum se va vedea mai departe - guvernul turc i-a acordat o serie de privilegii. "Nu mă pot abţine de a nu relata tradiţia populară care atribue creşterea şi desvoltarea Metzovului următorului episod romantic"(p.321).

In anul 1656, un complot militar a fost urzit la curtea sultanului Mehmed al IV-les şi - în urma unor calomnii - marele vizir Agem Fazil Ahmet Chiopurlu cade în disgraţie şi este condamnat la moarte. Pentru a se salva se ascunde în casa şefului-blănar al Curţii, un oarecare Manolache care - pentru mai multă siguranţă - îi propune să se refugieze în comuna sa de origină, la Castoria din Macedonia, ceea ce vizirul a şi făcut. Simţindu-se poate şi acolo în nesiguranţă, pără-

seşte acest orăşel şi se îndreaptă spre Tesalia, unde - îmbrăcat ca un muncitor - obosit şi descurajat, e întâlnit pe drumul ducând de la Larisa la Tricala de celnicul din Metzovo Chiraclu alu Floca, care la rândul său se ducea la Grijanu, lângă Tricala, unde turmele sale erau la iernat.

Din conversaţia cu acest necunoscut, Floca şi-a dat uşor seama că persoana cu care stă de vorbă nu este un om oarecare, ci că trebue să fie un otoman cultivat, totul părându-i destul de suspect. Floca îl conduce la stână şi marele vizir, impresionat de cordialitatea şi bunătatea Aromânului, îi desvăluie identitatea sa, cerându-i protecţie. Floca acceptă cu plăcere rugămintea vizirului şi după ce l-a încurajat, pentru mai multă siguranţă, îl îmbracă în straie aromâneşti ca să nu se mai deosebească de ceilalţi.

Timp de trei ani marele vizir a trăit lângă inimosul celnic, verile petrecându-şi-le la Aminciu, iar iernile în câmpia Tesaliei, la Grijanu, împreună cu ceilalţi păstori,cu care ocazie a învăţat şi aromâneşte.

In acest răstimp (1656-1659), sultanul s'a convins de nevinovăţia vizirului, acuzaţiile împotriva lui dovedindu-se neîntemeiate. Regretând adânc tot ce s'a întâmplat, sultanul a emis un firman şi a trimis "crainici" în toate părţile imperiului să anunţe "în mod insistent" amnistierea vizirului, care în acelaşi timp era invitat cu stăruinţă să-şi reia funcţiile la Constantinopol.

In vara anului 1659, "crainicii",cu clopoţei atârnaţi la picioare,au ajuns şi la Metzovo. Auzind de sosirea lor,Floca a oferit să-i găzduiască seara la el acasă, chemând în acelaşi timp pe vizir, care se afla cu turmele de oi în Pulcei. Seara la masă, în cursul discuţiilor, Floca cere să vadă firmanul, pe care l-a arătat şi vizirului. Acesta recunoscând semnătura şi sigiliul sultanului, se ridică în picioare şi, drept semn de respect şi de supunere, pune firmanul pe cap şi se identifică crainicilor. Floca îl însoţeşte până la Ianina, unde vizirul îşi schimbă hainele aromâneşti şi urmat de o impresionantă escortă se întoarce la Constantinopol. La despărţire, vizirul - după ce aduce mulţumirile sale călduroase

binefăcătorului şi salvatorului său - îl invită insistent să-i facă o vizită la Constantinopol, unde Floca s'a şi dus în toamna aceluiaşi an.

In relatarea acestui interesant episod, am adăugat la informaţiile lui Stuart şi unele amănunte obţinute din monografia lui Gheorghe PLATARI asupra Aminciului[42].

In continuare, iată ce ne spune ilustrul consul englez despre acest curios şi interesant eveniment din istoria Aromânilor: "La invitaţia marelui vizir, celnicul se duce la Constantinopol unde, după o şedere de două luni, drept recompensă pentru tot ce a făcut pentru el, obţine un firman imperial care acordă Aminciului următoarele privilegii de ordin politic, economic, religios şi chiar juridic şi care asigura astfel micului cătun de atunci aproape o autonomie completă:

1) toate păşunile aflate în Tesalia, Macedonia şi Epir necesare îndestulării turmelor lor, vor fi proprietatea "in perpetuo" a comunităţii din Aminciu (Metzovo);

2) nici un musulman nu are voie să se instaleze în interiorul graniţelor comunei;

3) comuna va plăti o sumă anuală fixă, în locul tuturor birurilor guvernamentale;

4) teritoriul comunei trebue să fie un azil inviolabil, un loc de refugiu pentru orice persoană, de orice rang şi de orice religie;

5) musulmanii care traversează teritoriul comunei trebue să-l considere ca un loc sacru şi ieşind din fruntariile acesteia să scuture potcoavele cailor, pentru a nu lua cu dânşii nici un dram de pământ metzovit;

6) afacerile lor bisericeşti trebue administrate de către un exarh special de la Patriarhie;

7) în materie civilă,ei vor depinde de nomarhul din Euripus din Eubea, iar în materie de afaceri juridice,de cadiul din Livadia din Beoţia.

"Acest ultim articol, care plasează unele autorităţi atât de departe de Aminciu, era destinat a descuraja apelurile împotriva deciziilor municipale" (p.321-322).

Aceste firmane în număr de zece, acordarea privile-

privilegiilor fiind reînoită de fiecare dată cu ocazia succesiunii tronului imperial, redactate bineînţeles în turceşte, se află astăzi în arhivele comunei Aminciu. Primul firman a fost tradus în greceşte de către guvernul din Atena, pentru a servi ca document de bază cu ocazia delimitării graniţelor comunelor limitrofe.

Celelalte comune aromâneşti incluse în prevederile firmanului, profitând deci de toate privilegiile acordate de acesta, erau următoarele: Nkiare, Malacaşi, Vutunosi, Ameru şi Cuţufleani. Am avut ocazia să consultăm exemplarul tradus, şi printre localităţile citate ca delimitând graniţele teritoriului prevăzut în acest firman este şi localitatea (citată în aromâneşte în original) "Valea di Cornu".

"Admiţând sub rezervă - continuă Stuart - autenticitatea acestei istorisiri, urmează că privilegiatul teren al Metzovului, în ciuda caracterului său aspru şi a severităţii climatului, a devenit curând un punct de atracţie şi dintr'un cătun neînsemnat s'a transformat repede într'un oraş înfloritor, unde comerţul şi industria erau stimulate pentru a se desvolata la maximum. Locuitorii au devenit în scurt timp bogaţi proprietari de turme; ei deţineau în acelaşi timp monopolul transportului cu caravane în Pind şi făceau concurenţă, în ce priveşte produsele textile, conaţionalilor lor din Călaru şi Moscopole; cu excepţia unor scurte întreruperi ei au continuat să se bucure de privilegiile lor până la finele secolului trecut (sec. al XVIII-lea), când Ali Paşa, desconsiderând garanţiile imperiale şi drepturile lor inalienabile, le-a desfiinţat privilegiile, a anulat prerogativele şi scutirile de impozite de care beneficiau, reducându-i la acelaşi nivel cu vecinii lor"(p.322).

"In zilele noastre, Metzovo este un oraş înfloritor. Impreună cu celelalte comune dependente are aproape 1200 de familii, dintre care o parte se ocupă cu păstoritul, iar o altă parte sunt meşteşugari, dar majoritatea este formată din cărăvănari, care în exercitarea ocupaţiei lor cutreeră toate regiunile Tesaliei, Epirului şi Macedoniei. Metzoviţii apelează de asemenea şi la serviciile verilor lor cărăvănari din

Zagor, renumiţi prin prezenţa lor la toate târgurile de vite din Turcia vestică, şi care ajung cu caravanele lor până în Bosnia, Serbia şi la Salonic" (p.323).

Printre călătorii englezi, Stuart este unul dintre puţinii care se ocupă şi de problema religiei Aromânilor.

"Se crede - spune el - că Aromânii erau păgâni la sosirea lor în Grecia şi Tesalia. La ce dată au îmbrăţişat creştinismul, după câte sunt informat, nu se ştie. Dar, lucru cert, de mai multe secole ei sunt devotaţi Bisericii ortodoxe de Răsărit. Vlahii au rezistat ispitei de a adera la religia musulmană, preferând crucea şi umilinţa în locul semilunei, precum şi a onorurilor şi avantajelor pe care le-ar fi obţinut ca urmare a unei asemena aderări. Nu avem informaţii despre Aromâni care ar fi deţinut posturi înalte în statul otoman, dar în schimb, mulţi dintre ei au devenit eminenţi demnitari ai Bisericii de Răsărit" (p.323).

Credem necesar să adăugăm un scurt comentariu pe marginea afirmaţiilor lui Stuart, în legătură cu data creştinării Aromânilor, deoarece,după părerea noastră, punctul lui de vedere nu corespunde realităţilor istorice.

Răspunsul privind perioada creştinării poporului român (nord şi sud-dunărean) îl avem în terminologia noastră creştină, care aruncă multă lumină în clarificarea acestui subiect. Noţiunile de temelie ale creştinismului sunt redate în dialectul nostru - ca de altfel şi în dacoromână - prin cuvinte de origină latină, din care sunt fundamentale: <u>biseari</u>ică (biserică, basilica); <u>pătidzare</u> (a boteza, baptizare); <u>Dumnidzău</u> (Dumnezeu, Dominus, deus); <u>cruţe</u> (cruce, crux-crucis); <u>criştin</u> (creştin, christianus); <u>pângân</u> (păgân, paganus) <u>rugâciune</u> (rugăciune, rogationem); <u>cumnicare</u> (cuminecare,comminicare). Odată cu aceste cuvinte, am mai moştenit din latină unele numiri de sărbători. Mai întâi, însuşi termenul generic de <u>sărbătoare</u>, de origină păgână; el vine de la (dies) servatoria (prescurtare din conservatoria), însemnând ziua închinată zeilor care apără sau conservă trupeşte şi sufleteşte pe om. Un alt cuvânt creştin din dialectul nostru, din epoca luptelor cu păgânii, este <u>Crăciun</u>, care vine de la cu-

vântul calatio, care înseamnă convocare, întrunire şi aminteşte chemarea credincioşilor la sărbătoare; după alţii, originea cuvântului trebue căutată în creatio-onis; păreasimi (păresimi, quadragesimae). Cel mai însemnat cuvânt al terminologiei creştine este numele Paştilor (Paşti în dialect), sărbătoarea esenţială a creştinilor. Acest cuvânt derivat din forma latină Paschae este dovada hotărîtoare a originii credinţei în Hristos, înainte de venirea Slavilor. Cuvântul sanctus (santus) a dat în dialectul nostru sâmtu şi sântu (sânt în daco-română, nu sfânt, care este de origină slavă) şi s'a păstrat, tot ca şi în daco-română, numai în unele nume de sărbători. Astfel, Sân-Chetru (Sânpetru), Sâm-Giorgiul (Sângiorgiu), Sân medru sau Sâmedru (Sumedru - Sf.Dumitru), Sânt-Ilie (Sântilie), Stă-Mărie (Sânta Maria), Stă-Viniri (Sfânta Vineri).

Din cele de mai sus putem conchide că bogăţia şi caracterul fundamental al terminologiei creştine din dialectul aromân, identică cu cea din graiul daco-român, constitue încă o dovadă că creştinarea poporului nostru, ca şi de altfel formarea lui, au avut loc concomitent, atât la Nord cât şi la Sud de Dunăre, în cadrul romanităţii orientale.

In ce priveşte atitudinea Aromânilor faţă de cultură, Stuart scrie: "Aromânii sedentari sunt foarte conştienţi de avantajele culturii... In fiecare sat există o şcoală întreţinută de comunitate. Aromânul instruit se distinge aproape invariabil graţie eleganţei şi a corectei pronunţii cu care vorbeşte limba greacă" (p.323-324).

Stuart a fost impresionat de destoinicia Aromâncei, pe care o prezintă în termenii următori: "Ea este aceea care execută toate muncile exterioare, ca grădinăritul, săpatul, semănatul, seceratul şi transportarea acasă a produselor obţinute din aceste operaţii. Ea trebue de asemenea să se ducă la pădure, care de obicei este destul de departe, să taie încărcătura sa de lemne, care cântăreşte treizeci până la patruzeci de ocale şi s'o transporte acasă pe spinare, traversând lungi poteci de munte destul de primejdioase".

"In afara faptului că ea trebue să toarcă, să împletească şi să ţeasă, toată munca domestică apasă pe umerii ei. Nu ştiu dacă sărmanei fiinţe epuizate de atâta muncă îi mai rămâne timp să admire operele care-i ies din mână, fiindcă velinţele, covoarele, ciorapii şi stofele pe care le produce sunt superioare tuturor acelora fabricate în această ţară" (p.324).

Stuart îşi încheie interesanta sa comunicare în termenii următori: "Dintre diferitele naţionalităţi din Epir, eu consider pe Aromâni ca fiind cei mai îndreptăţiţi a ocupa cea mai înaltă poziţie. Dacă Grecii le sunt superiori în isteţime, ei îi domină în schimb în ce priveşte spiritul de prevedere, perseverenţa şi asiduitatea ... Dar trăsăturile caracteristice ale vechilor Vlahi nu sunt pierdute printre descendenţii lor nomazi: deşi, în general, liniştiţi şi inofensivi, când se apucă de un lucru ei dau dovadă de mult curaj şi de spirit de iniţiativă. Cât despre forţa lor fizică şi rezistenţa la oboseală, ei sunt pur şi simpli inegalabili" (p.325-326).

Comunicarea se încheie cu o anexă conţinând o mostră de cuvinte aromâneşti traduse în limba engleză: Dumnidză, soarele, luna, căloare, sândze, capu, oaie, calu, câne, bou, mesu, hilliu, hillia, limbă, facu, faţi, faţe, fâţemu, fâţeţâ, facu.

Locotenent-colonelul James BAKER[43] se găsea în misiune specială la Salonic în 1874, când în Decembrie al aceluiaşi an este invitat de un prieten local la o partidă de vânătoare. In drum spre locul vânatului trece prin Veria şi, la o oră de drum, poposeşte într'un han izolat, unde îl aşteptau un grup de Aromâni care în cursul zilei următoare îl vor însoţi în calitate de "hăitaşi". (Se ştie că un "hăitaş" este acela care - prin strigăte - stârneşte vânatul din ascunzători, de aceea termenul corespunzător în dialectul nostru este de aurlător (deci urlător), derivat din latinescul urulare).

Această întâlnire îi oferă prilejul să vorbească şi despre Aromâni, în notele sale de călătorie, ..." care sunt cunoscuţi de asemenea şi sub numele de Vlahi, Valahi sau Ţânţari şi care sunt, fără nici un fel de îndoială, de origine

romană, şi prin urmare de aceeaşi rasă cu omonimii lor din România şi Valahia. Limba lor este de origine latină, foarte coruptă prin introducerea unor cuvinte greceşti şi albaneze. Ei se găsesc în prezent răspândiţi în grupuri, într'un lanţ din Epir până în Albania de Nord" (pp.365-366).

Subliniind contribuţia Aromâncelor la conservarea limbii lor, Baker observă: "Femeile sunt mai conservatoare şi ţin morţiş la limba lor maternă, simţindu-se insultate dacă cineva le confundă cu Grecoaicele sau cu Bulgăroaicele"(p. 366).

Această remarcă a ofiţerului englez este confirmată de constatările lui RECATAS[44]: "Pentru femeia aromâncă, dialectul macedo-român nu este în nici un chip considerat ca un grai inferior şi necizelat; ceea ce din contră o scandalizează sunt cuvintele împrumutate, de care ea îşi bate joc şi refuză cu încăpăţânare să le adopte. Graţie ei, bilingvismul n' a putut - în ciuda tuturor factorilor (administraţie, instrucţie obligatorie, serviciu militar, nevoi economice) - să atingă până în momentul de faţă decât cam trei pătrimi din bărbaţi, precum şi un număr neglijabil de femei, adică nici măcar jumătatea populaţiei" (p.33).

Baker îşi continuă astfel însemnările sale asupra Aromânilor: "Aromânii se împart în două mari grupuri: nomazii şi sedentarii. Primii, ca păstori, îi întâlnim frecvent în toate părţile Turciei, dat fiind că ei parcurg mari distanţe, în toate anotimpurile, în căutarea de păşuni pentru turmele lor. Nu rare sunt deci cazurile când un păstor care vara îşi paşte turmele undeva prin Munţii Balcani, se înapoiază toamna la câmpie, în Macedonia, la o distanţă de mai bine de trei sute de kilometri. In ce priveşte Aromânii sedentari, aceştia se ocupă în mod normal cu agricultura şi cu comerţul, acordând în acelaşi timp o importanţă deosebită instrucţiei lor" (p.366).

Lectura rândurilor de mai sus va surprinde poate numeroşi cititori, care sunt obişnuiţi să vadă în Aromâni numai păstori, cărăvănari şi negustori, dar nu şi agricultori. Şi totuşi Baker are dreptate, ca de altfel toţi ceilalţi călători englezi care - aşa cum am văzut - au semnalat amploarea activităţii agricole în comunele Aromânilor sedentari. Punctul nostru de vedere este că agricultura a ocupat - şi ocupă încă - la Aromâni, un loc mult mai important decât se crede în general şi că, alături de oierit şi cărăvănărit, ea a constituit una din îndeletnicirile lor cele mai vechi. Vom căuta, în cele ce urmează, să arătăm în linii mari care sunt, după părerea noastră, elementele care pledează în favoarea unei asemenea teze, sperând că într'o bună zi se va găsi cineva care ne va da un studiu complet asupra acestui interesant subiect, pe nedrept subestimat până în prezent de către cercetători.

Ca de altfel şi în limba română, în dialectul aromân lucrările mai însemnate în agricultură precum şi cerealele poartă nume de origine latină: aru (arare), seaminu (seminare), triir (tribulare), seaţir (sicilare), culegu (colligere). Numele cerealelor: grânu (granum), sicară (secale), melliu (milium), ordzu (hordeum) ghiptu (victus), în sensul de cereală în general. Tot astfel termeni ca pimintu (pavimentum), câmpu (campum), arie (area), agru (ager). Câteva unelte folosite în muncile agricole: giugu (jugum), furcă (furca), seaţiră (sicilis), aratru (aratrum), pentru plug în limba română. Caracteristic ni se pare faptul că în cele două forme superioare ale agriculturii, în viticultură şi în grădinărie, marea majoritate a termenilor folosiţi de Aromâni sunt tot de origine latină. Astfel, aghinie (vinea, vie), aghiţă (vitea, viţă), auă (uva, strugure), muştu (mustum), ghinu (vinum, vin).

In ce priveşte grădinăria, nume latine poartă: curcubetă (curcubita, dovleac), linte (lens), fauă (faba, bob), ţeapă (caepa), alliu (alium), veardză (viridia), peapine (pepo, pepinem), lăptucâ (lactuca), ţeaţire (cicer, năut).

Mulţi arbori fructiferi poartă de asemenea numiri latine. Mai întâi însuşi cuvântul generic de pomu (pomum), apoi meru (melum), peru (pirus), cireşu (cerecius), prunu (prunus), nucă (nux), alunu (abellonus), gutuniu (cotoneum), cornu (cornus).

Luna Iunie, când se coc cireşele, a fost numită

cirişaru, luna Iulie, când se coc alunele, alunaru, în timp ce Septembrie, când are loc culesul strugurilor, aghismăciunu, cuvânt care derivă de la aghizmare, care înseamnă tocmai culesul viilor.

Interesantă de urmărit este de asemenea, sub raportul termenilor de origine latină, operaţia transformării grâului în pâine. Grâul se maţină (machinare) la moară (mola), prefăcându-se astfel în fărină (farina). Aceasta se ndzearnă (in-cernere) cu ţirlu (cirum), se amestecă cu apă (aqua) şi cu aluatu (allevatum), se frimintă (fermentare), apoi se dă formă de pâine şi se pune pe cripitoru (cooperatorium). Urmează apoi cuţearea (coquere) în cuptoru (coctorium), până când pânea (panis) e gata.

Şi în apicultură, termeni fundamentali au aceeaşi origine: alghină (albina), niare (melem), ţeară (cera).

Vorbind despre agricultura la Români, P.P.PANAITESCU 45) spune că "agricultura satelor de deal şi de munte cuprinde maluri şi râpi desţelinate, pe care se făceau culturi de mei (mai târziu de porumb) pentru folosul local, dar bogăţia satului stătea în creşterea animalelor, ţesutul lânii şi fabricarea brânzei, care erau mărfuri de schimb" (pp.150-51)

Aceeaşi constatare este în mare măsură valabilă şi pentru satele de munte ale Aromânilor sedentari, unde găsim aceeaşi economie complexă agricolă şi de creştere a vitelor, deosebirea constând,printre altele, că în loc de mei Aromânii cultivau secară, de unde şi bogata toponimie în aceste comune de "Tu Sicărini".

Am insistat asupra terminologiei agricole la Aromâni pentru a sublinia faptul, care ni se pare destul de evident - şi aceasta contrar unor prejudecăţi - că această ramură de activitate, alături de păstorit şi cărăvănărit,a fost o permanenţă a istoriei economice aromâneşti, concentrată - o repetăm - în satele sedentare de la munte.

După această digresiune, să revenim la Baker şi să vedem cum evaluează numărul Aromânilor: "Ca şi celelalte populaţii din Turcia, aceea a Aromânilor este evaluată în moduri foarte diferite, încât este greu să cunoaştem numărul

lor exact. Domnul BOLINTINEANU, un Român, dă cifra de 1.200.000, în timp ce o altă sursă îi evaluează la 144.740" (pp.366-367).

Dacă este adevărat că statisticile privind numărul Aromânilor au fost totdeauna - din numeroase considerente - controversate şi contradictorii, totuşi, bizuindu-ne pe unii cercetători serioşi şi pe cât posibil imparţiali, putem afirma că numărul lor real trebue căutat undeva între cele două cifre extreme de mai sus.

Iată câteva exemple care vin în sprijinul acestei ipoteze. Scriitorul grec Rizos RANGABE, într'un articol publicat în revista ateniană "Pandora" în 1856, deci la o dată când lupta pe tărâm naţional nu izbucnise încă între România şi Grecia, scria: "Aromânii care locuiesc astăzi în Grecia, Tesalia, Epir şi Macedonia ating numărul de 600.000. Este vorba de oameni bine făcuţi şi robuşti, cu părul negru sau castaniu şi cu fizionomia inteligentă."

Interesante sunt de asemenea şi statisticile lui Leake şi ale germanului I.G.von HALM[46], după care numărul Aromânilor ar fi de o jumătate de milion.

Vom cita, în sfârşit, un diplomat francez, Eugène POUJADE[47]: "Plasată lângă Bulgari, Greci şi Albanezi dar neamestecată cu ei, se găseşte o populaţie de aproape un milion de suflete, care vorbeşte o limbă română amestecată cu cuvinte turceşti şi ai cărei locuitori sunt cunoscuţi sub numele de Cuţovlahi. Este vorba de Aromânii din Macedonia" (p.68).

Iată şi un portret sumar al Aromânului trasat de Baker: "Ei constitue o rasă formată din oameni cu o înfăţişare frumoasă, în general bruni şi cu trăsături romane,mai pronunţate în regiunile din Nord decât în cele de Sud,fiind în acelaşi timp oameni foarte muncitori şi paşnici"(p.367).

Aşa cum rezultă şi din subtitlul lucrării sale, călătoria lui Valentine CHIROL[48] în Tesalia, Macedonia şi Epir a avut loc în toamna anului 1880.

Un capitol intitulat "Printre Vlahi" este consacrat exclusiv Aromânilor şi începe cu descrierea Metzovului, "al

cărui principal interes constă în aceea că este cel mai important centru al rasei vlahe. Nu numai pentrucă se bucură încă de o oarecare autonomie bisericească - dat fiind că exharhul nu este plasat sub jurisdicţia Mitropolitului din Ianina, ci depinde direct de Patriarhul din Constantinopol - ci pentru faptul că o vreme îndelungată s'a bucurat de o serie de privilegii politice extrem de importante, acordate de un mare vizir care în secolul al XVII-lea, în timp ce căzuse în disgraţie, şi-a găsit refugiu la Metzovo. Reabilitat ulterior şi reluându-şi funcţiile,şi-a arătat recunoştinţa pentru ospitalitatea pe care i-au arătat-o Aromânii, acordându-le aceste privilegii"(p.147).

Chirol constată că Aromânii din Metzovo, deşi sunt nevoiţi să lupte în acelaşi timp atât împotriva acţiunii de grecizare întreprinsă de clerul grec, cât şi împotriva proastei administraţii turceşti, totuşi îşi păstrează caracterul lor naţional vlah, astfel încât în cele şase sau şapte sute de case nu există una unde să nu se vorbească aromâneşte, unde tradiţiile aromâne să nu fie respectate cu religiozitate şi unde mândria de a fi Civis Romanus să nu fie vie. Ei zic: "Noi suntem romouni!"(p.148).

După ce subliniază efectele nefaste ale acţiunii de desnaţionalizare întreprinsă de feţele bisericeşti greceşti, Chirol adaugă: "Dar în lanţul munţilor sălbatici ce separă Epirul, Tesalia şi Macedonia, şi în special în Pind, care pare a fi fost principala fortăreaţă a acestei rase, ei au reuşit să supravieţuiască furtunilor seculare şi astfel îi găsim în mase compacte, păstrându-şi limba şi tradiţiile lor" (pp.161-162).

"Nu este necesar, în scopul de a revendica pentru ei o porţiune din viitorul peninsulei,de a exagera rolul pe care l-au jucat în istoria acesteia. Oricine îşi plimbă privirile pe o hartă, de la Călaru până la Metzovo şi Samarina în Pind, pe versanturile munţilor Macedoniei, de la Kambuni la Grebena, Cojani şi Servia şi de-a lungul graniţelor Tesaliei până la Vlaholivado şi Elasona, la poalele muntelui Olimp, îşi poate uşor imagina că o rasă cutezătoare şi inteligentă,

care deţine o asemenea poziţie cheie, nu se va abţine de a-şi spune cuvântul atunci când ceasul reglementării destinului acestor regiuni va sosi. Şi acestea nu sunt decât bastioanele valahe: ei au avantposturile lor în toate oraşele vecine din cele trei provincii; în fiecare iarnă, când satele lor de la munte zac sub povara abundentelor zăpezi, ei coboară la câmpie cu nenumăratele lor caravane de cai şi turme de oi. Aventuroşi şi întreprinzători, ei prezintă o rară combinaţie de virtuţi pastorale şi de instinct comercial.Aproape toată bogăţia pastorală a ţării este în mâinile lor; de altfel Albanezii îi numesc "ciobani" adică păstori. Totuşi ei posedă aptitudini egale pentru toate activităţile legate de comerţ şi industrie. In fiecare an, numeroşi sunt tinerii care îşi părăsesc casele,pentru a se înapoia numai atunci când s'au îmbogăţit în străinătate. Ţesăturile de lână şi bumbac de pe pieţele Turciei occidentale, groasele mantale de culoare închisă purtate de Greci şi de Albanezi, splendidele broderii de aur şi de argint, precum şi armele incrustate, de care arnăuţii şi palikarii sunt atât de mândri, admirabilele sculpturi în lemn care împodobesc tavanele şi porţile atâtor case albaneze, sunt toate opere ieşite din mâinile iscusite ale Aromânilor" (pp.162-163).

Vorbind despre sentimentele de care sunt animaţi Aromânii, Chirol constată că: "din anumite puncte de vedere, nu există nicio altă rasă la care sentimentul naţional să fie mai puternic decât la Aromâni. Dar acest sentiment naţional nu s'a transformat încă într'o mişcare politică.Până acum, influenţa clerului grec i-a împiedicat să se uite în altă parte decât la Grecia, pentru realizarea destinului lor. Dar credinţa lor le-a luminat totdeauna drumul. Ca şi în cazul Bulgarilor, unde o mişcare religioasă a precedat o mişcare politică, tot aşa şi la Aromâni nu este improbabil ca primul pas spre o afirmare pe plan naţional să fie cererea pentru o biserică naţională. Evenimente recente constitue indicii premergătoare şi un mic incident care a avut loc recent într'o comună aromână din Pind, ar putea constitui sursa unor evenimente ulterioare neprevăzute. Intr'o

Duminică dimineaţă, sătenii s'au strâns în jurul bisericii şi au informat preotul lor că acesta trebue să oficieze liturghia în aromâneşte. Preotul, deşi el însuşi aromân, s'a împotrivit, probabil fiindcă,la fel ca mulţi alţii din categoria sa, abia înţelegea sensul cuvintelor greceşti pe care le recita. Consătenii săi însă au insistat şi i-au făcut cunoscut că ei erau hotărîţi să nu mai intre în biserică până ce slujba nu va fi oficiată în limba lor. In acea Duminică, preotul s'a aflat singur în biserică. In cursul săptămânii ce a urmat, el a mai reflectat şi Duminica următoare slujba a fost oficiată în aromâneşte, probabil pentru prima oară în istorie. Ca urmare preotul a fost suspendat, tot satul ameninţat cu excomunicarea, iar biserica a fost închisă de autorităţile eclesiastice greceşti. Clerul grec afirmă că aceasta este opera propagandei române, dar eu cred că este vorba de prima manifestare deschisă a unui sentiment general care se observă la Aromâni. A fost din totdeauna greşala,ca să nu zic crima, Patriarhiei că ea, în mod invariabil, a înşelat aşteptările credincioşilor, neacordându-le latitudinea de a se desvolta din punct de vedere naţional, în sânul bisericii ortodoxe" (pp.164-165).

Chirol evaluează numărul Aromânilor la 500.000, iar numărul şcolilor române la acea dată (1880) era de 15,dintre care trei exclusiv pentru fete, cu 250 de eleve, cele de băieţi având 1200 de elevi.

In 1890 apare la Londra, în două volume, un interesant şi original studiu asupra Turciei, care se deosebeşte de toate cele menţionate până aici, prin faptul că autorul lucrării, Lucy M.J.GARNETT[49] pune în centrul preocupărilor sale "femeia şi folclorul său".

Autoarea subliniază în prefaţă că descrierea sa privind poziţia socială, viaţa în familie şi folclorul femeilor din Turcia se bazează, în cea mai mare măsură, pe observaţii personale,la faţa locului, făcute în cursul numeroaselor sale călătorii în Turcia, care laolaltă totalizează opt ani de şedere în diverse provincii ale ţării.

Primul din cele două volume este consacrat femeilor

creştine şi anume (în ordinea analizei): Aromâncelor,Grecoaicelor, Armenelor, Bulgăroaicelor şi Veneţienelor(din Constantinopol).

Volumul al doilea, care la rândul său se subdivide în două mari părţi, tratează în prima parte despre femeile semite, iar în a doua parte se vorbeşte despre femeile musulmane: curde, circhize, albaneze, tătăroaice, ţigănci şi otomane.

O altă particularitate a lucrării constă în faptul că este precedată de un lung şi bine documentat capitol asupra etnografiei Turciei, semnat de un respectabil om de ştiinţă contemporan, John S. STUART-GLENNIE.

Ne vom opri deci un moment asupra acestui capitol introductiv, ca să vedem pe scurt ce spune Glennie despre Vlahi, sau aşa cum îi mai numeşte "Români cis-danubieni", adică Români de dincoace de Dunăre.

După ce trece în revistă primele popoare semnalata în Peninsula Balcanică, Glennie continuă: "... dacă vechii Pelasgi au constituit primii cuceritori şi civilizatori albi ai raselor de culoare din Europa, ei au fost la rândul lor cuceriţi de Tracii arieni, Tracia constituind fără nici un fel de îndoială prima lor aşezare istorică cunoscută şi în acelaşi timp centrul de dispersare a Arienilor vestici. Dar dacă Tracii reprezentau ramura vestică a trunchiului arian, limba maternă din care au derivat limbile celto-italice a fost prima mlădiţă din graiul Arienilor. Şi s'ar părea nu numai că Vlahii ar fi cei mai buni reprezentanţi ai Tracilor,în zilele noastre, dar că numele de Vlah, Walach sau Walloon, Valais, Waelsch şi Welsh ar avea o origine comună. In acest caz putem spune că, cel puţin unele din diversele trăsături - lingvistice, mitologice şi cele referitoare la tradiţii şi obiceiuri - pe care le găsim atât la Români şi Aromâni cât şi la Romani, ar putea avea o origine mult mai îndepărtată decât perioada de ocupaţie romană a Traciei. Dar aici trebue să notez că în ce priveşte caracteristicile etnografice ale Tracilor - dacă ne referim cel puţin la cele care ne-au parvenit din secolul al VII-lea înainte de Hristos - avem o evidenţă foarte clară şi în acelaşi timp curioasă în descrierea fai-

moasei frumuseţi trace DORICHA, cunoscută în mod obişnuit sub numele de "Obraji Rumeni" (Rodopi), de care s'a îndrăgostit nebuneşte negustorul grec Haraxos, fratele lui Safo care din această cauză l-a ridiculizat într'un faimos poem."

"Ori,în zilele noastre Aromâncele deseori merită numele de "obraji rumeni", tot aşa de bine cum îl meritau şi vechile Trace; şi după cum stau mărturie nenumăratele cântece populare greceşti, "Vlahopoulele" din zilele noastre scot din minţi pe Greci, tineri sau bătrâni. Iar în calitatea mea de Scoţian, care de atâtea ori m'am bucurat de ospitalitatea lor în comunele din munţii Pindului şi a Olimpului, era normal şi interesant să mă gândesc la faptul că nu numai Aromânii şi Celţii au aceeaşi origine tracă, dar că în sângele Aromânilor există probabil un număr considerabil de caracteristici moştenite, având un pronunţat caracter celtic. Indelungata dominaţie a Celţilor în Tracia, în timpul perioadei clasice, când regatul lor se întindea din Insulele Britanice până la Galatia asiatică, a lăsat cu siguranţă în Tracia, atât urme de denumiri celtice, cât şi urme de sânge celtic"(I,pp.XXVII-XXIX).

Să revenim acum la autoarea lucrării, Lucy Garnett, care consacră primul capitol Aromâncelor, cu subtitlul:"Aromâncele: statutul lor social şi ocupaţiile lor. Ceremonii familiale. Credinţe şi superstiţii. Poezii populare (I,p.3).

"Incepând descrierea mea asupra femeilor din Turcia cu femeile aparţinând naţionalităţilor de religie creştină, îmi propun a vorbi despre ele în ordinea vechimii acestor naţionalităţi, aşa cum de altfel am precizat şi în introducere. In primul rând va fi deci vorba de femeile aromânce, întrucât Aromânii, aşa cum s'a arătat deja, sunt cei mai îndreptăţiţi să revendice dreptul de a fi consideraţi ca reprezentanţii vechiului fond trac al Arienilor vestici. In acelaşi timp avem toate motivele să credem că Arienii primitivi, care au trăit acum aproape cinci mii de ani, erau păstori nomazi. Prin urmare este extrem de interesant să constatăm că cei mai buni reprezentanţi contemporani ai acestui vechi fond traco-frigian se caracterizează mai ales prin predispoziţia lor naturală de a "pribegi", atât ca păstori cât şi ca negustori" (I,p.3).

"Vlahii sunt, într'adevăr, în aşa măsură o rasă de păstori încât chiar numele lor naţional a devenit pentru popoarele vecine sinonim cu cuvântul păstor. Aromânii îşi au locuinţele în sate de munte, unde-şi petrec iarna, dar în tot restul anului ei peregrinează în grupuri cu soţiile şi copiii lor, cu turmele de oi şi caravanele renumite, deseori parcurgând lungi distanţe în căutarea de păşuni.Când sunt la drum, ei folosesc corturi făcute din păr negru de capră (în aromâneşte câprină,n.n.) şi îşi transportă toată averea în saci mari din lână (aceşti saci sunt cunoscuţi în dialect sub numele de "hârăghi",n.n.). Un campament aromân oferă totdeauna un spectacol foarte pitoresc şi deseori pot fi văzute la marginea satelor sau a oraşelor. Imi amintesc cu plăcere de un asemenea campament văzut la porţile oraşului Salonic, lângă Vardar."

"In timp ce bărbaţii întindeau corturile, femeile şi fetele mulgeau oile şi caprele şi preparau mâncarea de seară. Odată sosiţi la locurile de păşune, pe care le obţin cu chirie fie de la săteni, fie de la inspectorul forestier, când acestea aparţin Coroanei, ei se apucă imediat să-şi construiască colibe din crengi de arbori şi în acelaşi timp instalează stâna, unde turmele sunt aduse în fiecare seară pentru muls şi bineînţeles se prepară brânzeturile. Dragostea pasionată a păstorilor aromâni pentru această viaţă în aer liber a dat naştere la o credinţă după care dacă un păstor încearcă să devină sedentar, cumpărând pământuri şi construindu-şi o casă, el se va îmbolnăvi în scurt timp, corpul său va putrezi şi în cele din urmă va fi mâncat de viermi"(I,p.4)

"Chiar şi Aromânii aparţinând clasei burgheze,care sunt proprietari de oi, se dedau în mare măsură unor activităţi care-i determină să ducă o viaţă mai mult sau mai puţin nomadă. Clasa mai înstărită se compune din negustori care fac afaceri în Italia, Spania, Austria şi Rusia şi care de cele mai multe ori sunt absenţi de acasă pe o perioadă de mai mulţi ani; un mod de viaţă la care ei renunţă rareori de

bună voie, înainte de adânci bătrâneţe".

"Negustorii mai modeşti nu părăsesc, în mod obişnuit, Imperiul Otoman, dar în schimb călătoresc cu mărfuri de toate felurile, transportate cu catârii, mergând din comună în comună şi din oraş în oraş. Asemenea vânzători ambulanţi existau şi în Anglia în Evul Mediu când, aşa cum este cazul Turciei din zilele noastre, magazinele erau puţin numeroase în oraşe şi aproape inexistente la sate. Există de asemena o altă clasă de Aromâni care-şi petrec cea mai mare parte a timpului la oraşe, unde lucrează ca croitori, practicând mai ales broderia în fir de aur şi argint, precum şi ca argintari şi bijutieri"(I,p.5).

In continuare, autoarea descrie principalele centre aromâneşti - Metzovo, Călaru, Vlaholivado, Moscopole - şi insistă asupra faptului că, deşi nu există statistici demne de încredere, totuşi numărul Aromânilor poate fi evaluat la vreo cinci sute de mii de suflete (I,p.7). Vorbind despre satele lor de la munte, autoarea subliniază "că chiar şi aici hărnicia Vlahilor este bătătoare la ochi. Terenuri cultivate cu cereale şi vii îmbracă coastele dealurilor, iar grădinile sunt pline de meri, cireşi, gutui şi zarzavaturi.Casele sunt mici, dar în general curate şi bine aranjate şi în multe cazuri frumos mobilate,după obiceiul locului. Grădinile aşezate în terase, care înconjoară fiecare casă,sunt bine udate graţie unui interesant sistem de irigare, care asigură de altfel aprovizionarea întregului sat cu apă curată şi rece, de care locuitorii sunt, pe drept cuvânt,mândri (p.7)."

Ca şi numeroşi alţi călători englezi care au precedat-o, Lucy Garnett este impresionată de ospitalitatea Aromânilor: "Ospitalitatea este o caracteristică esenţială a Aromânilor, care în această privinţă contrastează în mod favorabil cu Grecii, poate cei mai inospitalieri dintre toate popoarele. Deşi nu-i un lucru rar să întâlneşti un grup de păstori aromâni îndreptându-se cu turmele lor spre păşunile de la munte, totuşi rare sunt cazurile când acestor călători li se oferă posibilitatea să vadă ceva din viaţa de familie

a acestui interesant popor. Stuart Glennie a fost totuşi norocos, fiindcă i s'a oferit o asemenea ocazie. Ii sunt recunoscătoare că mi-a permis să reproduc următorul pasagiu dintr'o lucrare ce urmează să apară în curând, unde descrie gospodăria unui Aromân burghez din Aminciu:

"Camera în care am fost instalat de gazda mea vlahă, sau Aromân cum se numesc ei înşişi, era confortabil mobilată, dar după moda orientală. Nu se găseau înăuntru nici scaune şi nici mese; pardoseaua era acoperită cu covoare groase şi frumos colorate, ieşite din destoinicile mâini ale gospodinei, iar de-a lungul pereţilor, de fiecare parte a vetrei şi sub ferestre era un rând de perne foarte comode. Tot peretele din partea opusă a vetrei era ocupat de un mare dulap de lemn, sculptat cu multă migală, un alt exemplu de măiestrie locală! De asemenea, cuverturile şi velinţele cu care mi s'a făcut patul erau tot opera gospodinei".

"In timp ce ni se pregătea cina, ni s'au servit,după tradiţia locală, cafea turcească şi ţigări, precum şi un pahar cu apă rece. Pentru masa de seară a fost adus în cameră un sofra turcesc, adică o masă scundă şi rotundă, şi ni s'a servit un excelent ospăţ compus din diverse feluri de mâncăruri, din care m'am înfruptat, stând pe o pernă, într'o cameră viu colorată şi strălucitor luminată. Ca toţi Aromânii în general, gazdele noastre erau oameni frumoşi, agreabili şi amabili, având nenumăraţi copii extrem de drăgălaşi. Se pare că sosirea unui străin din Apus produce - în special printre cei mici - o mare emoţie şi trezeşte multă curiozitate, şi atunci când mama lor a încercat să-i îndepărteze din cameră, au rugat-o să le permită să mai stea cu noi. Astfel, după câtva timp, unul după altul, prinzând mai mult curaj, s'au apropiat de mine, mi-au luat mâna, mi-au sărutat-o şi apoi au dus-o la micile lor frunţi, iar eu, la rândul meu le-am sărutat frumoşii obrăjiori"(I,pp.7-9).

Lucy Garnett, mai mult ca oricare alt călător englez, acordă o atenţie deosebită activităţilor de fiecare zi ale femeii aromâne, cât şi statutului său social.

"Frecventele şi prelungile absenţe din familie ale bărbaţilor, despre care am mai vorbit, aruncă - în mod normal - mari responsabilităţi pe umerii femeilor, impunându-le în acelaşi timp diverse alte sarcini grele de realizat; dar această situaţie îi oferă în schimb posibilitatea de a se bucura într'adevăr de o independenţă socială şi a avea o mare influenţă în dirijarea treburilor casnice, situaţie de care nu ar fi putut beneficia în alte împrejurări."

"Statutul legal al femeii aromâne, ca de altfel al tuturor femeilor creştine, este determinat de legea creştină privind căsătoria şi, aşa cum bine se ştie, impune supunerea absolută a soţiei faţă de soţ, ca o consecinţă normală a principiului indisolubilităţii căsătoriei, ceea ce, pe de altă parte, împiedică pe bărbaţi să aibă o altă soţie decât pe cea legală"(I,p.9).

"In ciuda existenţei unei asemenea dependenţe legale, circumstanţele vieţii acordă Aromâncei mari responsabilităţi precum şi multă independenţă."

"Fiecare familie posedă micul său ogor, o vie şi grădini, care trebue cultivate, recolta culeasă şi produsele transformate în provizii de iarnă. Femeia trebue de asemenea să se ocupe de animalele domestice, de tunsul oilor şi pregătirea lânii pentru război, acesta ocupând un colţ în toate casele. Aromâncele excelează în fabricarea stofelor groase numite "scutic", folosite la confecţionarea unor piese de îmbrăcăminte cât şi pentru alte întrebuinţări domestice. De asemenea, ele ţes covoarele şi carpetele, care constituie "mobila" principală a casei. Fetele sunt antrenate încă din fragedă copilărie atât la muncile casnice, cât şi la cele din afara casei; iar în calitatea lor de păstoriţe, vlahopules, le găsim deseori purtând pe spate, în afara unui butoiaş cu apă, o încărcătură de rufe ude pe care le-a spălat, pe cap purtând un vas de aramă plin cu apă, iar neobositele lor mâini ocupate cu toarcerea lânii. Ea îşi găseşte de asemenea timpul necesar pentru a broda pitorescul său costum naţional vopsit cu propriile-i mâini, sau să împletească frumoşi ciorapi colorati, pe care-i trimete la păstori, în dar"(I,p.10).

"Veniturile obţinute din vânzarea acestor produse, ea le investeşte în bijuterii de argint, pe care le poartă cu plăcere Duminicile şi în alte zile de sărbătoare. Trebue un corp solid pentru ca cineva să poată suporta greutatea costumului unei Aromânce în zi de sărbătoare, cu centură, guler, brăţări şi diverse legături pentru păr, făcute din acest metal preţios. Dar un asemenea corp este caracteristic acestor robuste fete de la munte, care de obicei sunt înalte, depăşind totdeauna înălţimea medie, bine făcute, cu o frumoasă ţinută şi incapabile de oboseală. Femeile aromânce sunt într'adevăr, de obicei, extrem de frumoase, cu trăsături regulate, părul şi ochii negri, iar mâinile şi picioarele mici".

"Femeile din Moscopole şi din Monastir, precum şi acelea care locuiesc în împrejurimile lacului Ohrida, sunt considerate ca cele mai elegante şi mai rafinate. Moscopolencele se disting prin prospeţimea pielei şi prin părul lor blond deschis. Expresia figurii lor este delicată, gesturile şi mişcările foarte graţioase, iar ţinuta lor generală poate fi calificată de cordială şi politicoasă. Vorbind despre bărbaţii din acelaşi oraş, Picot spune: "Ei se servesc de fraze elegante şi de un limbaj rafinat, în toate împrejurările chiar atunci când stau de vorbă cu soţiile lor". Totuşi aceste femei, în ciuda rafinamentului lor, sunt tot atât de muncitoare ca şi celelalte femei din rasa lor şi nu se jenează de loc să muncească în grădină, să se ocupe de turmele de vite sau să îndeplinească toate celelalte multiple sarcini care le revin".

"Aromâncele acceptă de bună voie viaţa lor obositoare, iar soţiile negustorilor adaugă cu plăcere la numeroasele lor îndatoriri, aceea de a acorda cea mai mare atenţie soţilor lor, în timpul scurtelor şi rarelor perioade petrecute în sânul familiei, când se întorc din străinătate. Nici un străin însă nu poate dispune de serviciile lor, fiindcă ele au o aversiune neînvinsă de a-şi părăsi casele, cărora de altfel le sunt ataşate cu mult devotament"(I,pp.10-11).

Subliniind contribuţia Aromâncei la conservarea graiului său matern, Lucy Garnett scrie: "Femeile aromânce, deşi

cunosc limba greacă, sunt totuşi foarte ataşate naţionalităţii lor şi continuă să vorbească sonora lor limbă valahă... Limba vorbită de Vlahii din Sudul Turciei se deosebeşte puţin de cea vorbită în Regatul Român, cu excepţia unor împrumuturi greceşti, care se referă mai ales la elementele vieţii moderne"(I,p.12).

Despre Aromâni vorbeşte în treacăt şi William MILLER 50), care, după ce subliniază că limba lor este un dialect latin, insistă asupra faptului că "ei au fost pionierii războiului de independenţă a Greciei şi că Atena le datorează mult, deoarece nu puţine din instituţiile sale publice sunt opera evergheţilor vlahi"(pp.385-386).

Printre ultimii călători englezi care au vizitat Turcia europeană pe la finele secolului trecut se numără şi Edson CLARK[51].

Vorbind despre diversele naţionalităţi din cadrul Imperiului Otoman, autorul consacră un capitol "Vlahilor". "Wallachian, Wallach sau Vlah - spune Clark - este un nume a cărui origine şi sens sunt îndoielnice, denumiri pe care de altfel poporul român le respinge, neadmiţând alt nume decât acela de "Rumân" sau "Român". Acest fapt, precum şi asemănarea limbii vorbite în toate regiunile locuite de ei,ea fiind pretutindeni aceeaşi, indică în mod negreşit originea lor. Ei sunt descendenţii populaţiilor care sub împăraţii romani locuiau în provinciile Macedonia, Tracia, Moesia şi Dacia,deci într'o vastă regiune care se întinde de la graniţele Greciei până la paralela 48 la Nord. Datorită irezistibilei energii a civilizaţiei şi a administraţiei romane, totalitatea acestei imense populaţii, în decursul a numai câtorva generaţii a fost definitiv amalgamată şi s'a transformat într'un popor complet romanizat, vorbind o limbă neolatină. In jurul anului 500 această transformare socială era terminată, iar limba vorbită de oamenii de rând din Tracia şi Moesia este aproape identică cu cea vorbită de Valahii din zilele noastre" (pp.466-467).

Pentru Clark deci Aromânii şi Românii constitue una şi aceeaşi naţiune, identitatea lor fiind confirmată şi de

faptul că ele poartă acelaşi dublu nume: Român sau Aromân, pe care-l folosesc între ei şi acela de Vlah, sub care sunt cunoscuţi de străini.

Bazându-se pe o bogată documentaţie, Clark spune că "Sud-Vestul Tesaliei a fost mult timp cunoscut sub numele de Vlahia Mare şi era guvernată de un prinţ vlah semi independent; aşa zisul al treilea Regat Bulgar, întemeiat la finele secolului al XII-lea de către cei trei fraţi: Petre, Asan şi Ion, era mai de grabă un regat valah"(pp.463-464).

"Aromânii - spune în continuare autorul - formează o puternică minoritate a populaţiei în multe oraşe şi sate, iar în munţii din districtul Tesaliei aşezările lor sunt numeroase şi înfloritoare. Este vorba de oameni paşnici, vrednici şi prosperi, care se dedau pe o scară întinsă comerţului, pe care-l practică chiar în regiuni foarte îndepărtate de casele lor. Mulţi dintre ei au fost mari negustori în Italia, Spania, Austria şi Rusia. Alţii erau comercianţi, argintari, armurieri şi croitori în oraşele turceşti" (pp.125-126).

Contemporan cu Clark, un alt Englez cutreeră Turcia europeană: este vorba de Sir Charles NORTON EDGECUMBE ELIOT care-şi semnează lucrările cu pseudonimul de ODYSSEUS [52].

Intr'un capitol introductiv unde vorbeşte despre statele din Balcani înainte de ocupaţia turcească, abordează şi problema Imperiului Româno-Bulgar. "Noul stat - spune el - a fost întemeiat de dinastia Asaneştilor şi este deseori numit Imperiul Vlaho-Bulgar. Numele de Vlah se foloseşte nu numai pentru a denumi locuitorii României, ci şi pentru triburile răspândite în Macedonia şi Tesalia şi mai ales în lanţul Pindului, care vorbesc o limbă latină. Imi propun să tratez acest subiect care priveşte un interesant popor într'un alt capitol, dar pentru moment mă voi limita a spune că un fel de a explica distribuţia lor geografică prezentă este aceea de a pleca de la ideea de bază că ei nu au emigrat din România, ci sunt urmaşii populaţiilor de limbă latină, care au ocupat peninsula înaintea invaziei slave. Năvălitorii slavi au invadat văile şi triburile de limbă latină s'au re-

fugiat în munţi. In orice caz, Aromânii sunt în prezent risipiţi în aşa fel încât această teorie este confirmată, ei locuind deci aproape în mod invariabil în munţi, în timp ce câmpiile din împrejur sunt locuite de alte rase"(pp.33-34).

Aşa cum a promis, Odysseus tratează într'un capitol aparte problema Aromânilor din Imperiul Otoman.

"Imprăştiaţi prin Macedonia - spune el - se găseşte o altă rasă de mare interes şi de o oarecare importanţă:Vlahii sau Wallahii. Ei ne amintesc de acele ingenioase desene în care un animal sau o figură de om sunt ascunse, astfel încât să nu poată fi uşor observate, dar atunci când sunt descoperite ele devin elementul esenţial al tabloului".

"In acelaşi fel, cineva poate trăi sau călători prin Balcani fără a vedea sau a auzi ceva despre Vlahi, până când i se deschid ochii. Şi din acel moment el riscă să cadă în extrema cealaltă şi să creadă, ca patrioţii români, că cei mai mulţi locuitori din Macedonia sunt Aromâni deghizaţi. Există mulţi factori care pot explica acest curios caracter discret al Aromânilor. Ei nu au nicio organizaţie politică şi nici biserică proprie; au însă limba lor proprie şi sunt cu toţii bilingvi,dar nu-şi dau osteneala să afişeze limba lor faţă de străini. Pe de altă parte, satele lor sunt aproape totdeauna situate în locurile cele mai înalte şi mai puţin vizibile, poziţia favorabilă (bineînţeles oarecum rară) fiind o gaură pe culmea unui mic munte. Acest obicei îşi trage originea, fără îndoială, din perioada invaziilor barbare, când câmpiile erau cotropite de Slavi, Bulgari şi Avari şi s'a menţinut datorită avantajelor sale evidente, în special ca un mijloc de a evita perceptorii turci. Zăpezile şi noroaiele fac aceste sate inaccesibile în timpul iernii, iar vara ele sunt aproape nelocuite, cel puţin de către bărbaţi. Aromânul are o dragoste naturală de a pribegi în aer liber, însoţindu-şi animalele. Mulţi Aromâni sunt păstori, dar poate ocupaţia lor cea mai caracteristică este aceea de "chiragii", adică proprietar de cai şi catâri. In lunile de vară, este aproape imposibil ca cineva să călătorească între Dunăre şi Pind şi să nu întâlnească lungi şiruri de caravane ur-

când defileurile munţilor sau croindu-şi anevoie drum prin câmpiile pline de praf, conduse de bărbaţi chipeşi, îmbrăcaţi în mod modest, ai căror ochi strălucitori şi figură extraordinar de inteligentă te fac să te întrebi dece acest popor nu joacă un rol mai remarcabil în această parte a continentului. Dar se pare că ei ar fi puţin dispuşi pentru aşa ceva" (pp.409-410).

Odysseus este mai explicit decât mulţi alţi călători englezi şi dă numeroase exemple, de altfel foarte pertinente, pentru a demonstra originea latină a limbii Aromânilor."Limbile vorbite - spune el - de Aromânii din Macedonia şi de Românii din Nordul Dunării nu sunt cu totul identice, dar ambele sunt dialecte ale unei forme de limbă romană sau latină modernă. Cei obişnuiţi cu limbile neolatine occidentale-italiana, franceza, spaniola etc.,găsesc această limbă stranie şi barbară, dar originea ei latină este tot atât de clară,pe cât este de ciudată sonoritatea sa. Româna şi macedoromâna se aseamănă în ce priveşte particularităţile lor fonetice, care dau, spre exemplu, forme ca opt şi noapte din octo şi nox, popor din populus, limba din lingua, de asemenea asemănările sunt remarcabile în sistemul general de declinare şi conjugare, precum şi în expresii numerice ca: patrusprezece din quattuor supra decem. Diferenţa dintre ele rezidă mai ales în vocabularul lor. In afara elementelor comune latine, limba română conţine un număr de cuvinte slave inexistente în aromână, în timp ce aceasta posedă o seamă de cuvinte de origine greacă, necunoscute de nord-dunăreni. Există de asemenea unele deosebiri minore în conjugări, mai ales la timpurile compuse şi aromâna posedă unele particularităţi fonetice, cea mai remarcabilă fiind trecerea lui f în h înaintea lui i: spre exemplu hilliu,fiu; hiavră, febră (din fabris); hiu, himu, hibă, forme care derivă din latinescul fio şi care apar în limba română sub forma de fiu, fii, fim, fie. Dar identitatea substanţială a acestor două limbi este incontestabilă şi problema care se pune în faţa noastră este de a explica cum acelaşi dialect sau variaţie a latinei se vorbeşte atât în câmpiile Dunării şi în Car-

paţi, cât şi în munţii Macedoniei şi Tesaliei"(pp.411-412). El continuă în explicarea acestui fenomen: "In secolul al V-lea şi al VI-lea limba latină era, fără îndoială, limba poporului în Peninsula Balcanică, precum şi în provinciile de la Nordul Dunării. Greaca, este adevărat, se stabilea din ce în ce mai ferm ca limbă a guvernului, a comerţului, a literaturii şi a religiei, dar era esenţialmente o limbă vorbită pe coasta mării şi nu era vorbită de ţărănimea din interiorul peninsulei" (p.412). Şi termină astfel: "Este de aceea probabil corect să identificăm pe Aromânii din Tesalia, Macedonia şi Bulgaria cu vechii Traci, în acelaşi fel în care Albanezii sunt identificaţi cu Ilirii" (p.413).

Odysseus vorbeşte în treacăt şi despre folclorul Aromânilor, care se compune dintr'un important număr de cântece populare şi de basme "cu o apreciabilă forţă şi expresivitate. Personajele supranaturale din legendele lor sunt în general numite dzâne (zâne)"(p.414).

Autorul găseşte de asemenea "remarcabilă" legenda Punţii din Arta, pe care, de altfel, o transpune în proză în limba engleză.

Este cunoscut faptul că la toate popoarele din Sud-Estul european există o baladă având ca motiv sacrificarea unei femei, zidită în interiorul unei construcţii. La originea acestei balade se află un rit arhaic, foarte răspândit, dar redus încetul cu încetul la un simplu sacrificiu de animale sau la un gest simbolic, acela de a măsura o umbră, pe care se zideşte apoi fundaţia. (Expresia curentă în dialect pentru a desemna o asemenea acţiune este "lli lo umbra").

In"Puntea din Arta", versiunea aromână a acestei tradiţii, eroii sunt trei fraţi meşteri zidari. O pasăre destăinuie fratelui mai mare că trebue să zidească de vie pe una din soţiile lor şi anume pe prima care va veni la pod. Observăm în versiunea aromână un detaliu inexistent în versiunile din celelalte limbi,şi anume că victima imploră - în timp ce este zidită - să i se lase pieptul liber, pentru a putea continua alăptarea copilului său.

Legenda în jurul acestui rit o găsim la Români,Greci,

Serbo-Croaţi, Bulgari, Albanezi şi Unguri. Intrebarea este de a se şti căruia dintre aceste popoare îi revine meritul de a fi primul care a creat şi răspândit balada. Bineînţeles că fiecare din popoarele instalate în zona de circulaţie a acestei capodopere ar putea să se laude că ar fi fost singurul care a creat-o şi difuzat-o. De fapt, nimeni nu a preferat modestia. Controversele au devenit din ce în ce mai aspre pe măsură ce prestigiul naţional se amesteca în discuţie. La urma urmei, chiar unii savanţi străini au recunoscut că meritul de a fi creat şi răspândit această baladă revine Aromânilor. Unul dintre aceştia este Petar SKOK [53], celebrul profesor de la Universitatea din Zagreb.

Pentru Skok, zidarii aromâni au jucat un rol esenţial în crearea şi răspândirea baladei. Savantul croat observă că, în toate variantele aromâne, zidarii sunt consideraţi ca fiinţe ieşite din comun; în plus ei sunt condamnaţi,prin însăşi meseria lor, să-şi sacrifice familiile,de unde tragica lor soartă. Elaborarea acestui motiv, consideră Skok, nu se poate concepe decât într'un mediu de zidari. Ori, această meserie a fost exercitată în toată Peninsula Balcanică de către Aromâni, la care zidarii erau numiţi goge; Aromânii erau în aşa măsură identificaţi cu această meserie,încât termenul aromân goga a devenit pentru Serbi şi Albanezi un sinonim al cuvântului zidar (pp.220242).

In sprijinul tezei lui Skok, am putea invoca, printre altele, şi constatările etnografului KANITZ[54] care,remarcând "aptitudinile extraordinare" ale Ţânţarilor pentru arhitectură, afirmă un lucru care ar părea paradoxal: "Cu excepţia Constantinopolului, Atenei şi Belgradului, oraşe în care ei au de altfel monopolul construcţiilor, Ţânţarii sunt singurii arhitecţi ai Turciei şi Greciei. Ţânţarii ştiu să ridice cu uşurinţă, graţie inteligenţei lor naturale, punţile cu mai multe arcuri, cupolele şi bolţile. Operele lor întrec pe acelea ale arhitecţilor care şi-au făcut studiile în şcoli tehnice şi dacă comparăm biserica din Semendria cu cea mai mare parte a monumentelor sârbeşti sau germane, nu putem decât să admirăm abilitatea superioară a Aromânilor. De cele mai multe ori, Ţânţarul este în acelaşi

timp zidar, lăcătuş, tâmplar şi dulgher"(p.58).

Să revenim la Odysseus care, vorbind despre ataşamentul Aromânilor la ortodoxie, spune: "Ei au dat dovadă de o admirabilă fidelitate faţă de credinţa ortodoxă şi nu au devenit niciodată musulmani şi nici măcar catolici". Şi după ce subliniază că "ei sunt mândri de rasa lor", adaugă: "numeroşi dintre ei sunt bancheri şi oameni înstăriţi, la care înăscuta dragoste de peregrinare se manifestă prin călătoriile de afaceri în alte ţări. Oraşele în care locuiesc,deşi deşerte o mare parte a anului, sunt în general mult mai bine construite decât acelea ale Slavilor sau ale Grecilor. O preferinţă asemănătoare pentru obiecte masive şi rezistente se constată în îmbrăcămintea femeilor,care - printre altele - poartă cu multă plăcere bijuterii masive de argint. Poate cu limba lor de origine romană, ei au căpătat şi gustul pentru arhitectura solidă, care este aproape absentă în Levant. Turcul, care priveşte toate construcţiile ca nişte refugii temporare, nu se sinchiseşte niciodată de felul cum sunt construite, iar supuşii săi creştini, care au tradiţii mai bune, se tem de a ridica ceva destul de impotan , pentru a nu atrage atenţia. Aromânii însă posedă un geniu pentru case din piatră bine construite, înzestrate cu un mobilier confortabil, aproape european"(p.418).

Aprecieri asemănătoare asupra interiorului locuinţelor Aromânilor vom găsi şi la G.F.ABBOTT[55]. "Gazda mea era un prosper negustor aromân, care vorbea greceşte curent şi care m'a primit în modul simplu şi cordial ce caracterizează clasa de sus din Macedonia, introducându-mă în cea mai bună odaie a casei sale; un apartament bine aerisit, curat şi mobilat în mod confortabil" (p.253). "Diverse aperitive însoţite de tutun provenit din contrabandă şi de o conversaţie variată au completat timpul nostru până la ora când am fost poftiţi la cină. Masa a fost servită în sala mare, în jurul unei scunde mese rotunde, unde eram aşezaţi cu toţii pe perne, atât bărbaţii cât şi femeile casei, ceea ce m'a impresionat în mod deosebit, acest fapt constituind pentru mine un indiciu de cel mai remarcabil rafinament. La ţăranii din Macedonia, femeile - în mod obişnuit - servesc pe oaspeţi,dar nu stau la masă cu ei. In această gospodărie, totuşi, totul se desfăşura într'un stil care sugerează un înalt nivel de civilizaţie: farfuriile erau schimbate după fiecare fel de mâncare, iar furculiţele şi cuţitele erau mânuite cu un oarecare rafinament, într'un mod degajat şi foarte natural" (pp.254-255).

Despre originea Aromânilor, Abbott spune că"unii îi consideră drept descendenţi ai vechilor coloni şi legionari romani,stabiliţi în Macedonia în timpul imperiului. Alţii pretind că ar fi urmaşii unor păstori români, care într'o perioadă intermediară a istoriei ar fi traversat Dunărea, însoţind turmele lor şi încetul cu încetul s'ar fi împrăştiat în toată Peninsula Balcanică.Aceasta credem că este o ipoteză extrem de plauzibilă. O a treia ipoteză, care este preferabilă celor de mai sus, atribue Aromânilor o origine tracă" (pp.77-78).

"Majoritatea Aromânilor duc o viaţă nomadă: unii ca păstori, pribegind cu turmele lor în căutare de păşuni, în munţi vara şi la câmpie iarna, alţii fiind cărăvănari,mereu pe drumuri, urmând lungi şiruri de caravane de cai şi catâri" (p.78).

Abbott nu uită nici pe Aromânii sedentari: "Există de asemenea, spune el, un considerabil număr de Aromâni stabiliţi în mod permanent în împrejurimile oraşului Berat, în Albania, la Monastir (Bitolia), Kalkandele, Clisura, Magorova şi Nevesca în Macedonia occidentală; la Vlaholivado în Tesalia turcească, precum şi la Târnovo, în Tesalia grecească; la Metzovo în Epir; la Giumaia, Nevrecop şi în alte localităţi din Macedonia de Răsărit. Regiunile muntoase situate la Nord de Gumengiu şi la Vest de Vardar sunt de asemenea presărate cu aşezări aromâneşti"(p.78).

Despre graiul lor, Abbott spune că: "...toţi aceşti Aromâni vorbesc un dialect foarte înrudit cu latina vulgară, dar amestecat cu multe cuvinte greceşti, şi mulţi dintre ei sunt bilingvi, folosind limba greacă în tranzacţiile lor comerciale şi, în general, în scris, în timp ce în împrejură-

rile obişnuite ale vieţii ei se ţin scai de dialectul lor, aşa după cum numeroşi Scoţieni instruiţi se agaţă de dialectul lor de origine celtă, cu toate că vorbesc în mod curent limba engleză. Un fapt curios şi poate nu lipsit de importanţă este că Aromânii când vorbesc greceşte nu trădează nici cea mai mică urmă de accent străin. Intr'adevăr, este mult mai uşor să identifici un Britanic din Nord când vorbeşte limba celui din Sud, decât pe un Aromân când vorbeşte greceşte, ceea ce nu este nici pe departe cazul Slavilor care vorbesc limba greacă"(pp.78-79).

Un distins arheolog şi etnograf englez şi în acelaşi timp o bine cunoscută autoritate în problemele balcanice a fost Arthur J.EVANS[56], care, aşa cum subliniază el însuşi - "am avut excepţionala oportunitate de a studia problema Macedoniei din interior. Am traversat Macedonia în diferite perioade, în lung şi în lat. Am petrecut luni şi luni de zile acolo, angajat în cercetări arheologice, în localităţile cele mai îndepărtate şi mai puţin accesibile şi în consecinţă preocupările mele principale erau de natură ştiinţifică şi nu politică. Am avut probabil în felul acesta ocazia cea mai bună să-mi formez o judecată obiectivă asupra condiţiilor din această ţară".

Aceste rânduri sunt extrase dintr'un articol pe care Evans l-a publicat în ziarul London Times, din 30 Septembrie 1903.

Referindu-se la diversele naţionalităţi care coabitează în această regiune, el spune: "Există Aromâni, vestigii ale populaţiilor latine care populau provinciile ilire ale Romei şi care încă supravieţuiesc în lanţul munţilor Pindului şi în oraşele învecinate".

"Există Greci, inclusiv Aromâni mai mult sau mai puţin grecizaţi". Şi continuă: "Adevărul este că un mare număr dintre aceia care sunt consideraţi drept Greci sunt în realitate Aromâni. Până în anii trecuţi, elenismul a găsit un teren fertil pentru propagandă printre reprezentanţii acestei înzestrate rase neolatine din regiunea Pindului. Dar, de bine de rău, curentul a început să-şi schimbe direcţia. O contra propagandă al cărei centru se găseşte la Bucureşti,

s'a făcut simţită deja şi elementul aromân din partea de Răsărit a Pindului este probabil pierdut pentru cauza elenismului, în ciuda faptului că mari sume de bani sunt cheltuite de către comitetele greceşti, în străduinţa lor de a câştiga recruţi pentru naţionalitatea greacă. Părinţii sunt plătiţi pentru a-şi trimete copiii la şcolile greceşti".

Având în vedere dimensiunile acestui studiu, am considerat oportun să-l scindez în două părţi. Prima, cea de faţă, tratând despre călători englezi până la finele secolului al XIX-lea, iar a doua, care se va ocupa despre "Aromânii văzuţi de călători englezi din secolul al XX-lea" va fi publicată în viitorul volum al Buletinului Bibliotecii Române.

+‡+

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1) Nicolae Iorga, Les voyageurs français dans l'Orient européan. Paris, Boivin & Gamber, 1928, pp.5-5.

2) Mircea Popescu, "Nicolae Iorga şi problema armânească", în Noul Album Macedo-Român, vol.I, Freiburg, 1959, pp.275-6.

3) Anastase Hâciu, Aromânii: comerţ, industrie, arte, expansiune, civilizaţie, Focşani, Cartea Putnei, 1936, p.7.

4) Paul Henri Stahl, Ethnologie de l'Europe du Sud-Est. Une anthologie. Paris, Mouton, 1975.

5) Edouard Brown, A Brief Account of some Travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Styria, Carinthia and Friuli, London, 1673. Sub titlul "Călător englez prin Balcani: Edouard Brown 1642-1708" Lucia A.Popovici publică o interesantă dare de seamă asupra acestei lucrări în Noul Album Macedo-Român, vol.II, 1965, pp.253-270.

6) George Wheler, A Journey into Greece, London, 1682, p303.

7) Dr.Sibthorp, in Robert Walpole, Memoirs relating to European and Asiatic Turkey, 2 vols. London, 1817, I, p.141.

8) Rymer, Foedera, ed.3, vol.IV, partea a 4-a, p.128; vol.V, partea I-a, p.7-8, Acest citat, ca şi cele precedente, sunt extrase din: M.Beza, "English Travellers on the Vlachs, Notes and Queries, No.76, January 1918, pp.1-5.

9) William Martin Leake, Researches in Greece, London, 1814.

10) Travels in Northern Greece by William Martin Leake, late lieutenant-colonel of the Royal Artillery, Hon.D.C.L. in the University of Oxford, R.F.S., one of the Vice-Presidents of the Royal Society of Literature, and of the Royal Geographical Society, member of the Royal Academy of Sciences at Berlin, and corresponding member of the Royal Institute of

Paris. London,J.Radwell,1835,4 volumes.

11) Leake dă numele localităţilor locuite de Aromâni numai în limba greacă.Ori de câte ori aceste localităţi au un nume diferit în aromâneşte îl vom indica în paranteze.

12) Popi Zora, Dio megali mastori tou asimiou, Atena, Ethnikos Organismos Elinikis Hrisotehnias,1972.

13) Dimitri Stamelou, Neoliniki laiki tehni, Atena, Alkeos,1975.

14) P.Aravantinos, Hronografia tis Ipirou, Atena,1856.

15) A.Wace and M.Thompson, The Nomads of the Balkans, London, Methuen, 1914.

16) M.Carcopino, Cours sur les guerres de la République romaine en Orient, professé à la Sorbonne. Citat de B.Recatas in L'Etat actuel du bilinguisme chez les Macédo-Roumain du Pind et le rôle de la femme dans le language,Paris,Droze,1934.

17) V.Skafidan, articol publicat în Ipirotiki Estia, 1961,p.980, şi citat de G.Platari în "To Simiomatari enos metzoviti".

18) Gustav Weigand, Die Aromunen. Ethnographisch-Philologisch-Historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren, Leipzig,Johann Amrosius Barth, 1894, 2 vols.

19) Gustav Weigand, Ethnographie von Makedonien,Leipzig, 1924.

20) Ioakim Martinianos, Istoria tis Moshopoleos,Atena,1939.

21) N.Svoronos, Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle, Paris, 1956.

22) Valeriu Papahagi, Aromânii moscopoleni şi comerţul veneţian în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea,Bucureşti, 1935.

23) Tilemahos Katzougiani, Peri ton vlahon ton elinikon horon, Salonic, 1966.

24) George Gordon Byron, Childe Harold's Pilgrimage,London, 1811, canto II, stanza 111.

25) John C.Hobhouse, A Journey through Albania and other Provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople,during the years 1809 and 1810, Philadelphia, M.Carey, 1817. O nouă ediţie cu titlul puţin modificat a apărut la Londra în două volume în 1855.

26) C.R.Cockerell, Travels in Southern Europe and the Levant, 1810-1817. The Journal of C.R.Cockerell,R.A.,edited by his son Samuel Pepys Cockerell, London,Longmans,Green and Co., 1903.

27) Henry Holland, Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, etc., during the years 1812 and 1813, London, Longmann, 1815.

28) Tache Papahagi, Poezia lirică populară, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967.

29) Costa Cristali, "I vlahi tis Pindou", Evdomas,vol. 7, No.26, 1891.

30) Ludwig Ross, Erinnerungen und Mittheilungen aus Griechenland, Berlin, Verlag von Rudolph Gaertner, 1863.

31) Robert Curzon, Visits to Monasteries in the Levant, London, 1849.

32) Rev.Thos.Smart Hughes, Travels in Greece and Albania, London, Henry Colburn and Richard Bentley, 1830.

33) David Urquhart, The Spirit of the East, illustrated in a Journal of Travels through Roumeli during an eventful Period, Philadelphia, E.L.Carey and A.Hart, 1839.

34) Edward Lear, Journals of a Landscape Painter in Albania and C. London, Richard Bentley, 1851.

35) George Ferguson Bowen, Mount Athos, Thessaly and Epirus: A Diary of a Journey from Constantinople to Corfu, London, Francis and John Rivington, 1852.

36) Edmund Spencer, Travels in European Turkey, through Bosnia, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thrace, Albania and Epirus; with a Visit to Greece and the Ionian Isles; and a Homeward Tour through Hungary and the Slavonian Provinces of Austria on the Lower Danube, In 2 volumes, London, Hurst and Blackett, 1853, second edition.

37) Henry Fanshawe Tozer, Researches in the Highlands of Turkey; including Visits to Mounts Ida, Athos, Olympus and Pelion, to the Mirdite Albanians and other remote Tribes. In 2 volumes, London, John Murray, 1869.

38) Constantin Papanace, "Geneza şi evoluţia conştiinţei etnice la Macedo-Români. Redeşteptarea lor naţională". în: Noul Album Macedo-Român, vol.II, Freiburg, 1965.

39) Mary Adelaide Walker, Through Macedonia to the Albanian Lakes, London, Chapman and Hall, 1864.

40) G.Muir Mackenzie and A.P.Irby, Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe, London,Alexander Strahan, 1866.

41) Robert Stuart, "The Vlakhs of Mount Pindus", Transactions of the Ethnological Society of London, vol.6, 1868, pp.311-327.

42) Gheorghe Platari, To simiomatari enos metzoviti, 1871-1943, Atena, 1972.

43) James Baker, Turkey. New York,Henry Holt, 1871.

44) B.Recatas, L'Etat actuel du bilinguisme chez les Macédo-Roumains du Pinde et le rôle de la femme dans le langage, Paris, Droze, 1934.

45) P.P.Panaitescu, Introducere la istoria culturii

românești. București, Editura Ştiinţifică, 1969.

46) I.G.von Halm, Albanische Studien, Jena 1854.

47) Eugène Poujade, Chrétiens et Turcs. Scènes et souvenirs de la vie politique, militaire et religieuse en Orient Paris, Didier, 1867.

48) Valentine Chirol, Twist Greek and Turk, or Jottings during a Journey through Thessaly, Macedonia and Epirus, in the Autumn of 1880, Edinburgh, William Blackwood, 1881.

49) Lucy M.J.Garnett, The Women of Turkey and their Folk-lore. Vol.I: The Christian Women, vol.II: The Semitic and Moslem Women, London, David Nutt, 1890.

50) William Miller, Travels and Politics in the Near East, London, T.Fisher Union, 1898.

51) Edson Clark, Turkey, New York, Peter Fenelon Collier, 1900.

52) Odysseus, Turkey in Europe, London, Edward Arnold, 1900.

53) Petar Skok, "Iz balkanske komparativne literature. Rumunske paralele zidanju Skadra", in Glasnik Skapskog naucnog druşlva, vol.V, Skopje, 1929.

54) G.Kanitz, Serbien historisch - ethnographische Reisenstudien aus dem Jahren 1859-1868, Viena, 1870.

55) G.F.Abbott, The Tale of a Tour in Macedonia, London Edward Arnold, 1903.

56) Sir Arthur J.Evans, "Who the Macedonians are", London Times, September 30, 1903.

Metsovo—a mountain village of about 2500 inhabitants bars the way to the Zygos Pass over the Pindus Mountains. Many of the wandering Vlach shepherds (as pictures in The Geographical Magazine *for October 1937 showed) bring their herds up to high pastures here each spring*

The inhabitants of Metsovo are renowned for beauty and stature. All wear the regional costume, and dresses of special elaboration are brought out on feast days

The Vlach tribes move down to the plains each winter with their flocks and herds, returning each spring to their mountain homes. When migrating, they divide into groups. This particular group consisted of some 500 horses laden with the tents and household goods, covered with brightly coloured rugs. The weaving of these rugs is one of the many labours undertaken by the women—

INSTITUTUL ROMÂN DE CERCETĂRI - FREIBURG (GERMANIA)

BULETINUL BIBLIOTECII ROMÂNE

—

Studii şi documente
româneşti

Vol. X (XIV) Serie nouă 1983

FREIBURG i. Br.
Germania